

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Головний редактор — Сенченко М.
Заступниці
головного редактора — Давидова І., Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії), Україна
Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф. (заступниця голови редколегії), Україна
Асєєв Г. — д-р техн. наук, проф., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок П. — д-р техн. наук, проф., Україна
Кулешов С. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Матрюхін Г. — д-р іст. наук, проф., Росія
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Трищук О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 9 від 25.09.2019)

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН України від 16.05.2016 № 515)

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова"

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine;
State Research Institution
Kharkiv State Academy of Culture

Editor-in-Chief — Senchenko M.
Deputy Editors — Davydova I.,
Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Senchenko M. — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Davydova I. — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Aseyev G. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Kiryshok P. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Kuleshov S. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Prof., USA
Markova V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Matriukhin G. — Dr Sc. (history), Prof., Russia
Neshitov V. — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus
Teremko V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Trishchuk O. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 9 from 25.09.2019)

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016)

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Формування глобальної олігархії в Англії 3

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО О. "М'яка сила" книги 10

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

ГРАБАР Н., КУХАРЕНКО А. Аксіологізація комунікаційної діяльності бібліотек ЗВО в сучасному медіапросторі 19

ШКОЛА СИСТЕМАТИЗАТОРА

НАБХАН Ю., ДІДЕНКО А. Методичні роз'яснення щодо індексування видань класу 5 Математика. Природничі науки 24

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ХАЙЛО А. Видання фольклористичних праць 1917—1918 років у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект 26

ДОЯР Л. Відроджуємо невідомі імена: М. Корсунський — фундатор української фортепіанної школи (за матеріалами Книжкової палати України) 35

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

КОЛОМІСЦЬ Н. Досвід формування та функціонування фонду видань XIX ст. ДНСГБ УААН 39

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

БІРЮКОВА І. Одеська національна наукова бібліотека в гуманітарному просторі країни: до 190-річчя найстарішої публічної книгозбірні держави 45

ЗА РУБЕЖЕМ

ПЕН Я. Цифрові ресурси провідних академічних бібліотек північного Китаю 49

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. The formation of a global oligarchy in England 3

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO O. The "soft power" of the books 10

LIBRARIANSHIP

GRABAR N., KUKHARENKO A. Axiologization of the communication activity of the HEI libraries in the modern media space 19

SYSTEMATIZATION SPECIALIST'S TRAINING

NABHAN Yu., DIDENKO A. Methodological clarifications on document indexing in Class 5 Mathematics. Natural sciences 24

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

KHAILO A. The editions of folklore studies in 1917—1918 years in special fund of the Book chamber of Ukraine: bibliological research 26

DOYAR L. Reviving unknown names: M. Korsunsky — founder of Ukrainian piano school (on materials of the Book Chamber of Ukraine) 35

HISTORICAL INTELLIGENCE

KOLOMIETS N. Formation and operation experience of the 19th century publications fund of the SSAL UAAS 39

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

BIRIUKOVA I. Odesa National Scientific Library in the humanitarian space of the country: to the 190th anniversary of the oldest public library in Ukraine 45

ABROAD

PENG Y. Digital resources of the leading academic libraries of northern China 49

УДК 321.01:316.343-058.32(410)(091)
DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).3-10

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Формування глобальної олігархії в Англії

У статті розглянуто глобальний історичний процес формування світової олігархії — глобальної олігархії, Г-олігархії, — що складає світовий уряд і намагається створити Глобальну імперію. Для виконання цього завдання Г-олігархія фінансує "мозкові центри", котрі розробляють мегапроекти ведення організаційних війн (ОВ) і формують мережеві структури для підкорення національних держав.

Постає запитання, хто входить до Г-олігархії, якими є її структура та програма дій і як вона формувалася впродовж століть. На нього й намагаємося надати відповідь, проводячи аналіз формування глобальної олігархії та її програми встановлення "нового світового порядку" й світового уряду. Ця програма є основою ведення світової організаційної війни.

У межах визначеного завдання проаналізовано історичні передумови виникнення світової олігархії в Західній Європі у XVI ст., головною силою якої була імперія Габсбургів, підтримана папством, єзуїтами й могутніми магнатами.

З'ясовано аспекти протистояння національної еліти та олігархії в Англії на тлі позитивних суспільних зрушень наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Розглянуто корупційний механізм, що діяв у парламенті Англії, як один із витворів олігархії. Висвітлено основні напрями зовнішньої політики країни, що передбачала колоніальну експансію, а також причини й наслідки впровадження економічного лібералізму.

Ключові слова: глобальна олігархія, надсуспільство, глобалізація, американізація, єзуїти, організаційна війна, національна еліта, олігархія, англосакси

Постановка проблеми. Сучасна світова олігархія, як і будь-яка інша олігархія в історії, вимушена приховувати багато таємниць від широкої публіки. Це стосується, наприклад, того, хто насправді керує США й чий інтереси підтримує політика країни. Це стосується також справжніх цілей зовнішнього та внутрішнього курсів американського уряду, які зазвичай маскують за так званими ліберально-демократичними цінностями.

Насправді, всі ці "цінності" нині остаточно втрапили первинний сенс і набули протилежного: на практиці лібералізм означає владу монополій, свобода — деспотію, влада демократії — панування олігархії, національні інтереси США — інтереси Г-олігархії, боротьба за мир і безпеку — розв'язування війн та тероризм. Коли Сполучені Штати розпочинали чергову війну в Іраку, Лівії, Югославії чи Латинській Америці, то стверджували, що діють в ім'я миру та безпеки, демократії, свободи й інших високих цілей. Водночас цілком очевидно, що справжня мета уряду США прямо протилежна. Однак оскільки в руках

глобальної олігархії сконцентровано колосальні медійні ресурси та засоби масової пропаганди, то вона безперервно втовкмачує в голови людей ілюзорну ідею про щасливе й заможне життя за американським зразком.

Що ж являє собою сучасний Захід? Це нове суспільне об'єднання, яке утворилось із західних країн у другій половині XX ст. (після Другої світової війни). У нинішній структурі західних країн вирізняємо два рівні: перший відповідає власне будові суспільства; другий є своєрідною надбудовою над соціальною організацією суспільства — "надсуспільство". У США й решті західних країн переважає надсуспільна організація, зоною активності якої стає вся планета, і нині цей процес має назву "глобалізація людства".

Терміни "глобалізація" й "американізація" визначають різні аспекти одного й того самого етапу еволюції людства, що розпочався в другій половині XX ст. і визначатиме його історію у XXI ст. Утім, схоже на те, що за своєю трагічністю ця історія перевершить усі жахіття минулого, адже для трансформації держав

з метою глобалізації використовують технології й алгоритми незримі — організаційної — війни.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Розглядаючи проблему організаційних війн, варто згадати, що ґрунтовному вивченню феномену глобальної олігархії та корупції в історії держав і цивілізацій, а також в сучасному світі присвячено книгу Ю. Кузовкова "Мировая история коррупции". Автор аналізує історію держав, уражених корупцією, від глибокої давнини до сьогодення, з'ясовуючи причини їх загибелі чи, навпаки, подальшого розквіту. Науковець опрацював майже 1000 книг і досліджень у галузі загальної, соціальної, економічної та демографічної історії та докладно вивчив історію формування світової олігархії й механізмів корупції у низці стародавніх держав. Висновки Ю. Кузовкова значною мірою є універсальними, а отже їх можна застосувати до різних історичних епох:

1. Велика корупція в історії завжди була пов'язана зі зміцненням влади певної соціальної групи чи класу, яким ще античні мислителі надали визначення "олігархія". До її головних ознак належать *"...багатство, надбане зазвичай у незаконний спосіб, низький рівень моральних норм і, що найважливіше, розбіжність в інтересах олігархії та решти суспільства"*.

2. Основною причиною зростання рівня корупції є стрімке й здебільшого протизаконне збагачення олігархії. Коли концентрація її багатства й монополізація нею економіки досягали максимуму, розпочиналася глибока економічна криза, що супроводжувалася загальним відтоком капіталу з реального сектору, де зникали будь-які можливості його прибуткового вкладення. Наслідком економічної та соціальної кризи зазвичай була громадянська війна, що супроводжувалася радикалізацією настроїв населення та фізичним знищенням олігархії й заможних громадян загалом.

Відповідно, повне або часткове знищення олігархії під час громадянських війн і розподіл її багатств поміж інших членів суспільства сприяли припиненню економічної кризи й усуненню причини соціальних конфліктів. Проте перерозподіл статків не руйнував механізмів швидкого та незаконного збагачення — і вже за кілька років чи десятиліть розпочинався новий цикл корупції.

3. В окремих випадках влада олігархії була настільки сильною, що суспільство не могло знищити її, аби вийти з кризи корупції, внаслідок чого відбувалися масштабні соціальні катастрофи — серії масових голодоморів і епідемій, що тривали іноді одне або й кілька століть. Зазвичай кризи корупції, як зазначалося, супроводжувалися тривалими громадянськими війнами. В сукупності ці чинники призводили до масового знищення населення, що посилювалося кризою народжуваності — неминучим супутником циклів корупції.

Мета дослідження — провести геополітичну аналітику формування глобальної олігархії, дослідити її англосакське коріння та визначити основні напрями ведення організаційної війни за світове панування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова олігархія виникла в Західній Європі у XVI ст., її головною силою була імперія Габсбургів, яку підтримували папство, єзуїти й могутні магнати. Проте планам зі встановлення світового панування не судилося збутися. Після поразки в Тридцятирічній війні 1648 р. і подальшого економічного та політичного послаблення імперії Габсбургів світова олігархія втратила центр сили й фактично припинила існування, розпавшись на безліч незалежних частин. Проте спроби створити олігархію, яка претендує на світове панування, не припинилися. Навпаки, відтоді вони стали ще наполегливішими й тривають і донині. Після закінчення Тридцятирічної війни єзуїти вирішили перенести головну штаб-квартиру з Іспанії у Францію.

Як зазначає Т. Гризингер, "зі згасанням величі Габсбургів, у єзуїтів виникла нова думка. Ідею християнської всесвітньої монархії не зміг втілити Будинок Габсбургів, і ця роль — так вони вирішили — тепер мала належати Франції. Тому вони негайно полишили прапори Австрії й Іспанії та вирушили до короля Людовика XIV. Угоду було укладено обома сторонами. Відтоді він був під повним впливом єзуїтів" [1].

Таке рішення французького короля не було випадковим. Саме Людовик XIV (1643—1715) як монарх найбільшої країни Європи претендував на світове панування. Він спромігся суттєво розширити територію Франції за рахунок сусідніх держав, проте його амбіції сягали значно далі — підкорити Голландію та встановити контроль над низкою німецьких держав, Англією й Іспанською імперією. Для досягнення цієї мети він не гребував будь-якими засобами — від широкомасштабних загарбницьких війн до підкупу суверенних монархів, як-от англійський король Карл II Стюарт. Однак після перемоги Англійської революції наприкінці XVII ст. проти Франції сформувалася потужна коаліція, до якої входили Англія, Голландія, Іспанія, Австрія, Швеція, Данія та низка інших країн. У процесі тривалих кровопролитних сутичок цьому альянсу вдалося перешкодити загарбницьким планам Людовика XIV.

Наполеон Бонапарт у 1805—1812 рр. упритул наблизився до мрії Людовика XIV, створюючи певну подобу Римської імперії на території Європи, Азії й Африки. Армія Наполеона дійшла до Москви, підкоривши до цього майже всю Європу та Єгипет, планувала завоювати Англію й навіть Індію, об'єднавши їхні народи під владою французького імператора.

Однак формування імперії неминуче призводить до панування олігархії, як, наприклад, відбулося в історії Римської імперії, Візантії, імперії Габсбургів, Речі Посполитої тощо. Цей процес зумовлений передусім двома причинами. По-перше, в імперії немає панівної нації, вона складається з безлічі різних народів, а тому не може сформуватися єдина національна еліта, яка протистоїть олігархії. По-друге, створення імперії зазвичай спричиняє розгортання глобалізаційних процесів, які всередині неї вже не стримують національні межі й митниці. Глобалізація, зі свого боку, призводить до зростання влади та статків олігархії й зuboжіння населення.

Якби планам Наполеона судилося здійснитися, то на Європу чекало б невтішне майбутнє, найімовірніше, вона врешті-решт повторила б долю Римської імперії. Проте історія склалася по-іншому, й імперія Бонапарта розпалася вже за кілька років після створення.

Здавалося б, на цьому в історії світової олігархії слід поставити крапку, проте насправді вона лише розпочиналася. Головний імпульс нового розвитку світова олігархія отримала з Англії — країни, яка до цього відіграла важливу, якщо не основну, роль саме у протистоянні владі еліти.

1. Протистояння національної еліти та олігархії в Англії. Революція 1688 р. символізувала закінчення "героїчного століття" в історії Англії, століття громадянських війн і соціальних протестів. Революція, що її спричинила політика Якова II Стюарта (1685—1688), згуртувала різні частини англійської нації. Невдоволений королем народ прагнув скинути династію Стюартів, щоб остаточно перейти від королівської влади до конституційної монархії. Впродовж усієї доби правління Стюартів (1603—1688) не припинялися громадянські війни й повстання населення [2].

Після повалення режиму одіозного Якова II і встановлення правління справедливого Вільгельма III (1689—1702) до влади прийшла народна партія вігів, що продовжила справу пуритан. Було проведено низку економічних і демократичних перетворень, що сприяли поліпшенню економічного стану в країні.

Зрозуміло, що реформи не змінили ситуацію миттєво. Добробут народу, хоча й зростав упродовж XVIII ст., але надто повільно, й соціальні відмінності залишалися доволі суттєвими. Однак до кінця XVIII — початку XIX ст. не лише зникло безробіття, навпаки — відчувався гострий дефіцит робочої сили, навіть за умови високої народжуваності й доволі молодого загального віку населення Англії! Головна причина цих зрушень полягала в інтенсивному зростанні економіки без спадів і криз. Напевно, жодна країна в історії не зазнала такого стрімкого економічного піднесення, як Англія наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Ці зміни стали виявом економічного "буму XVIII ст.", що прийшов на зміну "занепаду XVII ст." [3].

Трансформації відбулися не тому, що у XVIII ст., неначе за помахом чарівної палички, сталося довгоочікуване диво, а завдяки новому економічному механізмові, котрий перешкодив розвитку спекуляції, корупції й деградації економіки, стимулюючи розвиток виробництва. І завдяки цій політиці, що дістала назву "меркантилізм" (протекціонізм) і був упроваджений не лише в Англії, а й у більшості німецьких і скандинавських держав, повільно й поступово відбувалися позитивні зрушення в економічному й соціальному житті суспільства, нині відомі як "промислова революція". А в тих країнах, де цей механізм не був створений, наприклад, у Голландії, що дотримувалася ліберальних принципів свободи торгівлі, впродовж XVIII ст. тривали економічний занепад і соціальна криза, докладно описані істориками економіки [3; 4].

Так само повільно й поступово змінювався й лад англійського суспільства, розхитаний за період правління Стюартів. Як зауважує Д. Грін, "більшість видатних політиків епохи (кінця XVII) зневажали моральні норми й принципи. Цнотливість і вірність шлюбному контрактові висміювали як старомодні явища. На нижньому щаблі суспільної драбини перебували маси бідняків, які відрізнялися такими невіглаством і грубістю, що годі й уявити" [4]. Водночас у той період виникли нові рухи, що продовжували традиції пуританства й прагнули до зміцнення християнської моралі як у повсякденному житті, так і в господарській діяльності.

Одним із найзначущих результатів релігійного відродження стала боротьба зі злочинністю, невіглаством, фізичними стражданнями й громадським приниженням люмпенів. З цією метою було створено численні благодійні товариства, запроваджено громадський контроль за станом лікарень, шкіл і в'язниць, з'явилися спільноти для захисту нужденних, споживачів тощо, а також багато інших інститутів, характерних і для сучасного громадянського суспільства [4].

У сприятливих умовах стрімко зростає народжуваність, середні показники якої в другій половині XVIII ст. становили понад п'ятеро дітей на одну жінку, що, безумовно, якнайкраще свідчило про економічний, соціальний і моральний добробут, якого досягла англійська нація.

Утім, позитивні зрушення відбувалися на тлі жорсткого протистояння двох еліт — національної, яку на межі XVII—XVIII ст. уособлювала партія вігів, та олігархії (партія торі), добряче пошарпаної під час революції, однак докорінно не знищеної. Як зазначав Д. Дефо (1660—1731), "торі — це той, хто грабує свою країну, переслідує людей за релігійні переконання, чинить криваві злочини й беззаконня, зраджує свободу, це той, хто ладен віддати свою націю папству та деспотії під личиною пасивної слухняності й відмови від опору" [5].

Цілком очевидно, що риси олігархії, котрі доволі влучно схарактеризував відомий англійський письменник, залишалися майже незмінними впродовж тривалої історії людства, а нині притаманні й українським олігархам: жага до наживи, низький рівень моралі та лицемірство — невіддільні супутники владної еліти XXI ст.

До середини XVIII ст. різкі відмінності між двома провідними англійськими партіями зникли, їх протистояння припинилося; зникли й ідеологічні розбіжності. У чому причина цього феномену? Ймовірно, насамперед у тому, що економічні й соціальні реформи, які відбулися після 1688 р., до середини XVIII ст. принесли перші плоди: зросли доходи нижніх і середніх верств населення, знизився рівень безробіття, а кризу корупції в Англії загалом було успішно подолано. Ця соціальна динаміка суттєво послабила класовий антагонізм, притаманний англійському суспільству XVII ст. Отже, позитивні зміни стали можливими через появу сильного середнього класу.

Однак олігархія здатна вельми швидко пристосуватися до зміни будь-якої ситуації та обрати нові напрями головного удару, про який не знали тоді та не намагаються дізнатися й нині.

2. Купівля-продаж місць у парламенті Англії.

Зазначимо, що безлад в українському парламенті — із "купівлею" депутатів і місць, хабарями для отримання потрібних результатів голосування, підкупом виборців та іншими грошовими відносинами — далеко не оригінальна форма роботи. До неї вдавався й англійський парламент XVIII ст.

Саме парламентська демократія та зовнішня політика Англії стали новими напрямками головного удару з боку сил корупції. Навіщо боротися проти парламенту, якщо його можна дестабілізувати зсередини чи й взагалі — купити?

Добре відомо, що купівля-продаж місць в англійському парламенті, охоплюючи палату громад, була доволі поширеним явищем у XVIII ст., наприклад, на місця в нижній палаті навіть запровадили стійку таксу, яка, за даними К. Хілла, становила 1500 фунтів на початку століття і 5000 фунтів наприкінці [2].

Постає запитання — як це поєднувалося з демократичною процедурою виборів до парламенту? По-перше, огидній практиці сприяла недосконалість виборчого закону: багато депутатів обирали від так званих "гнилих містечок", де не існувало поняття демократії. По-друге, виборчого права були позбавлені й нижні верстви англійського суспільства. І потретє, вже тоді в Англії використовували спеціальні ("брудні") політичні технології, про які нині добре відомо в усіх країнах, де функціонує система широких виборів до органів влади.

Оскільки місця в англійському парламенті, а отже, і в уряді, який формує парламент, стали об'єктом купівлі-продажу, то парламентарі й чиновники, подібно до того, як це було у Франції за часів "старого режиму", намагалися окупити ці витрати. Тому такими частими ставали випадки підкупу парламентарів чи членів уряду.

Через поширення практики купівлі місць у Палаті громад англійський парламент XVIII ст. майже не відображав інтереси й думки народу. Вже в 1720-х рр. парламент робив перші спроби знищити завоювання Англійської революції. Зокрема, 1726 р. були заборонені професійні й інші союзи робітників, тобто розпочалися утиски їхніх інтересів. А двома роками раніше, як повідомляє К. Хілл, був ухвалений закон, згідно з яким 3000 дрібних незалежних компаній та індивідуальних підприємців позбавили права самостійно вести бізнес — тобто того самого права свободи підприємництва, що було однією з основних вимог Англійської революції. Відтоді, наголошує британський історик, вігі припинили бути партією, що протистоїть олігархії [2].

Як не прикро, але сплески демократії не могли зашкодити повільному й поступовому розгортанню сил корупції. За часів правління Георга III (1760—1820) парламентська корупція набула небачених розмірів.

Як зазначає Д. Грін, у казначействі було відкрито особливе відділення для хабарів депутатам парламенту, і на підкуп під час голосування з казни витрачалося до 25 000 фунтів на день. Навіть король охоче брав участь у корупційній піраміді: "...день за днем Георг III розглядав списки тих, що голосували в обох Палатах, розподіляв нагороди й покарання відповідно до того, як голосували члени парламенту, — згідно з його волею чи ні. "Друзі короля" діставали підвищення в цивільній службі або чергові чини в армії" [4].

Парламент й інші владні структури не захищали інтереси народу, про що відкрито говорили та писали. Зокрема, Юніус 1771 р. зазначав про "палату громад, що вдається до проституції" [6], а 1769 р. мер Лондона та його вельможні громадяни клопотали перед королем про розпуск парламенту і в підготовленій петиції наголошували: "Буває час, коли стає зрозуміло, що парламентарі перестають бути представниками народу. Такий час настав. Палата громад не представляє народ" [4].

Отже, за 80 років після революції влада знову опинилася в руках олігархії, але країна дотримувалася свободи друку, інформація про рішення парламенту та уряду швидко поширювалася в суспільстві, викликаючи реакцію у відповідь. Окрім того, завдяки тривалій роботі пуритан, вігів, методистів й інших громадських рухів було сформовано певну систему поглядів і моральних цінностей, а також інші атрибути громадянського суспільства. Тому олігархія ще надзвичайно довго, до початку XIX ст., не наважувалася на відкрите протистояння й ретельно планувала, як зруйнувати демократію та нову систему цінностей англійського суспільства.

3. Ідея національної величі й пограбування колоній. Окрім купівлі місць у парламенті, підкупу депутатів та уряду, важливим напрямом удару олігархії стала й зовнішня політика Англії, підкорена ідеї національної величі. Запитаєте, чим погана ця ідея? Насамперед тим, що ідея величі — це марнославство, а марнославство з погляду християнства є одним із тяжких гріхів.

Ідею національної величі, радо підхоплену елітою, олігархія використала для того, щоб вселити нації думку про те, що Англія має панувати над іншими країнами та народами. І впродовж XVIII ст. вона дедалі частіше брала участь і в колоніальних захопленнях чужих територій, і у війнах із сусідніми європейськими державами за переділ сфер впливу й панування. Загарбницьку політику багато в чому зумовлювало зростання апетитів англійської верхівки, яка розпалювалася від думки про захоплення нових світових багатств. Власне кажучи, оскільки обидві тенденції — велич і жадібність — в Англії розвивалися паралельно, то першу вигадали, аби приховати другу.

У 1744—1761 рр. Англія брала участь у низці війн за панування в Індії, котрі одночасно вела й проти свого конкурента — Франції, й проти індійських князів. Індія поступово втрачала незалежність і на початку

XIX ст. остаточно перетворилася на британську колонію. Це було нечуване пограбування країни, колонізатори вивозили величезну кількість коштовних каменів та інших багатств, і навіть англійські історики визнавали цю експансію як "грабунок Індії". За оцінками вчених, лише розкрадання впродовж 1757—1765 рр. державної казни Бенгалії, однієї з індійських держав, підкорених Англією, принесло їй понад п'ять млн фунтів [7]. А надалі на Індію чекали майже два століття жорстокої колоніальної експлуатації...

У 1758 р. Англія, скориставшись війною з Францією, захопила дві її колонії в Західній Африці — Сенегал і Горею, котрі використовувала як основні бази для работоргівлі; згодом підкорила нові території, перетворивши їх на колонії. Завоювання Індії та французьких колоній у Західній Африці в середині XVIII ст. покляло початок формуванню Британської колоніальної імперії.

Одночасно з ідеєю національної величі англійцям вселили думку, що їхня нація — особлива, обрана, а тому має повне право експлуатувати жителів колоній, ставитися до них як до людей другого сорту, пригнічувати чи винищувати без жодного докору совісті. Така політика щодо колоній була поширеною не лише в британській армії, а й в економічному житті, що зачіпало інтереси корінного населення. В усіх колоніях — від Індії до Америки та Ірландії — були заборонені промислові й ремісничі виробництва, навмисно знищували навіть традиційні ремесла. Британським колоніям було відведено лише одну роль — постачальників сировини для Англії чи рабів для плантацій. А що робитиме решта "зайвого" населення, не придатного для роботи на плантаціях або в копальнях, нових хазяїв не хвилювало: головне, що воно терпляче зносило "доброчесних британських громадян", які збирали податки й багатіли чужим коштом.

Зрозуміло, що зухвала поведінка в колоніях урешті-решт спричинила зворотну реакцію. Проголошення незалежності США, війна американців проти англійської колоніальної армії й відокремлення Штатів від Великобританії впродовж 1776—1782 рр. — таким був результат розумілої політики й снобістського ставлення англійців до інших націй. Однак цей тривожний сигнал Британія проігнорувала, навпаки — у XIX ст. англійська зарозумілість і манія величі стали ще виразнішими, ніж під час війни за незалежність Америки. І політика подвійних стандартів, характерна для сучасної Великобританії, багато в чому є відгомном колоніальної епохи: одні закони, справедливі й розумні, застосовували до англійців, а діаметрально протилежні — до жителів решти країн.

Головна проблема Англії, пов'язана з колоніальною експансією, полягала не в тому, що витрати держави росли швидше за прибутки й зводили нанівець усі результати зовнішньої політики. Насправді англійська панівна верхівка впродовж XVIII ст. доволі швидко перероджувалася в олігархію, оскільки її лави інтенсивно поповнювали експлуататори колоній. У цієї колоніальної олігархії у XVIII ст. навіть з'явилася нова назва — "набоби", що стрімко поширилася поміж

верхівки. Як зазначає К. Хілл, англійські колоніальні набоби спочатку заробляли шалені статки, вдаючись до піратства, грабунків і насильства, а згодом поверталися в Англію й ставали шанованими членами суспільства, що неминуче призводило до деградації його моралі [2]. Окрім того, колоніальна експансія сприяла поширенню й утвердженню в англійському вищому світі ідеї власної величі та винятковості.

Поступово моральна деградація англійської панівної верхівки досягла апогею, її багатство й вплив так зросли, що новоспечені набоби не вбачали ані в гласності, ані в громадянському суспільстві суттєвої перешкоди для повного захоплення влади. І пішли в наступ на англійську націю, яка була цілковито впевнена в тому, що вона виняткова, її завжди захищатимуть і пеститимуть, а утиски й приниження діставатимуться іншим народам.

4. Економічний лібералізм — інструмент організації. Як наукова теорія та керівництво до дії економічний лібералізм був творінням французької олігархії, чи, точніше, французької вищої аристократії часів "старого режиму". І причини палкого схвалення цієї доктрини та щедрого спонсорства з боку аристократії також відомі: як і в англійських набобів у Індії — невпинна жага до грошей, котру втамовували, визискуючи, щоправда, із власних французів. Однак народ був не такий терплячий і врешті-решт вийшов на барикади.

Утім, ідеї економічного лібералізму не вмерли — їх щоразу підхоплювали нові покоління французьких революціонерів, які прагнули до швидкого збагачення. Адже, як зауважував гуру сучасної економічної історії І. Валлерстайн, головна перевага вільної торгівлі в тому, що вона сприяє "максимізації короткострокового прибутку класом торговців і фінансистів" [3], а отже, завжди може догодити "революціонерам", які жадають швидкого збагачення.

У порівнянні з потужною плеядою французьких ліберальних економістів, переважно аристократів, до якої входили Франсуа Кене, маркіз де Мірабо, П'єр дю Пон де Немур, Тюрго, Мерсьє де ла Рів'єр, абат Ніколя Бодо, абат Рубо й інші, участь у цьому русі англійців у XVIII ст. є доволі незначною. Британські ліберальні економісти XVIII ст. Девід Юм і Адам Сміт, були, власне кажучи, не англійцями, а шотландцями, які вважали вчителями Франсуа Кене та інших французьких політекономістів.

Чому це так важливо? Про "теплі почуття" шотландців до англійців і нині добре відомо, а тоді це була справжня ненависть, що сягала корінням в історію. Як зауважував Д. Тревел'єн про XVIII ст., "шотландці дійсно дивилися на англійців з похмурою відразою. Народна поезія, традиція, історія, що мали сильний вплив на обдаровану уявою та емоційну расу, — усе вказувало на Англію як на давнього ворога". Неприязне ставлення до англійців у кожного шотландця мало вагомий особисті підстави: "Навряд чи в стародавньому королівстві, — продовжує англійський історик, — знайдеться селище, жителі якого не могли б розповісти, як англійці його спалювали" [8].

Ці події відбувалися впродовж життя шотландців Юма й Сміта, які писали в Шотландії свої твори, спрямовані проти англійської системи протекціонізму. То чи варто дивуватися з їх лютої й упередженої критики, адже це була англійська система, що захищала англійців, до того ж спрямована проти решти націй, яких вони гнобили й винищували. Можливо, гроші, сплачені Адаму Сміту герцогом Баклю, відіграли в цьому разі навіть меншу роль, аніж бажання істинного шотландця насолити англійцям.

Що стосується англійської еліти, то вона в другій половині XVIII ст. насамперед опікувалася пограбуванням своїх колоній і не надто переймалася економічними теоріями. Проте, як зазначалося, у XIX ст. її апетити нестримно зростали, провокуючи гнів народу, до того ж і колонії почали повставати проти ненаситних хазяїв. Світова колоніальна система тріщала по швах, не винятком була й Британська колоніальна імперія, що приносила левову частку прибутків верхівці країни. Зрозуміло, що потрібно було створювати альтернативну систему, яка забезпечила б англійській еліті такий самий надійний приплив легких грошей, як і колонії. І тоді в пригоді стали напрацювання французької ліберальної школи політекономії.

Однак посилалися на французьких аристократів було некоректно з ідеологічних міркувань, тому засновником школи політекономії проголосили не Кене і його послідовників — французьких маркізів та абатів, як це було насправді, а Адама Сміта. Саме цим можна пояснити сплеск його популярності в Англії в другій чверті XIX ст. Пів століття після публікації своїх праць Адам Сміт залишався невідомим, аж поки несподівано його визнали засновником школи політекономії й геніальним ученим, хоча нічого екстраординарного в його працях не було.

Отже, зростання популярності Адама Сміта у вищому світі Лондона та інших європейських столиць і "похід" за вільну торгівлю розпочалися майже одночасно, і це був не випадковий збіг. Безсумнівно, подіями керував сильний і владний диригент, який маніпулював десятками й сотнями людей, що діяли за єдиним планом. Лише в такий спосіб можна було раптом зробити популярним Адама Сміта у вищому світі, й лише в такий спосіб можна було розпочати "похід" за вільну торгівлю Європою.

Як зазначає економічний історик П. Байрох, у межах цього "походу" в Європі були утворені численні "групи тиску" й суспільства вільної торгівлі, організовані з місцевих кадрів, котрими зазвичай керували англійці. Завдяки чіткій стратегії та "саме під впливом національних груп тиску, а іноді й під прямим впливом Великобританії, більшість європейських держав знизили митні тарифи" [9]. Якщо називати речі своїми іменами, то відбувалося "промивання мізків", підкуп представників європейської верхівки і тиск на європейські держави для того, щоб змінити їхню економічну політику. Інакше кажучи, це був очевидний приклад міжнародної корупції.

Проте Великобританія також мала продемонструвати іншим країнам готовність знижувати тарифи. Цей

крок відразу спричинив різкий і тривалий спад в економіці країни й масове безробіття, що тривало майже 20 років. Криза, зі свого боку, призвела до стрімкого розгортання робітничого руху в Англії, що дістав назву "чартизм".

Населення, котре зіткнулося з економічною стагнацією та безробіттям, про які вже забуло за попереднє століття, з недовірою сприймало ліберальні економічні ідеї. Та й чимало підприємців їх не поділяли, вимагаючи продовження політики протекціонізму. Тому англійська олігархія застосувала до населення методи переконання, призначені для "внутрішнього користування", про що дізнаємося з оприлюднених архівних стенограм англійських парламентських дебатів. На відміну від переконливих псевдонаукових аргументів, котрими щедро сипали англійські економісти й торговельні представники на перемовинах з європейськими колегами, переконуючи їх погодитися на зниження митних тарифів, аргументи для членів власного парламенту були значно простішими. Завдяки вільній торгівлі, зауважував представник партії вігів на засіданні парламенту 1846 р., Англія перетвориться на майстерню світу, а "іноземні держави стануть для нас цінними колоніями, до того ж не доведеться відповідати за управління ними" [10].

Отже, цілком очевидно, яку мету ставила школа ліберальної політичної економії з усіма її наукоподібними міркуваннями та кампанія з пропаганди вільної торгівлі — як краще пограбувати інші країни на користь Великобританії та уникнути обтяжливих військових й управлінських витрат у колоніях.

Постає запитання: невже британська верхівка не розуміла, що введення вільної торгівлі врешті-решт завдасть шкоди й економіці країни? Адже відомо, що вільна торгівля не забезпечила тривалого процвітання жодній державі. В усі епохи вільна торгівля й спричинена нею глобалізація призводили спочатку до занепаду периферії, а згодом і центру глобальної економічної системи.

Про ризик втрати економічну перевагу внаслідок введення режиму вільної торгівлі, як і про занепад англійського сільського господарства (що, зрештою, і сталося) попереджали відомі тогочасні англійські економісти. Утім, керівну еліту мало хвилювала доля Англії, тим більше у віддаленій перспективі, нагальнішим питанням була "максимізація короткострокового прибутку", котру могла забезпечити вільна торгівля.

Англійську верхівку надто дратував високий рівень життя англійського народу, про що, зокрема, свідчить книга Мальтуса про шкоду надмірного зростання кількості населення, оприлюднена 1798 р. Проте вагу мали не так праця та її автор, котрий був випускником коледжу езуїтів, як популярність цих поглядів поміж британської верхівки. Преса друкувала численні захоплені відгуки, критичні статті, коментарі, книгу швидко розкуповували, і загалом вона зазнала шість перевидань упродовж життя автора.

Насправді людиноненависницька теорія Мальтуса уподібнює людей комахам чи травоядним, які невинно розмножуються, допоки є їжа, й лише війни та епідемії скорочують їх чисельність. Через це масштаб-

ні катастрофи корисні, оскільки регулюють людську популяцію, яка врешті-решт не зможе себе прогодувати. Ця теорія виправдовує війни, а також різноманітні експерименти, що обмежують зростання чисельності населення, а від неї недалеко й до виправдання геноциду, поширення нових масових хвороб та інших "принад", з якими людство стикнулося у XXI ст.

Отже, людиноненавистницьку теорію, що суперечила наявним фактам і не була актуальною для Англії тієї доби, панівна еліта зустріла із захватом, взявши за основу соціальної політики.

Віддзеркаленням роздратування британської верхівки також став політекономічний міф про те, що безробіття корисне для країни, міф, який чимало західних економістів і нині використовують як аксіому. Що стосується морального змісту, то корисність безробіття є такою самою людиноненавистницькою тезою, як й основні ідеї Мальтуса. Приймаючи ці положення, держава свідомо проводить таку політику, щоб частина населення залишилася без роботи, навіть попри бажання працювати, тобто перетворилася на ізгоїв. Однак саме цього й прагне олігархія, оскільки ізгоїв легко перетворити на покірних слуг.

Теорія про корисність безробіття безпосередньо пов'язана з ліберальною економічною концепцією, головною тезою якої є вільна зовнішня торгівля. Саме початок лібералізації зовнішньої торгівлі Великобританії 1823 р. (різке зниження імпортних мит) спричинив кризу 1825 р. і подальшу тривалу депресію 1825—1842 рр. із масовим безробіттям. З погляду нових економічних концепцій і теорій усе було логічно: якщо безробіття корисне, то й депресію, що її викликає, також слід вважати, хоч би частково, корисною. Так і сталося: з'явилися нові теорії про те, що економічні кризи корисні, оскільки запобігають перегріванню економіки, сприяють зниженню зарплатні (що вигідно підприємцям) і створенню великого ринку робочої сили (для підприємців) тощо [10].

Висновки. Система вільної торгівлі, котру нав'язувала Великобританія, була підпорядкована людиноненавистницьким цілям, як і наведені економічні теорії. Зрозуміло, що хабарництво захопило чиновників багатьох держав, але саме Англія, яка прагнула до світового панування, й Франція, котра у XIX ст. відіграла роль її молодшого партнера, були головними осередками міжнародної корупції, розраховуючи за допомогою підкупу чиновників і правителів встановити економічний і політичний контроль над країнами, які ще не стали їхніми економічними колоніями. Франція започаткувала ганебну практику раніше, коли її олігархи взяли курс на світове панування. Зокрема, Людовик XIV давав хабарі англійському

королеві Карлу II Стюарту в обмін на письмове зобов'язання діяти в інтересах Франції. Найкращим союзником британо-французької олігархії в проведенні такої політики в усіх країнах була місцева олігархія.

Суть того, що відбувалося в Англії, чітко усвідомлювали спостережливі й вдумливі англійці, але більшість побоювалися відкрито висловлювати протест. Лише одиниці були здатні протистояти системі, зокрема відомий опозиційний політичний діяч тієї доби В. Коббет зазначав, що в Англії сформувалося "щось" — система політичної корупції та фінансового здиригства, "еґотична олігархія", котра існувала завдяки пригнобленню бідних верств населення. На думку політика, англійське суспільство поляризувалося на дві частини: багатих і бідних, грабіжників-паразитів та експлуатовану масу, і вся ця система трималася на монополії влади, захопленої першою групою. Різко виступав Коббет проти політики панівних класів, спрямованої на збільшення державного боргу Великобританії, а також проти системи вільної торгівлі.

Дж. Вашингтон, перший президент США (1789—1797), у прощальному посланні до американської нації наприкінці своєї каденції застеріг від "зарубіжного впливу й корупції", внаслідок чого "політика й воля однієї країни підкорені політиці й волі іншої. Вільному народові слід бути постійно насторожі, зважаючи на небезпеку підступних хитрощів іноземного впливу, оскільки історія та досвід свідчать, що іноземний вплив є одним із найзліших ворогів республіканського уряду" [11]. Зрозуміло, що під "зарубіжним впливом" він мав на увазі передусім британський і французький, від якого США страждали понад усе.

Зауважимо, що американський уряд у середині XIX ст. (і нині) дослухався не до "англійських класичних політекономістів", а до прибічників протекціонізму (згадаймо запровадження мита на різні товари Президентом США Д. Трампом, що є першою ознакою протекціонізму). І завдяки цьому Сполучені Штати з колишньої англійської колонії у XX ст. перетворилися на провідну світову державу, тоді як із Великобританією, що спиралася на теорії своїх "класичних політекономістів", відбулася зворотна метаморфоза. Нині для неоколонізації країн англосакси використовують ліберальну теорію Адама Сміта й вільну торгівлю, впроваджуючи їх у рамках організаційної війни, про що йтиметься в наступній статті.

Підсумовуючи, зробимо висновок, що панівна верхівка Великобританії в той період остаточно переродилася в олігархію — клас, інтереси якого суперечили потребам основної маси населення.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Гризингер Т. Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени / Т. Гризингер. — Минск : МФЦП, 2004. — 304 с.
2. Hill C. Reformation to Industrial Revolution. A Social and Economic History of Britain, 1530—1780 / C. Hill. — London : Weidenfeld & Nicolson, 1967. — 254 s.
3. Wallerstein I. The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600—1750 / I. Wallerstein. — New-York; London : University of California Press, 1980. — 512 s.
4. Грин Д. Британия. Краткая история английского народа : в 2 т. / Д. Р. Грин. — Минск : Минская фабрика цветной печати, 2007. — Т. 2. — 678 с.

5. Pocock J. Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776 / J. Pocock. — Princeton : Princeton Legacy Library 1980. — 288 s.
6. Radical reader. The Struggle for Change in England, 1381—1914. / Ed. by C. Hampton. — Norwich, 1984. — 624 s.
7. Всемирная история : В 24 т. / [А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др.]. — Минск : Литература, 1996—1997.
8. Треvelyan Дж. История Англии от Чосера до королевы Виктории / Дж. Треvelyан. — Смоленск : Русич, 2005. — 624 с.
9. The Cambridge Economic History of Europe, Vol. VIII. — Cambridge, 1989.
10. Кузовков Ю. Мировая история коррупции / Ю. Кузовков. — Москва : Анима-Пресс, 2010. — 137 с.
11. Иванян Э. История США : пособие для вузов / Э. Иванян. — Москва : Дрофа, 2008. — 576 с.

Mykola Senchenko

The formation of a global oligarchy in England

The article examines the global historical process of the formation of the world oligarchy — the global oligarchy, the G-oligarchy — that constitutes the world government and is trying to create a Global Empire. To accomplish this task, the G-oligarchy finances the "think tanks" that develop megaprojects for conducting organizational wars (OW) and form network structures for conquering nation states.

The question arises as to who is part of the G-oligarchy, what is its structure, program of action and how the world oligarchy was formed over the centuries. We are trying to give an answer to it by analyzing the formation of the global oligarchy and its program of setting up a "new world order" and world government. This program is the basis of the conduct of the world organizational war.

As part of the assignment, the historical prerequisites for the emergence of a world oligarchy in Western Europe in the 16th century were analyzed, the main force of this oligarchy was the Habsburg empire, supported by the papacy, the Jesuits and powerful magnates.

Clarified aspects of the confrontation of the national elite and the oligarchy in England against the backdrop of positive developments at the end of the XVIII century — at the beginning of the XIX century. The corruption mechanism operating in the Parliament of England is considered as one of the directions of the blow of the oligarchy. The main directions of the country's foreign economic policy, which provided for colonial expansion, as well as the causes and consequences of the implementation of the policy of economic liberalism, are highlighted.

Keywords: global oligarchy, over society, globalization, Americanization, Jesuits, organizational war, national elite, oligarchy, Anglo-Saxons

References

1. Grizinger T. (2004). Iezuity. Polnaya istoriya ih yavnyh i tajnyh deyanij ot osnovaniya ordena do nastoyashego vremeni. Minsk: MFCP.
2. Hill C. (1967). Reformation to Industrial Revolution. A Social and Economic History of Britain, 1530—1780. London: Weidenfeld & Nicolson.
3. Wallerstein I. (1980). The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600—1750. New York-London: University of California Press.
4. Grin D. (2007). Britaniya. Kratkaya istoriya anglijskogo naroda. T. 2. Minsk: Minskaya fabrika cvetnoj pechati.
5. Pocock J. (1980). Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776. Princeton: Princeton Legacy Library.
6. Radical reader. The Struggle for Change in England, 1381—1914, (1984). Ed. by C. Hampton. Norwich.
7. A. N. Badak, I. E. Vojnich, N. M. Volchek, (1996—1997). Vsemirnaya istoriya : V 24 t. Minsk: Literatura.
8. Trevelyan Dzh. (2005). Istoriya Anglii ot Chosera do korolevy Viktorii. Smolensk: Rusich.
9. The Cambridge Economic History of Europe, (1989). Vol. VIII. Cambridge.
10. Kuzovkov Yu. (2010). Mirovaya istoriya korrupcii. Moskva: Anima-Press.
11. Ivanyan E. (2008). Istoriya SSHA. Moskva: Drofa.

Надійшла до редакції 18 вересня 2019 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 002.2:316.776.2

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).10-18

Оксана Сенченко,

старший науковий співробітник Книжкової палати України,
e-mail: office @ukrbook.net

"М'яка сила" книги

Статтю присвячено проблемі становлення нового напрямку сучасного книгознавства, пов'язаного з дослідженням соціально-комунікаційних аспектів "м'якої сили" книги; вивчення книги як інструменту організаційних війн (ОВ), засобу поліпшення іміджу країни й удосконалення державної політики в книжковій індустрії для протидії деструктивним тенденціям сучасного суспільства. Актуальність дослідження визначається зростанням ролі технологій та інструментів "м'якої сили" в сучасній зовнішній і внутрішній політиці країн світу в умовах тотальної інформатизації й інформаційно-психологічного впливу на владні світові та національні еліти.

З'ясовано етимологію понять "м'яка сила", "стратегія непрямих дій", а також сутнісні характеристики "м'якої сили" книги, зокрема бінарність, за якої, з одного боку, вона слугує інструментом активізації деструктивних процесів, а з іншого — засобом протидії цим тенденціям.

Під час аналізу "м'якої сили" книг виявлено, що їх активно залучають до реалізації стратегій дискредитації та глорифікації; наведено конкретні приклади формування певного образу за допомогою книг.

Досліджено аспекти використання "м'якої сили" книги як конспієнтальної зброї в інформаційно-мережєвих війнах. Наголошено, що застосування книги як інструменту "м'якої сили" в оргвійнах актуалізує проблему співвідношення книги, засобів масової інформації та комунікації в умовах поширення концепції занепаду друкованої книги та книговидання.

З'ясовано, що метою оргвійни є блокування доступу людей до перевіреної та правдивої інформації. З цією метою використовують такі методи: 1) фінансування підготовки й друкування книг за спеціальним замовленням; 2) вилучення книг з обігу; 3) вибіркове замовчування; 4) дезінформація; 5) стереотипи; 6) інтерпретація.

Підсумовано, що основними інструментами "м'якої сили" у міжкультурній комунікації є: "м'яка сила" книги; цензура як протидія "м'якій силі" книги; імідж країни й політичних акторів; комплексна інформаційно-комунікаційна політика.

Ключові слова: м'яка сила, книга, імідж країни, владна еліта, організаційна війна, інформаційна війна, зовнішня політика, технології впливу, книжкова індустрія

Постановка проблеми. Технологія оргвійн є складним системним механізмом, елементи якого взаємопов'язані довільним чином, а результати застосування можуть мати багатовекторну варіацію розвитку. В її межах використовують стратегію непрямих дій, технології "м'якої сили", "керованого хаосу", операції базового ефекту.

Метою застосування технології організаційних війн є переформатування держав — жертв агресії, перебудова масової свідомості їхніх народів, зниження здатності до опору та самоорганізації, формування суспільства зі стертою пам'яттю. Агресор зазвичай прагне використовувати якнайширший набір засобів для досягнення загарбницьких зовнішньополітичних цілей, зміцнення міжнародної позиції своєї держави та створення її позитивного образу за кордоном.

Наприкінці ХХ ст. американський політолог Дж. Най розподілив можливості держав (з огляду на стратегію підкорення країн-жертв) на дві категорії: "жорстку" (hard power) і "м'яку" (soft power) сили. Під "жорсткою силою" вчений розуміє здатність до забезпечення зовнішньополітичних інтересів через використання військової та економічної потужності країни; під "м'якою силою" — уміння держави-агресора зацікавити своєю культурою, суспільно-політичними цінностями тощо [1].

Згідно з теорією Дж. Ная, ресурсами "м'якої сили" у міжнародних відносинах є комплекс методів, що "надихають і залучають" до джерела відповідного впливу й дають змогу домогтися бажаного результату, приваблюючи та зацікавлюючи, а не примушуючи. Отже, політика влади, яка "залучає", ґрунтується на привабливості ідей, до того ж здатність репрезентувати переваги традиційно асоціюється з нематеріальними ресурсами — культурою, ідеологією, соціальними інститутами.

До таких ресурсів також належать і книги та книжкова індустрія, котрі ефективно застосовують як інструменти "м'якої сили" в оргвійнах. Цю проблематику авторка порушувала в попередніх публікаціях [2—5], проте, враховуючи сучасні суспільно-політичні тенденції, питання залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Якщо проаналізувати історію США, то цілком очевидно, що американські президенти, передусім В. Вільсон, Ф. Рузвельт, Дж. Кеннеді, Б. Клінтон, приділяли значну увагу використанню "м'якої сили" для поліпшення іміджу країни за кордоном. Згадаймо, на-

приклад, Атлантичну хартію, створення ООН, "план Маршалла", демократизацію Німеччини та Японії після Другої світової війни, розширення НАТО на Схід. Ці ініціативи сприяли зростанню міжнародного престижу США, нарощуванню потенціалу їх "м'якої сили". Розглядаючи проблему організаційних війн, варто згадати розвідки таких відомих політиків, істориків і теоретиків проблем війни та миру, як З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, С. Гантінгтон, К. Шеннон, Н. Вінер, Н. Хомські, В. Шульц, В. Циганов. Їхні праці про інформацію та управління, сутність і витоки інформаційних війн та інформаційно-психологічного протистояння відрізняються ґрунтовністю та фактологічно повнотою.

На сучасному етапі проблематику ментальних конфліктів та інформаційно-психологічних операцій вивчали вітчизняні вчені Г. Почепцов, Д. Кіслов, Я. Жарков, В. Гастинщиков, В. Толубко, Ю. Бут, В. Косецов та інші.

Особливості ведення ментальних війн у контексті міжнародної політики досліджували закордонні науковці О. Ларіна, В. Овчинський, О. Березкіна, С. Кара-Мурза, В. Прокоф'єв, С. Цзи, Є. Панова, Дж. Най, Р. Харріс, М. Кастельс, Дж. Арквілла, Д. Ронфельдт, А. Себровські, Дж. Гарстка.

Автори позиціонували нову зброю — технологію роботи зі свідомістю, спрямовану на її перепрограмування, ураження й знищення певних форм і структур. Проте нині бракує систематизованого наукового осмислення "м'якої сили" книги як інструменту впливу в оргвійнах, попри актуальність цієї проблематики, що й зумовило вибір теми дослідження. Вважаємо за потрібне ґрунтовніше розглянути, що являє собою "м'яка сила" книги та в який спосіб її застосовують для реалізації цілей держави чи певного політичного гравця. У межах пропонованої роботи основний акцент зроблено саме на використанні книги як інструменту "м'якої сили" в організаційних війнах.

Мета дослідження. На сучасному етапі розвитку книжкової індустрії постає потреба вивчення особливостей застосування книги як інструменту "м'якої сили", що дасть змогу реалізувати множину її нових функцій у суспільстві. Зокрема, з огляду на роль "м'якої сили" книги в соціальних комунікаціях, проблемі відповідності запитам суспільства, функцій на міжнародній арені слід визначити місце цього виду медіа в умовах конкуренції з іншими інформаційними ресурсами (Інтернет, ЗМІ). Потрібно зосередити увагу на важливості формування державної політики у сфері книгодрукування, книгорозповсюдження й підтриман-

ня соціально значущої літератури. Щоб книга була функціонально ефективною, відповідала читацьким потребам, працювала на імідж держави, необхідні реальні механізми впливу відповідних владних структур і громадських організацій на діяльність видавництва і систему поєднання різноманітних функцій книги й читання.

Для визначення реальних механізмів впливу слід чітко усвідомлювати роль книги як інструменту "м'якої сили" для формування позитивного іміджу держави, нейтралізації впливу з боку інших країн, що вимагає уважного й всебічного дослідження цього феномену.

Це завдання зумовлює потребу в розробленні нових вимог до письменників і журналістів щодо викладу матеріалів, формування змісту книги і просування її на міжнародному ринку, організації виставкової діяльності, залучення ЗМІ та кіноіндустрії до використання "м'якої сили" книги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поміж стратегій і технологій ведення оргвін виокремимо стратегію непрямих дій, технології "м'якої" чи "розумної" сили, "керованого хаосу", що, на думку фахівців корпорації "ПЕНД" (RAND — Research and No Development), є найефективнішими засобами ведення геополітичної боротьби на міжнародній арені [6; 7].

Термін "стратегія непрямих дій" увів у науковий обіг відомий британський військовий теоретик та історик Б. Л. Гарт. Цю концепцію було сформульовано в його праці "Стратегія непрямих дій", що вийшла друком двома виданнями (1941, 1946) у Лондоні. У 1954 р. книгу було перевидано в США під назвою "Стратегія" [8]. У трактуванні Гарта, головною метою війни є не повне знищення збройних сил та економічного потенціалу ворожої держави, а намагання примусити її уряд прийняти такі умови, що б повністю відповідали політичним, економічним і військовим інтересам країни-агресора [9].

Щодо історії виникнення іншої, спорідненої за метою, стратегії "м'якої сили", то її автор, американський політолог і спеціаліст-системник Дж. Най розширив сферу впливу стратегії непрямих дій для підірвання основ державного устрою країни-мішені. Попри те, що термін "м'яка сила" Дж. Най увів у обіг 1990 р., технологія, яку він визначає, відома з давніх часів із праць китайських військових стратегів і мислителів. Йдеться про технологію, що допомагає продемонструвати переваги культури, політичного чи економічного життя країни-агресора для впливу на країну-мішень з метою її захоплення без застосування військової сили. "М'яка" війна дає змогу загарбникові нав'язувати потрібні умови, а боротьба точиться без кровопролиття та значних фінансових і ресурсних витрат для держави-агресора. "М'яка" війна може тривати необмежений час — від кількох днів до багатьох років.

Визначення сутності "м'якої сили" книги базується, з одного боку, на визнанні комунікаційної природи взаємодії "книга — читач", а з іншого — на потребі вбачати в книзі матеріальне втілення духу народу, його культурне надбання, що гарантує високий рівень

освіченості нації, становить підґрунтя її наукового й інтелектуального розвитку.

Сутнісні характеристики книги як "м'якої сили". Характерною ознакою книги як інструменту "м'якої сили" в інформаційно-мережевих війнах є її бінарність: з одного боку, це інструмент створення деструктивних тенденцій, а з іншого — засіб протидії цим процесам.

Під час аналізу "м'якої сили" книг було виявлено, що вони беруть участь у реалізації таких стратегій, як дискредитація та глорифікація (прославлення). Стратегію дискредитації спрямовано на підірвання авторитету, довіри до персоналії чи політики; явища дійсності, що піддаються дискредитації, визначаємо як мішені дискредитації. Стратегія глорифікації є дзеркально протилежною та спрямована на піднесення й зміцнення авторитету чи довіри; явища, що глорифікуються, визначаємо як об'єкт глорифікації.

Для прикладу розглянемо низку книг, присвячених відомій політичній діячці, депутату Верховної Ради кількох скликань Ю. Тимошенко. Зокрема, Д. Чобіт, автор книги "Макуха..." [11], чітко спрямованої на її дискредитацію, зауважує: "Про БЮТ я написав три книжки: "Монолітне болото, або ЗАТ БЮТ", "Фарисеї, або Неоголошена війна Україні" та "Ананас, або Новий план захоплення Києва". Всі вони гостро-викривальні, у них наводяться численні факти негідної, фарисейської діяльності лідерів БЮТ... У книзі "Макуха" називаються конкретні факти відверто шкідницької і деструктивної роботи бютівських верховодів та їхньої організації в цілому. При цьому зауважу, що про велику кількість негідних, фарисейських вчинків вождів БЮТ я навіть не писав, бо хоча й був упевнений у їхній достовірності, та не мав достатніх доказів. Але те, що написано, безперечно, свідчить про підступні, цинічні і нахабні методи політичної боротьби" [11].

Натомість у книзі Д. Попова й І. Мільштейна "Оранжевая принцеса. Загадка Юліи Тимошенко" [12] лідерці "Батьківщини" надано позитивну характеристику, що має сприяти зміцненню її авторитету. Автори зазначають: "Леді Ю", "Жанна д'Арк", "Газова принцеса", "Залізний ангел Майдану" — немає на пострадянському просторі жодного політика, якому журналісти дали б стільки прізвиськ і про яке б не вигадали стільки легенд. Міф "Тимошенко" сполучає в собі правду й брехню, плітки ворогів і безмежне захоплення друзів, еротичне збудження публіки й запах грошей. Хто ж вона насправді, ця жінка із залізним характером, тихим голосом, сяючими очима та популярною косою "а-ля кубанський коровай"?

Документальний трилер про неймовірну долю Юлії Тимошенко — дівчини з дніпропетровської "хрущовки", олігарха, яка контролювала чверть української економіки, члена уряду, яка поставила на коліна хрещеного батька країни, в'язня СІЗО, зірки антипрезидентських демонстрацій, помаранчевої революціонерки, прем'єр-міністра й знову грізної опозиціонерки!" [12].

У зазначених виданнях Юлія Володимирівна є об'єктом дискредитації (Д. Чобіт) і глорифікації

(Д. Попов та І. Мільштейн), що свідчить про використання цієї літератури як "м'якої сили" в політичній боротьбі за владу в Україні.

Кожна книга, котру застосовують як інструмент "м'якої сили" для формування певного іміджу країни, має щонайменше дві сюжетні лінії. Головна — авторська — транслює думку письменника й фактично відзеркалює його інтерпретацію подій, яким присвячено книгу. Головна сюжетна лінія уособлює авторське бачення, а книга — "м'яку силу", тобто слугує інструментом оргвійни.

Друга сюжетна лінія (може втілювати інтуїтивне авторське бачення подій, фактів тощо) зазвичай апіорі виконує функцію "м'якої сили", до того ж не лише в оргвійнах. Йдеться про другорядні, на перший погляд, події чи деталі: описи будинків, автомобілів, сніданків, вечірок у барах чи ресторанах, відносин між чоловіками й жінками тощо. Якщо ці описи подано в комплексній тональності, із застосуванням яскравих фарб, у читача виникає бажання жити саме в тій країні, де розгортаються події сюжету. Тобто, попри бажання автора й читача, книга стає інструментом "м'якої сили", працюючи на імідж країни чи місця подій, змальованих письменником.

Продемонструємо, як працює на імідж Парижу текст із книги Д. Брауна "Код да Вінчі" [13]: "...вони в'їхали до безлюдного парку, агент негайно скинув швидкість і вимкнув сирену. Ленгдон жадібно вдихав сповнене весняними ароматами повітря, насолоджуючись раптовою тишею. У холодному світлі галогенних ламп виблискував гравій на доріжках, монотонний шурхіт шин навіював сон. Ленгдон завжди вважав сад Тюільрі місцем священним. Саме тут Клод Моне експериментував із кольором і формою, від чого згодом зародився рух імпресіоністів. Однак сьогодні місце мало якусь зловісну ауру.

"Сітроен" звернув ліворуч і рушив на захід центральною алеєю парку. Обігнув круглий ставок, перетнув занедбану алею, й попереду Ленгдон побачив вихід із саду, позначений гігантською кам'яною аркою.

У давнину під цією аркою здійснювалися всілякі варварські ритуали та оргії, але шанувальники мистецтва вподобали це місце через іншу причину. Звідси, з еспланади при виїзді з Тюільрі, відкривався вид відразу на чотири музеї витончених мистецтв, по одному в кожній частині світу.

Праворуч, на південь від Сени та набережної Вольтера, Ленгдон бачив у віконце фасад старого залізничного вокзалу, що театральні підсвічувався — тепер це був поважний музей д'Орсе. Ліворуч виднілася верхівка грандіозного ультрасучасного центру Помпідю, де розміщувався Музей сучасного мистецтва. Позаду над верхівками дерев височів старовинний обеліск Рамзеса. Там був музей Же-де-Пом.

А просто попереду, на схід, поза аркою стояв монолітний палац часів Ренесансу, найвідоміший у світі музей — Лувр.

Ленгдон вкотре відчув подив і водночас захват, намагаючись охопити одним поглядом цю грандіозну споруду. Величезна площа, а за нею — фасад Лувру,

що, неначе цитадель, здіймався на тлі паризького неба. Побудований у формі гігантської підкови, Лувр уважався найдовшою спорудою в Європі, по його довжині можна було розмістити три Ейфелеві вежі. Навіть мільйон квадратних футів площі між крилами цієї унікальної споруди анітрохи не применшував величі його фасаду. Якось Ленгдон вирішив обійти Лувр по периметру й з великим подивом довідався, що подолав аж три милі.

Щоб уважно оглянути 65 300 експонатів музею, кажуть, пересічному відвідувачеві потрібно майже п'ять тижнів. Однак більшість туристів воліє оглядати Лувр побіжно. Ленгдон жартівливо називав це пробіжкою Лувром: туристи бадьоро крокують залами музею, прагнучи побачити три найвідоміші експонати: Мону Лізу, Венеру Мілоську й Ніку — крилату богиню перемоги" [13, с. 25, 26].

Наведений текст якнайкраще виконує функцію "м'якої сили", адже виразно глорифікує пам'ятки Парижу й створює позитивний імідж Франції.

Використання "м'якої сили" книги для формування привабливого образу країни чи протидії державі-агресору має на меті якнайяскравіше продемонструвати переваги певної культури, економіки, досягнень науки, спорту тощо. В цьому процесі важливими є широка рекламна кампанія потрібних книг, заохочення видавництва і авторів до їх перекладу й перевидання іноземними мовами, масове розповсюдження, фінансування участі авторів у міжнародних виставках, промоція їхніх видань. Книга тривалий час зберігатиметься в бібліотеках і свідчатиме про досягнення країни, надаючи нові можливості інтерпретації змісту як "м'якої сили" для поширення в системі соціальних комунікацій.

В іншій частині книги Д. Браун зосереджує увагу на "можливості зустрітися щопівроку в новому романтичному місці земної кулі" (живуть же люди!): "...Сітроен" помчав швидше в південному напрямку, ось віддалік і ледь праворуч забовванів підсвічений силует Ейфелевої вежі. Побачивши його, Ленгдон подумав про Вікторію, пригадав жартівливу обітницю, що давали рік тому, зустрічатися кожні шість місяців у новому романтичному місці земної кулі. Ейфелева вежа, вочевидь, могла б бути одним із цих місць. Востаннє він поцілував Вікторію в гамірному римському аеропорту понад рік тому, і від думки про це йому стало сумно" [13, с. 24].

Прикладом використання "м'якої сили" книги для створення негативного іміджу країни — жертви агресії є широке розповсюдження літератури, в якій подано її викривлену історію чи негативну оцінку дій уряду тощо. Масштабна реклама таких видань, підсилена телебаченням чи кінематографом, спрямована на деформацію сприйняття держави у світі та формування її негативного образу. Прикладів таких книг безліч.

Особливо небезпечним є використання книги як інструменту інформаційно-мережових війн для виправдання агресії під час збройних конфліктів, що супроводжуються захопленням територій чи ресурсів інших країн. Такі книги, залишаючись у бібліотеках і

особистих колекціях тривалий час, здатні фальсифікувати історію, виправдовуючи дії агресора.

У процесі наукових досліджень слід розглядати книгу й книговидання крізь призму їх багатоаспектності та багатофункціональності, а також у взаємовпливі й взаємодії з іншими мас-медіа та засобами комунікації. Важливо спробувати визначити шляхи їх подальшого розвитку й співіснування в умовах широкого впровадження новітніх інформаційних технологій і конкуренції з іншими засобами соціальних комунікацій.

"М'яка сила" книги в інформаційно-мережевих війнах використовується як консцієнтальна зброя, що впливає й на психіку особистості, й на психологічний клімат соціуму загалом, адже література, як свідчить аналіз глобального історичного процесу розвитку людства, трансформує індивідуальні цінності в суспільні, а національні — у загальнолюдські.

Застосування книги як інструменту "м'якої сили" в оргвійнах актуалізує проблему співвідношення книги, засобів масової інформації та комунікації в умовах поширення концепції занепаду книговидання. Визнання книги як "м'якої сили" створює нове методологічне підґрунтя дослідження — когнітивний підхід, що дає змогу здійснити аналіз змістового, інтелектуального складника книжкової комунікації, виокремити шляхи впливу "м'якої сили" книги на свідомість читачів. Сприймаючи та інтерпретуючи думки автора, вони діють як науковці, адже розмірковують, теоретизують, занурюються у творчий процес письменника, прогнозують подальші події тощо. Подібно до того, як науковці вдаються до експериментів, аби здобути істину, читач, не менш сумлінно, проводить власне дослідження у масштабах набутого життєвого досвіду, доводить власні гіпотези, прагне передбачати та контролювати події свого життя.

Звернення до когнітивного підходу уможливило розгляд "м'якої сили" книги в оргвійнах у ракурсі їх змістового аналізу. Наприклад, Р. Шафранські [14] осмислює феномен війни, спрямованої проти будь-якої частини системи знань і переконань супротивника. Метою є латентний деструктивний вплив на ухвалення політичних рішень контрагентом, що виражається в порушенні координації й ефективності цього процесу. На думку автора, що вищі технологічні можливості й рівень комунікативної сфери держави, то більш вона вразлива в інформаційній війні.

У межах геополітичного підходу інформаційна війна інтерпретується у площині міждержавного протиборства, спрямованого на розв'язання зовнішньополітичних завдань не за допомогою фізичної сили, військової техніки та зброї, а з використанням інструменту "м'якої сили" книги, витончених технологій контролю у формі дипломатії.

Американські дослідники В. Коган і М. Грінберг виокремлюють короткострокові й довгострокові інструменти "м'якої сили" [15]. До короткострокових насамперед належать медіа, поміж яких вирізняються глобальні новинні телеканали. Такий розподіл зумовлюють кілька чинників:

— обґрунтовані статистичні дані, котрі свідчать, що телебачення залишається важливим джерелом інформації;

— вплив глобального телебачення на питання національного й міжнародного рівня, що потрапляють до політичного порядку денного;

— розширення кількісного та якісного складу учасників глобального інформаційного простору, оскільки разом із комерційними в ефір виходять державні телеканали, що віддзеркалюють їхні позиції та погляди.

Міжнародні дослідники використовують поняття "глобальні інформаційні війни" на позначення різних підходів до інтерпретації певних подій чи альтернативних поглядів різних держав, які глобальні телеканали пропонують аудиторії.

Це визначення не віддзеркалює всієї глибини сучасних світових процесів. З розвитком і розширенням інформаційної сфери, в якій разом із традиційними функціонують нові — соціальні — медіа, жодному політикові чи можновладцю найрозвиненішої держави не під силу контролювати чи "дозувати" потоки інформації. Тому чимало учасників політичного спектаклю прагнуть одного — розширити свою присутність у дискусії з актуальних проблем, мати можливість її спрямовувати, коригувати чи згладжувати "гострі кути".

Прикладом довгострокового інструменту "м'якої сили" держави є книга й книгодрукування, за умови їх розгляду крізь призму глобального історичного процесу, а також сфера вищої освіти. Ці інструменти допомагають сформувати певний світогляд, що відбиває ціннісні орієнтації країни, наприклад, в іноземних студентів, аби розраховувати на їхнє прихильне ставлення в майбутньому.

Сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення "м'якої сили" в загальному владному балансі кожної держави неодмінно зростатиме. Сьогодні "м'яку силу" слід розглядати у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову систему світової політики, де класичні ієрархічні моделі відносин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. Отже, головною метою застосування "м'якої сили" стає не реалізація національних інтересів держави, а втілення планів коаліцій, союзів, ТНК, фінансово-інформаційних структур.

Посилення глобальної конкуренції й накопичення кризового потенціалу призводять до ризиків деструктивного та протиправного використання "м'якої сили". Їх головна мета — "політичний тиск на суверенні держави, втручання в їх внутрішні справи, дестабілізація державного ладу, маніпулювання громадською думкою і свідомістю, у тому числі в межах фінансування гуманітарних проєктів і проєктів, пов'язаних із захистом прав людини".

Технології "м'якої сили" — це один із найважливіших елементів сучасної внутрішньої та зовнішньої політики держави. Культурний, інформаційний та освітній чинники — головні аспекти змістової категорії "м'яка сила", що комплексно поєднує культурні інструменти з інформаційно-пропагандистськими, освітніми, технологічними й іншими засобами непрямого управління як зовнішньою політикою, так і глобальними процесами.

Методи застосування "м'якої сили" передбачають вплив матеріальних і нематеріальних чинників, що визначає два види її сприйняття: поверхове (зовнішнє) — стиль, одяг, харчування, дозвілля, манера поведінки; глибинне — впливає на свідомість і підсвідомість, стереотипи й архетипи та призводить до їх поступової трансформації.

Поверховий вплив здійснити легше, проте він не утворює нових якостей культури, менталітету, а отже не трансформує поведінку людей чи зовнішньополітичний курс країни. Наприклад, можна одягатися як типовий американець, слухати західну музику, однак залишатися казахом чи українцем.

Глибинний вплив — це результат дії "м'якої сили", якого важко досягти, оскільки він змінює спосіб мислення, стан свідомості й світогляд. За умови масового відтворення такого сприйняття у країні — об'єкти впливу поступово утворюється так звана "п'ята колона" її adeptів. Саме на другий тип сприйняття спрямовані майже всі наявні засоби трансляції "м'якої сили".

Отже, потреба в аналізі друкованої спадщини світу є нагальною, адже він дасть змогу узагальнити процеси, що відбувалися на різних етапах розвитку людства й розглядати факти використання книги як інструменту "м'якої сили" у глобальному історичному процесі. Такі явища соціальних систем, як глобалізація (у різних її проявах), лібералізація, демографічні катаклізми відбувалися й раніше, призводячи до трагічних наслідків, але наступні покоління з впертою завзятістю щоразу повторюють прикрі помилки. Головною причиною цього парадоксального феномену є маніпулятивне застосування книги як зброї, інструменту "м'якої сили" в сучасних оргвійнах. Літературу, що суперечила чинним ідеологемам, переписували, доповнювали "новими" фактами чи піддавали нищівній критиці. Певні видання вилучали з книгосховищ, здавали в макулатуру чи доправляли у спеціальні фонди з обмеженим доступом користувачів.

Переписування історії з політичною метою відбувалося в усі часи, але зазвичай обмежувалось історією однієї країни, аби увиразнити важливі для уряду події. Однак у цьому разі маємо справу з унікальним феноменом — замовчуванням або переписуванням світової історії всіма провідними західними державами в єдиному ідеологічному напрямі. З'ясувати походження цього феномену вкрай важливо.

Використовуючи книги як інструмент "м'якої сили" для демонстрації переваг лібералізації та ринкової економіки, західні аналітики й владні структури планували за короткий термін сформувати у країнах Сходу ліберальні політичні режими, економіку, відкриту зовнішнім інвестиціям і впливам, створити "демократичне" суспільство на кшталт американського. Реалізація стратегії глобалізації веде людство до "нового світового порядку" на чолі зі США, до спільного політичного, економічного й духовно-культурного простору. Це світ, що поділений на дві частини: бідну більшість і багату меншість, світ з єдиним урядом, що керує єдиним континентом, світ, організований за зразком американської демократії та парламентаризму.

Використання "м'якої сили" книги для формування знань про теорії розвитку націй дає змогу планувати заходи із захисту від зниження їхньої дієздатності, прогнозувати розвиток людського суспільства як загалом, так і окремих народів із позиції загальної теорії управління. У книгах цієї тематики порушено проблеми виживання націй і їх розвитку в різних історичних умовах, а також ставлення до держави як певної форми існування етносів.

Метою оргвійни є блокування доступу до перевіреної та правдивої інформації. Оскільки процес ухвалення рішень завжди ґрунтується на аналізі даних, за умови доступу до якісної інформації прийматимуться якісні рішення, і навпаки — недостовірною інформація спричинить неадекватні рішення.

Розглянемо докладніше методи, котрі використовують для перешкодження доступу населення до достовірної інформації.

1. *Фінансування підготовки та друкування книг за спеціальним замовленням.* У цьому разі "м'яка сила" книги має трансформувати свідомість населення країни-жертви в потрібному маніпуляторам напрямі. Ними можуть бути представники урядів, партій, спеціальних служб, транснаціональних корпорацій тощо, аби у читача склалося враження достовірності поданої інформації, котра віддзеркалює певну ідеологію. Книги мають формувати в населення усвідомлення користності реформаторської ідеї та невідворотності її реалізації. Це може бути програма "соціально значущих книг", що працюють на імідж держави, чи уявлення про глобалізацію, лібералізацію, ринкову економіку, сформовані в потрібному ракурсі, фінансування підготовки й видання художньої літератури, спрямованої на закріплення певного погляду на історичні події та сьогодення.

З'ясовуючи аспекти використання "м'якої сили" книги, наведемо конкретні приклади цієї діяльності за доби "холодної війни". Зокрема, пропагандист американської військової адміністрації в повоєнній Німеччині Ф. Прагер опублікував майже 25 томів різноманітних праць, у створенні, виданні чи розповсюдженні яких було зацікавлене ЦРУ. Письменник зазначав, що представники Управління або безпосередньо відшкодували витрати на публікацію, або гарантували реалізацію (переважно через фонд) певної кількості екземплярів, аби зробити видання прибутковим. "Книги відрізняються від усіх інших засобів пропаганди, — зауважував керівник відділу таємних операцій (Covert Action Staff) ЦРУ, — передусім тому, що одна книга може змінити ставлення читача та його подальші дії майже радикально, що неможливо досягти іншими засобами. Отже, книжкове виробництво стає найважливішим зразком стратегічної (довгострокової) пропаганди" [16, с. 161; 17, с. 31].

Таємну програму книговидавництва, за словами представника ЦРУ, було ініційовано, щоб "домагатися видання книг та їхнього розповсюдження за кордоном, приховуючи будь-який вплив із боку США, через таємне субсидування закордонних видань чи книжкових магазинів. Підтримувати випуск літератури, що не

має будь-якої відкритої прив'язки до уряду США, особливо якщо позиція автора є "делікатною", керуючись оперативними міркуваннями, незалежно від її рентабельності. Субсидувати місцеві національні або міжнародні організації для публікації та розповсюдження літератури. Стимулювати написання політично значущих книг невідомими іноземними авторами — або через пряме фінансування автора, якщо можливі таємні контакти з ним, або опосередковано, через літературних агентів і видавців" [16, с. 35].

У 1977 р. газета "Нью-Йорк таймс" стверджувала, що ЦРУ причетне до видання принаймні тисячі книг. Управління ніколи не розголошувало список літератури, підготовленої до друку за його участі, але відомо, що він містив книги "Угорська революція" Ласки, переклади поем "Безплідна земля" і "Чотири квартали" Т. Еліота, а також видання, опубліковані Конгресом за свободу культури чи його філіями. Це, зокрема, збірки віршів "Минуле в сьогодні: Боротьба ідей від Кельвіна до Руссо", "На півдорозі до місяця: Нові листи з Росії" П. Блейк ("Інкаунтер Бук" (1964); "Література і революція в Радянській Росії" за редакцією М. Хейварда і Л. Лабедза ("Оксфорд Юніверсіті Прес" (1963); "Історія і надія: Прогрес у свободі" К. Желенські; "Мистецтво будувати припущення" й "Сотня кольорів" Б. де Жувенеля за редакцією Р. Макфаркуара; автобіографічний роман "До мене" Н. Хмари; "Італійці" Л. Барзині; "Доктор Живаго" Б. Пастернака і нові видання "Державця" Н. Макіавеллі. Твори А. Чехова було перекладено багатьма мовами і видано фірмою "Чехов Паблішинг Компані", яку таємно фінансувало ЦРУ [16, с. 127].

Окрім Дж. Ханта, чие первинне покликання — письменницька праця, було ще кілька активних романістів, якими пишалоя ЦРУ. Випускник Єльського університету П. Маттессен, котрий прославився завдяки книзі "Сніговий барс", заснував у Парижі журнал "Періс Ревю", де публікував власні матеріали; працюючи на ЦРУ, написав роман "Партизани". Ще одним "улюбленцем" був Ч. Маккеррі, якого пізніше вважали свого роду відповіддю Америки на англійського письменника Дж. Ле Каре. До цієї когорти входив і Дж. Міченер, який за довгу кар'єру, шанобливо відзначену Управлінням, створив купу блокбастерів із такими "скромними" назвами, як "Польща", "Аляска", "Техас", "Космос". У середині 1950-х рр. письменник маскував літературною діяльністю роботу з усунення радикалів, які проникли в зону однієї з операцій ЦРУ в Азії. Для цього він був відряджений до фонду "Азія", що фінансувало Управління. Згодом зазначав, що "письменник ніколи не повинен служити таємним агентом якоїсь структури чи будь-кого взагалі" [16, с. 134].

Потім був Г. Хант, автор романів "На схід від прощань", "Межа п'яти" і "Незнайомиць у місті", за які автор отримав премію Гуггенхайма. Коли письменник працював на Управління координації політики (УКП), яке очолював Ф. Візнер, йому доручили опублікувати кілька оригінальних видань через видавничу компанію "Фосетт". У Мексиці він відповідав за опри-

люднення книги "Життя і смерть у СРСР" марксистського письменника-інтелектуала Ель Кампесіно, першого з латиноамериканських авторів, хто розповів про терор сталіністів. Працю переклали багатьма мовами й розповсюджували за участі ЦРУ. Г. Хант також доручив оперативникові В. Баклі надати допомогу чилійському інтелектуалові, марксисту Е. Равінесу в роботі над книгою "Шлях Єднань" [16, с. 61].

2. *Вилучення книг з обігу.* Такий метод застосовують, аби перешкодити донесенню до населення альтернативних думок щодо реформаторських ідей маніпуляторів. Літературу вилучають із книгосховищ, здають у макулатуру чи спецфонди, намагаються знищити навіть згадки про неї в бібліографічних покажчиках і реферативних журналах. Відомо, що практика заборони друкування "крамольних" видань і вилучення їх із бібліотек у так звані спецфонди була доволі поширеною за радянських часів. Утім, цей досвід не новий в історії, адже книги як інформаційну зброю застосовували впродовж століть із глибокої давнини, аби перемогти суперника, опонента чи навіть озброєного ворога. На таку літературу є попит і нині, й використовує її обмежене коло людей для управління окремими державами, глобальною економікою чи світом.

Друкування книг і використання їх як "м'якої сили" — один із перевірених часом засобів пропаганди певних ідей, тому в різні епохи намагалися перешкодити їх поширенню. Доволі характерним був період доби інквізиції, наприклад, "1490 року в Севільї спалили кілька єврейських Біблій і різні книги, написані євреями. У Саламанку прикра доля спіткала понад шість тисяч книжок із магії, чаклунства й заобобнів, що мали таке саме походження... 21 березня 1521 року, за відсутності Карла V, папа писав до губернаторів провінції Кастилії та закликав їх всіляко перешкоджати ввезенню творів Лютера в королівство. Кардинал Адріан як головний інквізитор направив 7 квітня до інквізиторів указ про арешт усіх ввезених книг.

...11 серпня 1530 року верховна рада знову наказала інквізиторам під час відсутності кардинала Манріке бути готовими до виконання зазначених в указі заходів, додаючи, що стало відомо, нібито твори Лютера доправляють у королівство або під помилковими заголовками, або як книги, що цілковито від них відрізняються та складені католицькими авторами; що, безсумнівно, помилки Лютера прослизнули у формі приміток у різні католицькі праці, щоб видати їх за вчення авторів; аби запобігти цим неприпустимим порушенням, інквізитори повинні відвідати всі публічні бібліотеки й відшукати твори, попсовані рукою нових сектантів, а також додати до щорічного указу про доноси особливу статтю, що зобов'яже католиків повідомляти інквізиції про всіх осіб, які читали ці книги чи зберігали їх у себе вдома" [15, с. 115].

Отже, наведена цитата доводить, що й у віддалені епохи уряд практикував домашні обшуки для вилучення заборонених книг.

3. *Вибіркове замовчування,* тобто приховування значущої інформації, є одним з ефективних способів

впливу на людину. Така технологія допомагає маніпулювати суспільною свідомістю й слугує ефективним інструментом фахівців інформаційно-мережових війн для досягнення стратегічних цілей. Використання "м'якої сили" книги в цьому разі передбачає приховування бібліографічної інформації, що дає змогу встановити істину.

4. *Дезінформація* — основа інформаційної політики влади, яка має меркантильні чи злочинні цілі. Це керована брехня чи свідомий наклеп, спрямовані не лише на маніпуляцію людиною, а й на пригнічення здорової захисної реакції нації проти згубного впливу. Під час психологічної війни поставленої мети досягають за допомогою дипломатичних маневрів, економічного тиску, інформації та дезінформації, провокацій і залякування, саботажу й терору, завдяки ізоляції супротивника від союзників тощо. За допомогою хабарів маніпулятори змушують науковців писати негативні рецензії на небажані книги. Зупинити масову дезінформацію на законодавчому рівні в період активної фази оргії неможливо. Ця технологія безсила, якщо в населення сформовано стійке розуміння проблеми.

5. *Стереотипи* потрактовують як усталене ставлення людей до певних соціальних явищ. Інакше кажучи, це стійкий і надмірно спрощений образ окремої соціальної верстви чи людини, події чи явища.

Стереотип, імідж, штамп, кліше в інформаційних війнах використовують як засіб впливу на людину в певних політичних або соціальних умовах. Завдання агресора — спрямувати стереотипи на формування стандартного, спрощеного, образного й ілюзорного мислення, на руйнування традицій тощо. Прикладами впровадження стереотипів у свідомість є застосування "м'якої сили" книги для доведення переваг ринкової економіки й спільного ринку, невідворотності глобалізації, концепції неолібералізму, монетаристської теорії Фрідмана.

6. *Інтерпретація*. До неї вчені вдаються тоді, коли намагаються пояснити певний факт, проте часто коментарі бувають замовними й свідомо спотворюють дійсність. Нині засоби масової інформації прагнуть надати кожній події власну оцінку, а отже й коментарі можуть бути доволі суперечливими. Є два способи ін-

терпретації з метою інформаційного впливу. У першому випадку можливість коментувати події має лише одна сторона конфлікту, а в другому — коментар свідомо позбавляють основних ознак: лаконічності, точності оцінки, показових порівнянь. Учені також вдаються до маніпуляції фактами й надмірної експресивності в оцінках, аби стимулювати емоційний заряд читачів. Водночас замовчуються історичні приклади, що суперечать ідеологічному курсу агресора.

Інтерпретація будь-якої події у глобальному історичному процесі потребує ретельного добору книг, на які посилається коментатор. Надзвичайно важливими є бібліографічні покажчики, що уможливають широкий вибір літератури з порушеного питання. У цьому разі бібліографічні покажчики та бази даних бібліографічної інформації слід убезпечити від цензури.

Пропагандистські принади — це сенсація та компромат. Менш відомі передрук матеріалів із закордонних видань, реклама, спекуляція на популярності, сатиричні шаржі. За допомогою цих засобів маніпулятори формують громадську думку й свідомо скеровують читачів на сприйняття потрібної інформації.

Висновки. Основними інструментами "м'якої сили" у міжкультурній комунікації є: "м'яка сила" книги; цензура як протидія "м'якій силі" книги; імідж країни та політичних акторів; комплексна інформаційно-комунікаційна політика. "М'яка сила" книги — один із найважливіших та найефективніших інструментів неофіційної зовнішньої політики багатьох країн; головний культурний продукт, ідеологічне знаряддя, засіб формування іміджу держави й один із найголовніших елементів у системі забезпечення її культурної присутності на світовій арені.

Книговидання суттєво впливає на формування й реалізацію внутрішньої та зовнішньої культурної політики, життя громадянського суспільства загалом, це "найпотужніший промоутер та експортер візуальних символів". Вивчення досвіду застосування "м'якої сили" книги окремою державою дає змогу краще зрозуміти принципи, переваги й недоліки цієї технології.

Список використаної літератури

1. Nye J. The future of American power: dominance and decline in perspective / Joseph S. Nye // Foreign affairs. — 2010. — Vol. 89, № 6. — P. 2—12.
2. Сенченко О. Книга як інструмент інформаційних війн ХХ століття / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 1. — С. 15—22.
3. Сенченко О. Актуальні аспекти книги як атрибута "м'якої сили" у глобальному історичному просторі / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 2. — С. 17—25.
4. Сенченко О. Застосування "м'якої сили" книги проти англійського народу в ХІХ столітті / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 3. — С. 31—35.
5. Сенченко О. "М'яка сила" книги у гібридній війні Росії проти України / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 4. — С. 31—36.
6. Чесноков С. Роль негосударственных "мозговых центров" в процессе принятия решений военно-политическим руководством США в области обороны и безопасности / С. Чесноков // Зарубежное военное обозрение. — 2007. — № 5. — С. 2—6.
7. Сенченко М. Мозкові центри країн світу / М. І. Сенченко, О. М. Сенченко, В. Г. Гастинщиков. — Київ : Персонал, 2016. — 278 с.
8. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий / Бэзил Лиддел Гарт. — Москва : Астрель ; Владимир : ВКТ, 2012. — С. 476—478.

9. Liddel H. B. Strategy the indirect approach / B. Hart Liddel. — Mode of access: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html. — Title from the screen.
10. Бернацкая А. А. Лингвистика информационно-психологической войны : монография. Книга I / А. А. Бернацкая, И. В. Евсеева, А. В. Колмогорова [и др.]; под ред. проф. А. П. Сквородникова. — Красноярск : Сиб. федер. унт, 2017. — 340 с.
11. Чобіт Д. Макуха, або Штрихи до політичного портрета "Блоку Юлії Тимошенко" / Д. Чобіт. — Броди : Просвіта, 2008. — 350 с.
12. Попов Д. Оранжевая принцесса. Загадка Юлии Тимошенко / Д. Попов, И. Мильштейн. — Москва : Издательство Ольги Морозовой, 2006. — 400 с.
13. Браун Д. Код да Винчи / Ден Браун. — Москва : ООО "Издательство АСТ", 2005. — 542 с.
14. Szafranski R. Theory of information warfare: preparing for 2020 / R. Szafranski // Official Site of Airpower Journal. — Mode of access: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm. — Title from the screen.
15. Браун Д. Первый Меролинг / Ден Браун. — Санкт-Петербург : Фениксчер-пресс, 2005. — 512 с.
16. Сондерс Ф. С. ЦРУ и мир искусств: культурный фронт холодной войны / Ф. С. Сондерс ; пер. с англ. под рук. Е. Логинова и А. Верченкова; редактор перевода В. Крашенинникова. — Москва : Институт внешнеполитических исследований и инициатив, Кучково поле, 2013. — 416 с.
17. Сенченко О. "М'яка сила" книги в роки "холодної війни" / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 5. — С. 30—38.

Oksana Senchenko **The "soft power" of the books**

The article is devoted to the problem of the formation of a new direction in modern book science related to the study of the socio-communicative aspects of the "soft power" of a book; the study of the book as a tool of organizational warfare, a means of improving the country's image and improving public policy in the book industry to counter the destructive trends of modern society. The relevance of the study is determined by the increasing role of technologies and tools of "soft power" in the contemporary foreign and domestic policies of the countries of the world in the context of total informatization and information-psychological impact on the world's and national elites.

The etymology of the concepts of "soft power", "indirect action strategy", as well as the essential characteristics of the "soft power" of the book, in particular binary, in which, on the one hand, the "soft power" of the book serves as a tool for creating destructive trends, and on the other — a means of counteracting these processes.

The analysis of the "soft power" of the books revealed that they were involved in the implementation of discrediting and glorification strategies, as illustrated by specific examples.

The aspects of using the "soft power" of the book as a consonant weapon in information and network wars are investigated. It is noted that the use of the book as a tool of "soft power" in the organizational wars actualizes the problem of correlation of the books, the media and communication in the context of the spreading the concept of decline of the printed book and book publishing.

It has been found that the purpose of the organizational war is to block people's access to verified and truthful information. For this purpose, the following methods are used: 1) financing the preparation and printing of books on special order; 2) withdrawal of books from circulation; 3) selective silence; 4) misinformation; 5) stereotypes; 6) interpretation.

In summary, the main tools of soft power in intercultural communication are: soft power of the book; censorship as a counter to the "soft power" of a book; image of the country and political actors; comprehensive information and communication policy.

Keywords: *soft power, book, country image, power elite, organizational war, information war, foreign policy, technology of influence, book industry*

References

1. Nye J. (2010). The future of American power: dominance and decline in perspective. *Foreign affairs*, 89 (6), pp. 2—12.
2. Senchenko O. (2018). Книга як instrument informacijnih vijn XX stolittya. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 15—22.
3. Senchenko O. (2018). Aktualni aspekti knigi yak atributa "m'yakoyi sili" u globalnomu istorichnomu prostori. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 2, pp. 17—25.
4. Senchenko O. (2018). Zastosuvannya "m'yakoyi sili" knigi proti anglijskogo narodu v XIX stolitti. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 3, pp. 31—35.
5. Senchenko O. (2018). "M'yaka sila" knigi u gibridnij vijn Rosiji proti Ukrajini. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, pp. 31—36.
6. Chesnokov S. (2007). Rol negosudarstvennyh "mozgovyh centrov" v processe prinyatiya reshenij voenno-politicheskim rukovodstvom SSHA v oblasti oborony i bezopasnosti. *Zarubezhnoe voennoe obozrenie*, 5, pp. 2—6.
7. Senchenko M. I., Senchenko O. M., Gastinshikov V. G. (2016). *Mozkovi centri krayin svitu*. Kiyiv: Personal.
8. Liddel Gart B. (2012). *Strategiya nepryamyh dejstvij*. Moskva: Astrel ; Vladimir: VKT.
9. Liddel H. B. (2019). Strategy the indirect approachdel. Available at: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html.
10. Bernackaya A. A., Evseeva I. V., Kolmogorova A. V. [i dr.]. (2017). *Lingvistika informacionno-psihologicheskoy vojny*. Kniga I. Krasnoyarsk: Sib. feder. unt.
11. Chobit D. (2008). *Макуха, або Штрихи до політичного портрета "Блоку Юлії Тимошенко"*. Броди: Просвіта.
12. Popov D., Milshitejn I. (2006). *Оранжевая принцесса. Загадка Юлии Тимошенко*. Moskva: Izdatelstvo Olgi Morozovoj.
13. Braun D. (2005). *Kod da Vinchi*. Moskva: ООО "Izdatelstvo AST".
14. Szafranski R. (2019). Theory of information warfare: preparing for 2020. *Official Site of "Airpower Journal"*. Available at: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm.
15. Braun D. (2005). *Perviy Meroving*. Sankt-Peterburg: Fenikscher-press.
16. Sonders F. S. (2013). *CRU i mir iskusstv: kulturnyj front holodnoj vojny*. Moskva: Institut vneshnepoliticheskikh issledovanij i iniciativ, Kuchkovo pole.
17. Senchenko O. (2018). "M'yaka sila" knigi v roki "holodnoy vijn". *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 30—38.

Надійшла до редакції 20 вересня 2019 року

УДК 021.1:07

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).19-24

Наталія Грабар,кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри культурних універсалій ХНТУСГ ім. П. Василенка,
e-mail: grabar-ng@ukr.net**Анжеліка Кухаренко,**кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри культурних універсалій ХНТУСГ ім. П. Василенка,
e-mail: kuharenko_angi@gmail.com

Аксіологізація комунікаційної діяльності бібліотек ЗВО в сучасному медіапросторі

У статті розглянуто аксіологічні проблеми комунікаційної діяльності бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО) в сучасному медіапросторі, що значною мірою зумовлено трансформацією ціннісної системи соціуму в умовах інтенсивних глобалізаційних процесів. Тип мислення сучасника значно диверсифікується, втрачається аксіологічний аспект особистісної живої комунікації, місце якої, насамперед у молодіжному середовищі, дедалі частіше посідають соціальні мережі.

Бібліотекам слід готуватися до результативної конкуренції в медіапросторі, використовуючи багатий історичний досвід інформаційного обслуговування. В сучасних реаліях діяльність університетських бібліотек значною мірою залежить від базових цінностей соціуму, які впливають на вибір основних функцій, форм і методів роботи цих установ.

Ціннісні аспекти сучасної бібліотеки мають бути спрямовані на гармонізацію всіх сфер функціонування, насамперед створення умов для взаємодії користувачів, спрямування їх активності в креативному напрямі, вільної навігації в ресурсах світових мереж, самоосвіти й самовдосконалення. Майбутнє бібліотек ЗВО вбачаємо у створенні власної території для взаєморозуміння й толерантного співіснування з іншими інформаційно-комунікаційними структурами сучасного медіасередовища.

Бібліотечний простір освітніх установ орієнтований на продукування загальнолюдських, гуманістичних цінностей: істини, добра, взаємоповаги, братерства, свободи думки й самореалізації. І цей процес потребує поглиблення уявлень усередині професійної спільноти про зближення інформаційного та культурного складників бібліотечної діяльності як важливої умови реалізації суспільного призначення бібліотек у поєднанні засобів і мети.

Ключові слова: бібліотеки ЗВО, медіапростір, інформаційно-комунікаційні технології, бібліотечні фахівці, спілкування

Постановка проблеми. Однією з найгостріших соціально-культурних проблем сьогодення є дослідження специфіки медіапростору як чинника розвитку інформаційного суспільства, що суттєво впливає на систему освіти та її бібліотечні інститути й слугує потужним засобом формування світогляду людини. Становлення особистості неможливе поза соціумом, без урахування стрімких змін у всіх його інституціях. Безперечно, прерогатива в організації цього процесу належить освітнім закладам і, зокрема, їхнім бібліотекам. Ці установи беруть участь у підготовці особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, що охоплює і традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, Інтернет, мобільна телефонія) засоби.

Основною характеристикою інформаційно-комунікаційного простору сучасної цивілізації стала медіальність. На жаль, нині незліченна кількість інтернет-ресурсів впливають на сучасне суспільство в соціокультурному та комунікативному аспектах, і це явище набуло глобальних масштабів. Мережа Інтернет є простором формування соціальних груп і спільнот, розвитку нових культурних норм і цінностей спілкування. Мережеві комунікації створили нову суб'єктивно орієнтовану віртуальну реальність, що нині є частиною життя соціуму, в якому множина гаджетів

допомагає не лише розв'язувати професійні проблеми, оперативно здійснювати комунікаційну діяльність, а й самореалізуватися, творити й відпочивати. Наразі поміж українців, особливо школярів і студентів, набули популярності мережі Facebook, YouTube, Instagram, Twitter, які відображають мозаїчність думок, зацікавленість і бажань учасників мережевого спілкування, водночас провокуючи залежність від різноаспектної інформації.

Віртуальна культура відрізняється фрагментарністю. Відбувається витіснення безпосереднього спілкування технічно й машинно опосередкованими комунікаціями, формуючи новий тип діалогової культури — "машинну комунікацію" [1]. Цей процес, зі свого боку, спричиняє трансформацію цінностей сучасної людини. Її аксіологічний портрет віддзеркалює всі процеси мінливого світу. Увага громадськості та прогнози багатьох дослідників підтверджують, що люди звикають до життєвих проблем, стають байдужими до навколишнього світу, втрачають чуйність і милосердя [2].

Негативна тенденція призводить до потреби актуалізації гуманістичної традиції в сучасному соціокультурному просторі. В контексті окреслених питань нагальним є проблема критичного осмислення ролі й значення традиційних, зокрема еволюційних інформаційно-комунікативних структур, до яких належать сучасні бібліотеки ЗВО. Йдеться про визначення сутніс-

них основ функціонування бібліотечних інституцій — забезпечення соціальної взаємодії, комунікативного дискурсу в суспільстві, результатом чого є соціокультурне наслідування, формування соціальної пам'яті та соціальної свідомості. Реалізація цих завдань залежить від аксіологізації комунікаційного складника діяльності бібліотек ЗВО як найважливішої системотворювальної компоненти в характеристиці бібліотечної феноменології.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та властивостей мережевого суспільства й соціальних інтернет-мереж, а також віртуалізації реальності досліджували західні та вітчизняні вчені. Зокрема, соціальні мережі як конструктор комунікаційного середовища розглядали А. Бард, Ж. Бодріяр, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, М. Кастельс, О. Мар'їна, О. Назарчук, А. Федоров та інші. Дослідники доводять, що мережа функціонує як певне середовище взаємодії учасників на основі комунікації індивідів, що свідчить про її соціальність. Мережеві структури тісно пов'язані з поширенням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що нині є вагомим елементом організації виробництва та бізнесу, освіти, отримання нових знань й інформації.

Аналізуючи закордонний досвід інтеграції інформаційних осередків в електронний простір, також слід узяти до уваги розвідки окремих учених і наукових колективів, які спробували розв'язати ці завдання, провівши ґрунтовні дослідження використання соціальних мереж в інформаційній галузі (Дж. Белл, Т. Данковські, Н. Даунд, Е. Гласс, М. Хаїджден, група Taylor & Francis). На думку науковців, головним завданням інформаційно-комунікаційних структур є розв'язання проблеми вільного орієнтування користувачів у різноманітних мережевих ресурсах, що допоможе опрацювати значні обсяги інформації та досягати ефективних результатів у процесі використання соцмереж [3]. Відповідно, бібліотеки дістануть можливість не лише оцінювати свою діяльність у соціальних мережах, а й надавати рекомендації з оптимізації практики пошуку нових форм діяльності.

Цікавою є думка С. Уатт, М. Леа та Р. Спірс, які вважають інтернет-комунікацію соціально збідненою порівняно зі спілкуванням віч-на-віч. В умовах мережевої взаємодії слід враховувати широту і обсяги каналів комунікації та концепцію деіндивідуалізації [4, с. 61].

Професійне спілкування бібліотечних фахівців у контексті впливу змін середовища вивчали В. Брежнева, С. Бородіна, А. Гончаров, К. Генієва, С. Горова, С. Єзова, О. Матвійчук, В. Мінкіна, А. Соколов, Я. Хіміч, І. Шевченко та інші. На думку дослідників, процес спілкування дедалі більше сприяє розгортанню комунікаційної діяльності бібліотек, що пов'язано з нинішніми можливостями інформаційного обслуговування (багатофункціональні пристрої), використанням ІКТ, документальних, дистанційних засобів (електронна пошта, онлайн-спілкування, закладки тощо), тиражуванням документів та інших носіїв інформації.

Застосування новітніх технологій у створенні іміджу сучасної бібліотеки й рекламуванні бібліо-

течних послуг розглядала О. Мар'їна. Вчена виокремляла новітні віртуальні форми соціальної активності бібліотек у мережевому середовищі та запропонувала низку рекомендацій щодо їх упровадження у сферу соціальних медіа [5].

Т. Гранчак, здійснюючи аналіз бібліотечних представництв у Facebook через з'ясування сенсів, ідей, трансльованих бібліотеками за допомогою соціальних медіа; завдань, інструментів і методів бібліотечних сторінок у соціальних медіа, дійшла висновку, що саме інтерактивний простір соцмереж є найпопулярнішим і має бути внесений до переліку найоптимальніших засобів інтерактивної комунікації бібліотеки та користувача у вітчизняних реаліях [6, с. 15]. Науковці відносять Facebook до соціальних мереж, орієнтованих на репрезентацію мультимедійного контенту, що спрощує промоцію бібліотечних ресурсів, послуг та інформаційних продуктів, а отже й залучення потенційних користувачів.

Думку дослідників підтримують бібліотечні практики, зокрема О. Косачова, О. Таланчук зазначають, що нині кардинальними завданнями бібліотек закладів вищої освіти є формування електронних ресурсів, популяризація ідей відкритого доступу, побудова загальнодоступних архівів наукової інформації, підвищення вебметричного рейтингу університету [7].

Можливості та формат присутності бібліотек ЗВО в соціальних мережах, виокремлення їхніх завдань у контексті освітнього, культурно-просвітницького й виховного векторів роботи, насамперед зі студентством, розглядала І. Киричок, зауважуючи про можливість швидкого налагодження неформальних контактів із читачами. У наш час найбільш актуальною й важливою є превентивна функція книгозбірень, що передбачає адаптацію особистості до життя через формування конструктивізму як основи світоглядної позиції та впровадження культури толерантності [8].

Посилаючись на думку Т. Колеснікової, виокремимо домінанти, що визначають стратегію розвитку бібліотек ЗВО України. Насамперед це стосується зміцнення статусно-рольових позицій бібліотечної установи у просторі вишу, посилення інформаційно-комунікаційних зв'язків із науковими колами щодо розроблення концепції довгострокового збереження цифрового контенту, формування високопрофесійного кадрового складу, організації траєкторії розвитку студентів [9].

Отже, бібліотечні фахівці розглядають соціальні мережі як віртуальний майданчик для синергії користувачів у певній групі. У такий спосіб бібліотечна спільнота бере активну участь в обговоренні професійних проблем, обмінюючись пропозиціями та ініціативами, спрямованими на розвиток корпоративних зв'язків і бібліотечної справи загалом.

Найважливішим моментом позиціонування бібліотек є визначення пріоритетів їхньої діяльності, а саме усвідомлення вагомого значення духовного складника, що відкриває перспективи розвитку за гуманістичним вектором, відповідно до якого потреби людини не обмежуються лише матеріальними за-

питами, а охоплюють культурні, освітні, творчі сфери. Зазначені чинники й зумовлюють актуальність порушеної теми.

Метою статті є з'ясування інтегративної ролі етичної домінанти, пріоритету гуманістичних цінностей у комунікаційній діяльності бібліотек ЗВО для ефективного здійснення їх провідної місії — формування й підтримання аксіологічного балансу в інформаційно-комунікаційному просторі освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В межах обраної проблематики вважаємо за потрібне звернутися до термінологічного поля.

Комунікацію розглядаємо як важливий елемент суспільних зв'язків, соціального життя загалом, що є засобом регулювання та гармонізації міжособистісних відносин. Комунікація за допомогою електронних засобів масової інформації надає можливість налагодити загальноцивілізаційний діалог, забезпечити багаторівневі взаємодії, передусім у соціокультурній сфері, завдяки трансляції артефактів, формуванню нових завдань, зокрема й таких значущих, як встановлення суспільної гармонії (нового історичного консенсусу).

Аксіологізація — процес, який поєднує ціннісні домінанти розвитку бібліотечної установи (соціальна значущість, нормативність, корисність, доцільність вартості наданих послуг), що, зі свого боку, гарантують якісне функціонування інституції завдяки гуманістичній орієнтованості їх професійної діяльності.

Цінності є виразником потреб споживача. Вони віддзеркалюють мету суспільного та особистісного розвитку, конкретизують багатозначність функцій і ролі інформації в розв'язанні проблем бібліотеки щодо розбудови інноваційної системи обслуговування, забезпечення конкурентоспроможності установи, а також створення умов інтелектуалізації та оптимальної взаємодії.

Як слушно зауважив Ч. Кулі, цінності є енергетичними вузлами, точками емоційного наповнення відносин і водночас базисом механізму мотивації соціальної поведінки особи [11, с. 315]. Саме цінності становлять основу формування змісту життєвих цілей особистості, визначають сенс її буття та коригують поведінку.

Ці чинники потребують випереджальних дій щодо зміни світоглядної орієнтації бібліотечної діяльності в напрямі виявлення механізмів внутрішньої саморегуляції професійної спрямованості, визначення її ціннісного аспекту, розподілу сил і логіки інформаційно-комунікаційних взаємин у фаховому середовищі.

Важливим напрямом стратегії бібліотечної роботи є *гуманізація*, що дає змогу не лише подолати глобальні проблеми людства, підвищити якість його життя, а й зберегти духовні та моральні принципи й норми суспільства в умовах тотальної машинізації, віртуалізації, зміщення пріоритетів у бік матеріальної сфери. Слід додати, що процес гуманізації є багатоаспектним і комплексним явищем, тому для його реалізації потрібна координація дій усіх суспільних інститутів, зокрема родини, освітніх закладів, громадських та політичних організацій, і головне — біб-

ліотек. Ці установи є однією з потужних інформаційно-комунікаційних структур, що відповідає за збереження й трансляцію культурних цінностей для формування гуманних відносин, духовно-морального розвитку та вдосконалення людства. Саме під час комунікації відбувається передавання знань, наукового й культурного досвіду майбутнім поколінням, що робить цей процес науковим, комунікативним та управлінським явищем одночасно.

Гуманістичний підхід покликаний об'єднати олюднену сутність еволюційного розвитку бібліотеки з подальшим орієнтуванням її функцій на гуманізацію міжособистісних відносин, самоцінних практик виробництва знань. У цьому контексті беззаперечним є визначальний вплив бібліотек на формування сучасної культурно орієнтованої особистості. У різноманітних і складних процесах глобалізації бібліотека здійснює важливу функцію гуманізації суспільних процесів, оскільки є об'єднувачим центром соціально-культурного життя, потужним каналом трансляції фундаментальних культурних цінностей, сенсів буття, основних гуманістичних принципів життєдіяльності людини.

Звернення до аксіології інформаційно-комунікаційної діяльності бібліотечних інститутів сприяє налагодженню взаєморозуміння на основі дотримання етичних норм і принципів справедливості. Доречно зауважити, що комунікативний складник набуває нового інтересуб'єктивного забарвлення на основі підпорядкування таким етичним категоріям, як "відповідальність", "справедливість", "рефлексія", "зрілість", "суверенність особистої думки", "обов'язок та сумління". На жаль, статус морально-етичних домінант має тенденцію до зниження, виявляючись на одному рівні з цінностями споживацтва й гедонізму. Нині у структурі ціннісних орієнтацій спостерігаємо нестійку рівновагу між традиційними цінностями та пріоритетами нової прагматичної тенденції, особливо поміж молоді щодо "моралі успіху".

У сучасному медіапросторі посилюються інформаційна, соціокультурна, інтеграційна функції бібліотек. Вважаємо, що аксіологізація комунікаційного складника бібліотечної справи дає змогу установам задати вектор розвитку в напрямі розбудови нового комунікаційного середовища, налаштованого на зміну культурних патернів і налагодження сталих комунікаційних зв'язків з іншими учасниками інформаційного середовища.

Цілком очевидно, що технологічні зміни у функціональній діяльності бібліотек загалом і ЗВО зокрема є конструктивною відповіддю на заклик бібліотечних теоретиків (В. Ільганаєвої, Г. Віхревої, М. Дворкіної, А. Соколова, В. Фірсова) до трансформації парадигми розвитку сучасних бібліотечних інститутів. Використовуючи потужний інтелектуальний та інформаційно-комунікаційний потенціал, бібліотеки ЗВО створюють особливий соціокультурний простір, у якому особливого значення набуває діалог як головна форма спілкування, що спонукає до обміну думками й враженнями, сприяє моделюванню партнерських відносин у професійних і повсякденних життєвих ситуаціях.

Масштаби впливу медіа на різноманітні сфери діяльності бібліотеки зростають щодня. Як відомо, складниками віртуального бібліотечного сервісу на допомогу освіті та самоосвіті є бібліографічні й комплексні інформаційні ресурси на сайтах бібліотечних установ, доступ до цифрових видань, онлайн-додаткові послуги, котрі реалізують за допомогою електронної пошти та різноманітних вебформ, а також сервіси на сайтах популярних у молодіжному середовищі соціальних медіа. Сучасні тенденції потребують від працівників бібліотек не лише навичок роботи з новітніми технологіями та пристроями, а й певного рівня критичного мислення, здатності до самостійної творчої роботи, пов'язаної з пошуком, опрацюванням і поданням інформаційного матеріалу.

Функціонування бібліотек в інформаційно-комунікаційному просторі ЗВО — це нерозривне поєднання внутрішніх і зовнішніх, суттєвих і другорядних властивостей процесу обслуговування користувачів, налаштованість на їхні інтереси й уподобання, якісне та оперативне забезпечення інформаційно-комунікаційних потреб відповідно до освітньо-виховних, наукових запитів, поліпшення якості й ефективності послуг. Отже, адаптація бібліотек до нових форм комунікації є варіативною тенденцією розвитку сучасної бібліотечної сфери.

Змістова модифікація спілкування "бібліотека — користувач" за допомогою соціальних медіа — це контент, спрямований насамперед на розкриття фондів, інформування про їх наповнення, нові надходження, продукти та послуги, графік роботи бібліотеки, висвітлення суспільно важливих подій і популяризацію установи тощо. Відводячи чільне місце користувачу та його інтересам, книгозбірня стає для віртуальних відвідувачів консультантом, партнером, що сприяє зростанню авторитету установи та її ефективному просуванню у мережевому й реальному просторах. За таких умов фахівці бібліотеки ЗВО диверсифікують комунікаційну діяльність, позаяк мають опанувати мережевий етикет, PR, аби якісно просувати сторінку установи, залучати нових користувачів, дбати про інформаційну безпеку тощо. Ці завдання стають серйозним поштовхом до впровадження інноваційних форм діяльності та вдосконалення роботи бібліотечного персоналу.

Зауважимо, що межа негативного впливу на молодь із боку соціальних медіа є індивідуальною для кожного користувача мережі й залежить від вільного вибору особистості, а також від рівня розвитку, соціальних (реальних і віртуальних) зв'язків, здатності й навичок швидко та пластично сприймати, аналізувати, засвоювати медійні тексти, здобувати нові знання у просторі медіа, логічно й доцільно користуватися ними без шкоди для себе та суспільства. В цьому контексті бібліотека має всіляко підтримувати та скеровувати користувачів, вчити не лише виважено працювати з інформацією, а й критично ставитися до неї: правильно інтерпретувати негативні повідомлення, уникати експресивно насичених чи провокаційних медійних матеріалів, підтримувати коректну поведінку в мережі тощо.

Сучасні бібліотеки забезпечують гармонійне поєднання традицій та новацій і у процесах створення й

формування інформаційних ресурсів, і в бібліотечно-інформаційному обслуговуванні користувачів, і в організації дозвіллевих заходів. Сьогодні бібліотека має поєднувати функції книгозбірні, інформаційного центру, музею, кінотеатру, дозвіллевого центру, надавати вільний доступ до мережі Інтернет, створювати комфортні умови для навчання, спілкування, відпочинку. Розширення комунікаційних зв'язків бібліотеки сприяє розвитку її комунікативної функції, спрямованої на суб'єкт-суб'єктну платформу. Мета такого спілкування — зростання популярності й конкурентоспроможності установи, вдосконалення моделі обслуговування навчального закладу, а отже створення сприятливих умов, на засадах аксіологізації інформаційно-комунікаційної діяльності бібліотеки, для творчої самореалізації студентів, викладачів і науковців.

Форми й методи бібліотечної роботи сприяють формуванню ціннісного ставлення до інформації: бесіди, консультації, індивідуальна робота з налагодження міжособистісних контактів, лекції, культурно-просвітницькі заходи тощо. Окрім того, бібліотеки створюють програми, які підтримують безпосереднє спілкування в режимі реального часу, наприклад телеконференції, в яких беруть участь великі групи користувачів. Є й локальні телеконференції, присвячені, зокрема, підтриманню ініціатив, спрямованих на розв'язання важливих суспільних проблем [12]. Якщо інформаційне середовище формуватиметься з урахуванням основних законів функціонування інформації та методів її трансформації в знання, це дасть змогу раціонально й цілеспрямовано моделювати нове освітнє середовище [13].

Реалізація на практиці гуманістичного потенціалу бібліотечних установ дасть змогу не лише інтегрувати комунікаційні зв'язки в освітньому просторі суспільства для підтримання його ціннісного суверенітету, а й становитиме аксіологічне підґрунтя трансформації бібліотек освітніх закладів у центри інформаційної взаємодії ЗВО, що розв'язують широкий спектр питань, здійснюють якнайповніший інформаційний супровід навчального процесу, наукових досліджень тощо. На сучасному етапі набувають вагомого значення аксіологічні пріоритети бібліотеки — закріплення професійних цінностей як провідного орієнтира в поведінці та діяльності бібліотечних фахівців. Специфічність професійних цінностей персоналу бібліотеки мають становити доміанти соціальної взаємодії, що регулюють відносини з користувачами, колегами та конкурентами (комунікативність, відповідальність, колегіальність, доброзичливість, відкритість, альтруїзм, порядність тощо).

Висновки. У складних процесах глобалізації, що відбуваються в сучасному суспільстві, бібліотеки ЗВО як комунікаційні структури здійснюють важливу функцію гуманізації освітнього простору, оскільки слугують потужним каналом трансляції фундаментальних культурних цінностей, сенсів буття, основних гуманістичних принципів життєдіяльності студентів.

Аксіологізація комунікаційної діяльності бібліотек ЗВО потребує подальшого вивчення культури мережевого спілкування, зокрема подання, сприймання й засвоєння інформації.

Список використаної літератури

1. *Городищева А. Н.* Техногенез и коммуникативные формы культуры : монография / А. Н. Городищева. — Красноярск : КрасГАУ, 2007. — 290 с.
2. *Kinnick K. N.* Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems / K. N. Kinnick, D. M. Krugman, G. T. Cameron // *Journalism and Mass Communication Quarterly*. — Vol. 73. — № 3 (Autumn 1996).
3. *Bell J.* 5 ways libraries are using social media [Electronic recourse] / Jodie Bell // CILIP. — Mode of access: <https://www.cilip.org.uk/blog/5-wayslibraries-are-using-social-media>. — Title from the screen.
4. *Watt S. E.* How social is internet communication? A reappraisal of bandwidth and anonymity effects / Watt S., Lea M., Spears R. // *Virtual society? Technology, cyberbole, reality*. — Oxford University Press, 2002. — 349 p.
5. *Мар'їна О. Ю.* Бібліотеки та соціальні медіа: технологія взаємодії / О. Ю. Мар'їна // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 8. — С. 19—21.
6. *Гранчак Т. Ю.* Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг / Т. Ю. Гранчак // *Бібліотечний вісник*. — 2016. — № 1. — С. 18—29.
7. *Таланчук О. Б.* Образ бібліотеки в соціальних мережах / О. Б. Таланчук // *Наукова бібліотека Хмельницького національного університету*. — Режим доступу: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2013/tal_obr.htm. — Назва з екрана.
8. *Киричок И.* Вузовское виртуальное сообщество: миссия библиотеки в социальных сетях / И. Киричок, О. Русанова, К. Тесленко // *Бібліотечний форум України*. — 2014. — № 3. — С. 18—20.
9. *Колеснікова Т. О.* Стратегія розвитку бібліотек вищих закладів України на 2013—2015 рр.: бачення професіонала // *Вісник Львівського ун-ту. Серія "Книгозн. бібліот. та інф. технол."*. — Вип. 8. — С. 142—148.
10. *Федоров А. В.* Медиаобразование: вчера и сегодня / А. В. Федоров. — Москва : Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО "Информация для всех", 2009. — 234 с.
11. *Кули Ч.* Социальная самость / Ч. Кули // *Американская социологическая мысль*. — Москва : Международный университет бизнеса и управления, 1996. — С. 315.
12. *Грабар Н. Г.* Спілкування в бібліотеці: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Н. Г. Грабар. — Харків : Майдан. — 2015. — 354 с.
13. *Грабар Н. Г.* О значении аксиологического подхода в современном информационном обслуживании / Н. Г. Грабар // *Слобожанський гуманітарій* — 2014 : матеріали міжнародної наук-метод. конф., присвяченої 85-річчю ХНТУСГ ім. П. Василенка (31 жовтня, 2014). — Харків : КП "Міськдрук", 2015. — С. 110—119.

*Natalia Grabar
Anzhelika Kukharenska*

Axiologization of the communication activity of the HEI libraries in the modern media space

In the article is emphasized attention on the axiological problems of communication activity of higher education institution (HEI) libraries in modern media space, which is largely due to transformation of the society valued system in the conditions of intensive globalization processes.

Library professionals need to prepare themselves for effective competition with similar structures using the rich historical experience of information services. In the realities of the present, the activities of university libraries largely depend on the basic values that dominate in society, which affect the choice of basic functions, forms and methods of mass library work.

The valued aspects of modern library must be directed on harmonization of all spheres of functioning, above all things, creating conditions for users to interact in order to direct their activity to creativity, to help them freely navigate the world's network resources, in the pursuit of self-education, self-improvement. The future of HEI libraries is seen in creation of own territory for mutual understanding and tolerant coexistence with other information and communication structures of the modern media space.

Educational establishments library space becomes firmly established on producing of common to all mankind, humanism values: truth, good, mutual respect, fraternity, freedom of idea and self-realization. And it must take place on the basis of deepening of professional presentations into a professional association about rapprochement of informative and cultural constituents of library activity, as a necessary condition of implementation by them the public setting in complete combination of mean and aims.

Keywords: *libraries of HEI, media space, information and communication technology, library specialists, intercourses*

References

1. Gorodisheva A. N. (2007). Tehnogenez i kommunikativnye formy kultury. Krasnoyarsk: KrasGAU.
2. Kinnick K. N., Krugman D. M., Cameron G. T. (1996). *Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems. Journalism and Mass Communication Quarterly*. Vol. 73 (3).
3. Bell J. (2019). 5 ways libraries are using social. Available at: <https://www.cilip.org.uk/blog/5-wayslibraries-are-using-social-media>.
4. Watt S. E., Lea M., Spears R. (2002). How social is internet communication? A reappraisal of bandwidth and anonymity effects. *Virtual society? Technology, cyberbole, reality*. Oxford University Press.
5. Mar'yina O. Yu. (2012). Biblioteki ta socialni media: tehnologiya vzayemodiyi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 8, pp. 19—21.
6. Granchak T. Yu. (2016). Viktoristannya nacionalnimi bibliotekami socmerezhd dlya predstavlennya biblioteknih produktiv i poslug. *Biblioteknij visnik*, 1, pp. 18—29.
7. Talanchuk O. B. (2019). Obraz biblioteki v socialnih merezhah. *Naukova biblioteka Hmelnickogo nacionalnogo universitetu*. Available at: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2013/tal_obr.htm.

8. Kirichok I., Rusanova O., Teslenko K. (2014). Vuzovskoe virtualnoe soobshество: missiya biblioteki v socialnyh setyah. *Bibliotechnij forum Ukraini*, 3, pp. 18—20.
9. Kolesnikova T. O. (2016). Strategiya rozvitku bibliotek vishih zakladiv Ukraini na 2013—2015 rr.: bachennya profesionala. *Visnik Lvivskogo un-tu. Seriya "Knigozn. bibliot. ta inf. tehnol."*, 8, pp. 142—148.
10. Fedorov A. V. (2009). Mediaobrazovanie: vchera i segodnya. Moskva: Izd-vo MOO VPP YuNESKO "Informaciya dlya vseh".
11. Kuli Ch. (1996). Socialnaya samost. *Amerikanskaya sociologicheskaya mysl*. Moskva: Mezhdunarodnyj universitet biznesa i upravleniya, p. 315.
12. Grabar N. G. (2015). Spilkuvannya v biblioteci: teoretiko-metodologichnij analiz. Harkiv: Majdan.
13. Grabar N. G. (2015). O znachenii aksiologicheskogo podhoda v sovremennom informacionnom obsluzhivanii. *Slobozhanskiy gumanitarij — 2014: materialy mizhnarodnoyi nauk-metod. konf., prisvyachenoj 85-richchyu HNTUSG im. P. Vasilenka (31 zhovtnya, 2014)*. Harkiv: KP "Miskdruk", pp. 110—119.

Надійшла до редакції 19 серпня 2019 року

ШКОЛА СИСТЕМАТИЗАТОРА

Юлія Набхан,

старший науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc@ukrbook.net

Анна Діденко,

науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc@ukrbook.net

Методичні роз'яснення щодо індексування видань класу 5 Математика. Природничі науки

Клас 5 Математика. Природничі науки належить до Основної таблиці УДК. Його розроблено на основі загально визначених традиційних класифікацій природничих наук. Клас 5 взаємопов'язаний із класом 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка. Тісні зв'язки між окремими розділами класів 5 і 6 у багатьох випадках не дають змогу чітко їх розмежувати. Це ускладнює індексування документів, які, наприклад, одночасно висвітлюють окремі галузі чи окремі питання природничих наук та їхнє практичне застосування. Клас 5 Математика та природничі науки відображає питання теоретичного характеру, дослідження загальних законів фізики, хімії, біології тощо, а клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка — питання практичного використання відповідних законів у техніці, медицині, сільському господарстві тощо. Саме структура класів 5 і 6 надає чітку основу для розмежування та класифікації. У пригоді стануть докладні методичні вказівки, наведені у відповідних місцях таблиць. Щодо складних випадків, то зміст документа дає змогу визначити, що в ньому переважає — природничо-науковий чи прикладний аспект.

Під час індексування документів із природничих наук, наприклад, геології, метеорології, ботаніки, зоології тощо, часто використовують загальні визначники місця, тому важливо звернути увагу на методичні вказівки до Таблиці 1e Загальні визначники місця. Також в усіх розділах можна використовувати загальні визначники часу, властивостей, осіб тощо.

Розглянемо докладніше підкласи / розділи класу 5.

Розділи 502/504 охоплюють проблеми навколишнього середовища, загрози й захисту, збереження природних ресурсів, екологію, взаємозв'язок довкілля та суспільства, наприклад:

502.171:620.9]:004.94 Інформаційне забезпечення вирішення екологічно-енергетичних проблем сталого розвитку суспільства

502.211 Біосфера / В. І. Вернадський. *Biosfera / V. I. Vernadski ; predgovor i prevod Siniša Stanković*
502.211:061 Організації з охорони живої природи

502.51:556](282.247.322-751.3) Гідроєкосистеми заповідних територій верхньої Прип'яті в умовах кліматичних змін

Підклас 51 відображає всі питання математики: основи й структура цієї науки, алгебра, геометрія, топологія, математичний аналіз і статистика, кібернетика, математичні теорії. Для підкласу 51 передбачені спеціальні визначники 51-3/-8, завдяки яким забезпечується чіткіше й точніше позначення теми. Розглянемо приклади.

Для підручників із математики можна використовувати один й той самий індекс із додаванням визначника форми, наприклад:

51(075.2) Математика. Підручник для навчальних закладів початкової освіти

51(075.3) Математика. Підручник для навчальних закладів середньої освіти

51(075.8) Математика. Підручник для навчальних закладів вищої освіти

Для традиційних понять "Математика елементарна" та "Математика вища" індекси можна побудувати за допомогою загальних визначників властивостей, наприклад:

51-028.31 Елементарна математика

51-028.42 Вища математика

511-028.31 Основи числа, арифметика

Для дискретної математики — основний індекс 519.1 із додаванням через знак "+" інших розділів математики.

Спеціальні визначники до підкласу **51** використовують, приєднуючи їх до потрібного індексу, наприклад:

330.4:519.86-7]:005.932 Економічно-математичні методи в логістиці, в якому

51-7 Математичні дослідження та методи в інших галузях знань

Підклас **52** призначений для групування документів з астрономії, астрофізики та геодезії. Він відображає методи астрономічних досліджень, питання теоретичної астрономії, небесної механіки, Сонячної та зоряних систем, теорію, методи й види топографічно-геодезичних робіт, картографію. У підкласі 52 для розділів 520/524 розроблено спеціальні визначники 52-1/-8 для позначення астрономії. З їх допомогою можна індексувати астрономічні методи вивчення, властивості, явища, процеси, складники систем тощо. У розділі 528 можна застосовувати спеціальні визначники 62-1/-9 для позначення обладнання, визначники 53.08 із 53.01/09 — для позначення принципів вимірювання, визначники 621.3.029 із 21.3.01/09 — для позначення діапазону частот і довжини хвиль електромагнітних коливань. Варто зазначити, що у розділі 528 не застосовують визначники, подані в 52-1/-8, наприклад:

523-52 Походження та утворення Сонячної системи

528.94(26) Картографічне забезпечення мореплавства

Підклас **53** охоплює літературу з фізики, її теоретичних основ, механіки твердих і жорстких тіл, газів, гідромеханіки, аеромеханіки, фізики плазми, акустики, оптики, термодинаміки, статистичної фізики, електрики, магнетизму, ядерної, атомної та молекулярної фізики тощо. Для підкласу 53 розроблено спеціальні визначники 53.01/09, які слугують для відображення фізичних явищ, принципів, приладів, методів і теорії вимірювання. У розділі 531 використовують спеціальні визначники 531-1/-9 для позначення механіки. Для підрозділу 533.6 створено спеціальні визначники 533.6.01/08 для позначення аеродинаміки. В розділі 534 застосовують дві системи спеціальних визначників: 534-1/-8 — для позначення коливань і акустики та 534.01/015 — для позначення теорії коливань. Для розділу 535 призначені спеціальні визначники 535-1/-9 для позначення оптики. Розділ 536 містить спеціальні визначники 536-1/-3, що використовують для позначення термодинаміки. Для відображення електрики, магнетизму, електромагнетизму в розділі 537 передбачені спеціальні визначники 537-7/-9, наприклад:

537.226.5(043.3) Кушнір Олег Степанович. Кристалооптичні властивості просторовомодульованих і дихроїчних матеріалів. Автореф. дис.

621.039.548:536 Теплофізика пошкоджень реакторних установок

У підкласі **54** згруповано літературу з хімії (практичної, препаративної, експериментальної, аналітичної, фізичної, органічної, неорганічної), кристалографії, мінералогії. Тут використовують спеціальні визначники 54-1/-7 для позначення стану речовин та 54.01/08 для позначення складу, отримання й аналізу

хімічних речовин. У розділі **542** можна застосовувати спеціальні визначники 66.01/09. У розділі **544** для позначення фізичної хімії використовують спеціальні визначники 544.01/07, а для деталізації вимірювань і вимірювальних приладів — спеціальні визначники 53.08 із таблиці 53.01/09, наприклад:

*54*кл7(075.3) Попель П. П. Хімія. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів*

546(075.8+076) Гирина Н. Неорганічна хімія. Практикум : навч. посіб. для мед. ВНЗ I—III рів. акредитації

547(075.8) Бойчук Л. О. Органічна хімія.

Підручник для навчальних закладів вищої освіти

54.068-025.14 Комбіновані методи аналізу в хімії

543.544.943.3 ВЕТШХ Високоєфективна

тонкошарова хроматографія (ВЕТШХ)

544.35:544.33 Термодинаміка розплавів

615.32:547.972.3 Кверцетин і квертин:

біофлавоноїди на варті здоров'я

Геологічні процеси, що відбуваються на поверхні планети, вивчають із залученням різноманітних фізико-географічних наук, що охоплюють склад, будову, походження, розвиток Землі та геосфер, котрі складають земну кору, процеси, що відбуваються в ній, закономірності утворення й розміщення родовищ корисних копалин, визначення радіологічного віку. Під час геологорозвідувальних робіт застосовують методи геохімії та геофізики (фізики "твердої" Землі, зокрема й сейсмології). У проблемах походження Землі та її ранньої історії велике значення мають астрономія й планетологія. Для систематизації цієї інформації в таблицях УДК використовують клас **55 Науки про Землю. Геологічні науки** з підрозділеннями на підкласи.

У підкласі **550.1 Фізіографія** збирається література про земну поверхню, її клімат, рослинний і тваринний світ та про навколишнє середовище, дослідження довкілля для коректного та якісного територіального планування. В англійській літературі виділяють саме фізіографічні, а не географічні райони різних місцевостей. Для України це доволі новий напрям досліджень, наприклад:

550.1:711.4 Олейнюк-Пухняк О. Р. Роль екофізіографічних досліджень в просторовому плануванні міських ландшафтів

550.2 Геоастрономія. Космогонія. Клас може використовуватися для групування літератури про походження та розвиток космічних тіл та їхніх систем: галактик, туманностей, зір і зоряних скупчень, Сонця та тіл Сонячної системи. Однак, за правилом першого згадування, тему "Комогонія" потрібно індексувати у класі 52 з дублюванням у клас 550.2.

Приклади індексування Національної бібліотеки Хорватії:

550.2: 528.8 Олуїч Маринко. Глобальна програма космічної візуалізації та дослідження космосу

550.2 Ендрю П. Інгерсолл. Планетарний клімат

551.5:523.4

523.4:55

(Далі буде)

Надійшла до редакції 18 вересня 2019 року

УДК 002.2:398]1917/1918":025.17(477.411)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).26-34

Альона Хайло,

науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії

Книжкової палати України,

e-mail: biblio@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1216-7399>**Видання фольклористичних праць 1917—1918 років
у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект**

У дослідженні розглянуто фольклористичні видання 1917—1918 рр., котрі зберігаються у спецфонді Книжкової палати України — не відокремленій частині фонду Державного архіву друку 1917—1976 рр., що містить видання, заборонені органами цензури. Проаналізовано як суто фольклористичні розвідки, так і праці, в яких фольклористика межує з історією, літературознавством чи біографічними дослідженнями. Проведено статистичний аналіз фольклористичних праць: за кількістю видань загалом, за місцем видання, видавництвом. Здійснено книгознавчий аналіз фольклористичних видань, зокрема розглянуто не лише змістовий складник книг, а й взірці тогочасної критики: основним джерелом рецензій було обрано часопис "Книгарь. Літопис українського письменства", який випускало Товариство "Час" у Києві від вересня 1917 р. до березня 1920 р. Розглянуто імена авторів, зокрема здійснено пошукову роботу з розшифрування криптонімів і псевдонімів, інформації щодо маловідомих чи невідомих імен. Окрім того, проведено дослідження пізніших і сучасних перевидань аналізованих праць. Зосереджено увагу на ілюстраціях до видань та іменах ілюстраторів, а також здійснено огляд останніх наукових публікацій, присвячених вивченню видавничої справи 1917—1918 рр. і фольклористичним працям, в яких досліджено фольклористичну діяльність авторів книг чи безпосередньо книги, що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України. Крім відомих і вивчених постатей та їхнього доробку (М. Сумцов, М. Драгоманов, А. Кащенко, Н. Григорійів) поміж аналізованих видань авторка виявила малодосліджені імена та праці (Я. Довбищенко, С. Шелухін, Г. Коваленко). Пропонувану розвідку можна назвати міждисциплінарною, адже вона охоплює межі книгознавства, бібліографії та фольклористики.

Ключові слова: фольклористика, фольклор, спецфонд, Книжкова палата України, "Книгарь", книгознавство, фольклористичні видання, фольклористичні праці

У попередній статті, опублікованій у журналі "Вісник Книжкової палати"¹, здійснено огляд видань фольклорних текстів 1917—1918 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України. У пропонованій розвідці розглянуто фольклористичні праці того самого періоду. Проаналізовано як дослідження фольклору (у широкому розумінні, тобто не лише суто народних текстів, а й різноманітних елементів народної культури взагалі), так і праці, цілком або частково присвячені діяльності фольклористів.

Об'єкт дослідження: спецфонд Книжкової палати України.

Предмет дослідження: видання фольклористичних праць 1917—1918 рр., які зберігаються у спецфонді Книжкової палати України.

Постановка проблеми: вивчення частини спецфонду Книжкової палати України, яку складають видання фольклористичних досліджень, а саме їх огляд видань як з точки зору фольклористики, так і книгознавства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поміж фольклористичних праць 1917—1918 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України, є досліджені й маловідомі видання. Розвідки знаних науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення фольклору й народної культури, наприклад, М. Сумцова чи М. Драгоманова, безперечно, активно ви-

вчаються. Їхню діяльність і публікації досліджують фахівці різноманітних напрямів: фольклористи, історики, культурологи, літературознавці. Попри значну кількість матеріалів, присвячених діяльності та науковому доробку цих діячів, виокремимо найвагоміші роботи, що лежать у площинах фольклористики чи її історії.

Постатям М. Сумцова й М. Драгоманова приділяє увагу фольклорист та етнограф М. Дмитренко, який досліджує фольклористичну й етнографічну спадщину науковців, підходить, методи й погляди, яких вони дотримувалися. Діяльності вчених присвячено окремі статті ("Михайло Драгоманов — дослідник фольклору" [10], "Видатний український народознавець Микола Сумцов" [8]) і розділи або частини праць з історії фольклористики ("Українська фольклористика II пол. XIX ст.: школи, постаті, проблеми" (2004) [11], "Культурно-історична школа в українській фольклористиці: від романтизму до позитивізму" [9]).

Грунтовне дослідження наукової спадщини М. Сумцова та його біографії подає О. Мандебура-Нога у праці "Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності" (2011) [26]. Учена присвятила окремий розділ огляду публікацій — від найперших до найновіших, — що висвітлюють його життєвий і науковий шлях. Дослідниця розглядає постать М. Сумцова також в інших наукових роботах, зокрема дисертації та статтях [25; 27].

У збірці вибраних праць М. Сумцова, присвячених Слобожанщині, міститься дві ґрунтовні роз-

¹ Вісник Книжкової палати. — 2019. — № 6. — С. 37—43; № 7. — С. 33—40.

відки етнографа та красзнавця М. Красикова: передмова "Вдячний син Слобожанщини. Микола Сумцов — дослідник і громадський діяч краю" та післямова "Сумцов і ми" [39]. Автор подає його докладну біографію, огляд основних праць і діяльності, а також порушує питання місця М. Сумцова в українській науці, сприйняття його особистості та наукової спадщини сучасниками.

Науковому доробку М. Драгоманова присвячено розвідки О. Наумовської, яка аналізує погляди вченого на різноманітні фольклорні явища та його фольклорну спадщину загалом [30; 31; 32].

Я. Гарасима розглядає фольклористичні праці М. Драгоманова, приділяючи найбільше уваги питанню методології вченого та концепціям, які він обстоював [2; 4]. Ґрунтовний аналіз наукового підходу М. Драгоманова дослідник також подає в окремому розділі праці "Нариси до історії української фольклористики" (2009) [3].

Л. Козар у розвідці з історії фольклористики вивчає стан і розвиток української фольклористики кінця XIX — початку XX ст. загалом крізь призму діяльності цілої когорти вчених, окремих наукових об'єднань, а також аналізує основні осередки розвитку народознавчої науки [19].

Малодослідженими або зовсім не дослідженими є фольклористичні праці науковців, поле зацікавлення яких зазвичай перебувало поза межами фольклористики чи етнографії. З-поміж них виокремимо А. Кашенка, насамперед відомого як письменника та автора книги, що, за словами В. Чемериса, стала першим українським виданням, випущеним на Придніпров'ї ("Жар-птиця, або З паном не братайся, в прийма не бери і жінці правди не кажи", 1883) [44]. Згодом з-під пера А. Кашенка вийшла низка різножанрових художніх творів, в яких оспівувалися часи козаччини та Січі. Відповідно, основний масив досліджень, присвячених діяльності письменника, лежить у площині літературознавства. Авторці вдалося віднайти лише кілька сучасних фольклористичних праць, присвячених А. Кашенку, проте вони межують із літературознавством. Г. Корицька, яка активно вивчає літературну спадщину письменника, в окремих розвідках приділила увагу фольклорному складникові його творів [21; 22] та етнографічній діяльності [20].

У фонді також зберігаються фольклористичні видання, котрі також вважаємо недостатньо дослідженими. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що їхні автори більш відомі діяльністю в інших наукових сферах, а фольклористичні розвідки були радше винятком у доробку вчених. Зокрема, О. Грушевський насамперед знаний як історик, літературознавець і викладач, однак майже невідомі його фольклористичні праці та етнографічні розвідки. Н. Григорієв відомий як педагог та історик, а С. Шелухін — як громадський діяч та правник, і, відповідно, його наукові праці здебільшого присвячені саме праву. Крім того, власне й постать С. Шелухіна є малодослідженою, як і Г. Коваленка та Я. Довбищенка (особливо останнього, про діяльність якого не вдалося знайти окремих роз-

відок, лише побіжні згадки в дослідженнях про інших особистостей чи історичні події). Про вивчення фольклористичних праць учених не йдеться взагалі.

Огляд книгознавчих розвідок, в яких проаналізовано видання 1917—1918 рр., авторка здійснила в попередній статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. На другу половину XIX — початок XX ст. припадає розквіт української фольклористики та етнографії. Вчені проводили активну збиральницьку діяльність, результати якої виходили друком у великих збірках різножанрових фольклорних текстів, здійснювали фольклористичні дослідження та створювали монументальні наукові праці. Саме в той період формувалися науковий апарат і теоретична база фольклористики та етнографії.

Як зазначено в попередній статті авторки, у спецфонді Книжкової палати України за 1917—1918 рр. фольклористичні дослідження та фольклорні видання складають невелику частину: лише 60 одиниць, 13 з яких — фольклористичні дослідження. Саме ці видання й становлять предмет пропонованої розвідки.

Більшу частину (6 видань) випущено київськими видавництвами "Час" (1), "Криниця" (2), "Дзвін" (1), "Шлях" (2). Ще 4 праці видрукувало в Черкасах видавництво "Січ". По 1 розвідці опублікували харківське видавництво "Союз" та "Нова громада". Останню працю надруковано в Катеринославі.

Зауважимо, що 5 із 13 досліджень належать перу професора М. Сумцова: "Вага і краса української народної поезії" (вид. 2-ге, 1917), "Українські співці й байкари" (вид. 2-ге, 1917), "Слобідсько-українські історичні пісні" (вид. 2-ге, 1918), "Старі зразки української народної словесності" (1918), "Слобожане" (1918). Перші три видання, згідно з бібліографічним покажчиком праць М. Сумцова, вперше було видано 1910 р. ("Вага і краса української народної поезії", "Українські співці й байкари") та 1914 р. ("Слобідсько-українські історичні пісні") [28]. У процесі роботи також було виявлено, що другого видання праці "Вага і краса української народної поезії" у згаданому покажчику немає. Всі розвідки, крім останньої, випустило черкаське видавниче товариство "Січ", а працю "Слобожане" — харківське видавництво "Союз".

Коло зацікавлень М. Сумцова було надзвичайно широким — фольклористика, етнографія, література та літературознавство, археологія, мистецтвознавство, шевченкознавство, славістика, педагогіка, музикознавство. Науковець не обмежував себе концепцією однієї школи, застосовуючи різноманітні методи дослідження та наукові теорії залежно від того, яке саме явище висвітлював. Праці харківського професора здобували високі оцінки його сучасників і послідовників, зокрема М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, Д. Багалія, Ф. Колесси, А. Лободи, А. Кримського, С. Єфремова, В. Дашкевича, О. Дея [8].

Із зазначених видань найповніше широту зацікавлень і плюралізм поглядів М. Сумцова ілюструє видання "Слобожане", яке побачило світ у серії "Культурно-історична бібліотека" за редакцією історика Д. Ба-

галія. Працю присвячено всебічному дослідженню Слобожанщини: від історичних відомостей про заселення етнографічного регіону та опису загального портрета його жителів до класового поділу суспільства; від етнографічних особливостей і фольклору (житло, побут, їжа, промисли, повсякденність і свята, родинна обрядовість, світогляд і вірування, медицина) до висвітлення питання стану науки й мистецтва, преси й театру. Є також розділи, що містять відомості про етнографічні та церковні музеї, і розділ, присвячений етнографам та фольклористам, діяльність яких була пов'язана саме з вивченням явищ (фольклорних чи етнографічних) слобожанського етнографічного регіону. Автор наводить не лише відомості про основні праці науковців, а й стислі біографічні довідки. Крім того, в "Коротких додатках" дослідник подає добірку різнопланових фактів про Слобожанщину, зібраних на основі документів і газет різних років (наприклад, дані про кількість населення, назви газет 1869 р., статистику грамотності населення 1913 р., записи народних обрядів тощо) [42]. Видання також містить велику кількість ілюстрацій — фотографій, репродукцій і графічних творів.

"Слобожане" — надзвичайно ґрунтовна розвідка, що є цінним джерелом для сучасних істориків та етнографів. Це одна з небагатьох праць М. Сумцова, котра зазнала кількох перевидань у нинішній час. У 2002 р. праця вийшла друком у харківському видавництві "Акта" за редакцією літературознавця, доктора філологічних наук Л. Ушкалова, з перед- і післямовою В. Фрадкіна, одного з укладачів бібліографічного покажчика праць М. Сумцова. У передмові зазначено, що розвідку цілком справедливо можна назвати енциклопедичною, а для М. Сумцова ця праця була "заповітом живим і ненародженим моїм землякам, слобожанам на Україні і не на Україні суцям", як писав автор у своїх "Спогадах" [48, с. 6]. У порівнянні з оригінальним у виданні 2002 р. здійснено мовне редагування, про що зазначено в макеті анотованої картки, та вміщено лише кілька ілюстрацій із видання 1918 р. Перевидання доповнено бібліографічним покажчиком, складеним із підрядкових приміток. У 2008 р. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна підготувала збірку вибраних праць М. Сумцова "Дослідження з етнографії та історії культури слобідської України", до якої увійшло й дослідження "Слобожане" [39]. На відміну від попереднього текст не зазнав редагування, адже всі праці репродуковано (в окремих відтворено навіть старий правопис). Збережено й відновлено (наскільки можливо) також ілюстрації. Упорядник, автор передмови, післямови та приміток — харківський етнограф і фольклорист М. Красиков. Видрукувало книгу видавництво "Атос" у Харкові. Ще одне перевидання побачило світ 2017 р. у приватному видавництві С. Г. Рожка.

Працю М. Сумцова "Українські співці й байкари" присвячено кобзарям, бандуристам, лірникам і байкарям. А. Лобода в "Книгарі" дає таку характеристику розвідці: "Короткий, але яскравий, популярний нарис

історії і сучасного стану українських співців, оброблений на підставі широкого знання" [24]. Автор розпочинає розвідку з дослідження ремесла співців ще за княжої доби, після чого переходить до творчості кобзарів, бандуристів і лірників — виводить генезу, описує історичний розвиток і сучасний стан. Учений також розглядає музичні інструменти співців та їхнє походження. Дослідженню творчості байкарів присвячено незначну частину праці.

У розвідках "Вага і краса української народної поезії", "Слобідсько-українські історичні пісні", "Старі зразки української народної словесности" досліджено саме фольклорні тексти крізь призму їх історичного, духовного та культурного значення. Проте кожна з цих праць має певні особливості. "Вага і краса української народної поезії" ґрунтується на вивченні форми та текстурального втілення творів, їх духовної та культурної ролей. Дослідник аналізує не лише народну творчість, а й авторську, на яку вплинув фольклор: окремі поезії Т. Шевченка, І. Котляревського та Г. Сковороди. Власне, М. Сумцов був одним із перших, хто висвітлював "етнографічне підложжя" творчості відомих українських авторів [40]. З літературознавством переґукується також і розвідка "Старі зразки української народної словесности", дослідження фольклорних текстів в якій відбувається крізь призму пам'яток світської та релігійної літератури княжої доби ("Слово о полку Ігоревім", літописи, життя святих, церковні устава та правила тощо), окремих збірок поезій пізніших часів, козацьких літописів і польських анналів (XVI—XVII ст.) [42]. Зокрема, вчений відшукує в цих пам'ятках свідчення побутування пісень, замовлянь, інших фольклорних жанрів, як прямі згадки, так і опосередковані вказівки — художні засоби та прийоми, характерні саме для народних уснопоетичних текстів. Наприкінці автор аналізує чотиритомну фольклорну збірку "Собрание русских простых песен с нотами" (1776—1795) В. Трутовського, до якої також увійшли й українські народні пісні.

На відміну від попередніх двох розвідок про пісенність, побудованих як суцільний текст, працю "Слобідсько-українські історичні пісні" структуровано інакше. Її поділено на розділи, кожен з яких присвячено окремим історичним пісням чи думам (наявна також передмова): 1. Пісні про слобідсько-українську колонізацію; 2. Дума про Івана Сірка; 3. Пісня про Романа Сірка; 4. Дума про Сірчиху і сина її Петра; 5. Пісня про слобідську гусарію; 6. Пісня про Капниста [42]. Розвідка базується на дослідженні територіальних відмінностей української народної творчості залежно від етнографічного регіону. Аналізуючи регіональні відмінності фольклорних текстів, М. Сумцов також намагався пояснити зв'язки народної творчості з місцевими особливостями життя та історичними подіями. Останнім вчений приділяє чи не найбільшу увагу й, окрім власне дослідження структури та складових частин народних творів, подає в кожному розділі розгорнуті історичні довідки і описи, які підкріплює фрагментами фольклорних текстів.

Поміж фольклористичних праць фонду є й такі, що межують з історичними дослідженнями. Перша — "Неволя бусурманська в українській народній поезії" (1917) — належить відомому на той час письменнику А. Кашенку, другу — "Історія України в народніх думках та піснях" (1918) уклад Н. Григорієв під псевдонімом Григор'єв-Наш. До цієї категорії входять розвідки М. Драгоманова "Про українських козаків, татар та турків" (1917) та "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" (1918).

А. Кашенко глибоко захоплювався козацькою та добою Запорозької Січі, про що яскраво свідчить його творчий доробок — історичні повісті та оповідання, присвячені подіям XVI—XVII ст., героями яких є реальні історичні персони. Хоча популярність А. Кашенку принесли саме художні твори, що зазнали кілька превидань, проте в його доробку є також історична та історико-географічна публіцистика. Зокрема, письменник не міг оминати увагою і фольклор — українські історичні пісні та кобзарські думи — пласт народної творчості, що віддзеркалював козацький період нашої історії. Розвідка "Неволя бусурманська в українській народній поезії" вийшла в друкарні І. Вісмана та І. Мордхилевича в Катеринославі, де побачили світ й інші книги А. Кашенка, зокрема художні твори. Однак від початку 1917 р. письменник видавав праці власним коштом, а згодом заснував видавництво [43]. Враховуючи рік виходу розвідки у світ — 1917, можемо припустити, що її надрукувало видавництво А. Кашенка.

У праці "Неволя бусурманська в українській народній поезії" письменник дослідив тематичний цикл творів українського фольклору про поневолення людей татарами, розглянувши такі сюжети та мотиви: підневільна дорога до Криму, викуп, запорожці в неволі, втеча, покарання за втечу, доля жінок-невільниць. Фольклорні жанри, на яких базується дослідження, — думи, історичні та козацькі пісні. Уснопоетичні народні твори письменник "пояснював історичними справами та ілюстрував гарними малюнками в тексті" [1].

Розвідка Н. Григорієва "Історія України в народніх думках та піснях", випущена київським видавничим товариством "Криниця", охоплює межі не лише історичної науки та фольклористики, а й педагогіки, адже передмова містить поради вчителям історії. Зокрема, автор зазначає, що навчання дітей історії має "запалити їх любов'ю до своєї нації" [6, с. 281], і чи не найкраще для цього підходять народні тексти (які свого часу вплинули на формування його національної свідомості). За наповненням книга нагадує збірку фольклорних текстів, однак певні ознаки відрізняють її від решти подібної літератури, зокрема: 1) пояснення та історичні довідки, які додано до народних текстів; 2) тексти систематизовано не за жанром, а хронологічно, відповідно до історичних періодів (часи доісторичної та княжої доби, козацьчина, Хмельниччина, Руїна, скасування Січі та козацтва, рекрутчина, панщина та її скасування, чумаччина). Думи та історичні пісні вчений відбирав з низки джерел, список

яких навів у праці: "Киевская старина", "Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. 1—2", "Огляд українсько-руської народної поезії Ф. Колесси", "Труды этнографическо-статистической экспедиции" П. Чубинського, "Записки наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові", збірки народних пісень, упорядкованих М. Лисенком, "Чумацькіє народніє пісні" І. Рудченка, "Запорожская Старина" І. Срезневського та інші [18]. Під час роботи Н. Григорієв опрацював велику кількість матеріалів, обираючи наймонументальніші фольклористичні видання, які були йому доступні. Згідно з післямовою, укладач не лише відбирав тексти з окремих збірок, а й перевіряв, опрацював та порівнював різні варіанти, аби "звести їх до купи, взявши з кожного те, що найправдивіше та найкраще освітлює той чи інший історичний час" [18]. Н. Григорієв зауважує, що задля "ясності та легкості" подекуди вставляв чи змінював слова, котрі позначав курсивом. Така синтетичність текстів певним чином зменшує їх цінність для фольклористів, проте праця залишається вагомою та значущою.

У 1993 р. київське видавництво "Веселка" передрукувало розвідку з видання 1918 р., випустивши її в серії "Українське відродження". До книги додано велику кількість ілюстрацій роботи В. Лопати — українського графіка, живописця та гравера [34]. Художника відрізняють оригінальний стиль і копійкий підхід до відтворення історичної дійсності, що позначилося й на ілюстраціях до "Історії України в народніх думках та піснях". Редактором видання й упорядником ілюстрацій був поет-пісняр А. Демиденко. У 2011 р. книга знову побачила світ — за виданням 1993 р. — на замовлення Держкомтелерадіо до 20-річчя незалежності України. Випустило її те саме видавництво, але якість друку була значно вищою (найвизначніше це помітно на ілюстраціях). Проте є й інші відмінності: упорядником стала О. Лисенко, якій також належить післямова — біографічна розвідка про Н. Григорієва. Цікаво й те, що, як зазначено на звороті титульного аркуша, видання "адаптоване". В післямові укладачі пояснили: "...за дев'яносто років, які минули від часу створення цієї книжки, трактування української історії, самий підхід до проблемних її вузлів змінився, історична наука не стояла на місці. Саме тому текст зазнав незначної адаптації" [6, с. 281]. Хоча сказати напевно, що саме зазнало змін, доволі важко. Ще раз розвідку було перевидано поточного року київським видавництвом "Центр навчальної літератури". Проте книга значно скромніша за попередні: в ній немає жодних ілюстрацій, перед- чи післямови, гірша якість друку та паперу [5].

Перше видання праці М. Драгоманова "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" побачило світ у Женеві 1881 р. У фонді зберігається друге видання, випущене 1918 р. київським видавництвом "Криниця". Спираючись на тексти історичних і соціально-побутових пісень, учений аналізує громадське життя й світогляд українського народу в період від середини XVIII і майже до кінця XIX ст.

Праця є продовженням однієї з попередніх робіт М. Драгоманова, а саме "Исторических песен мало-русского народа. С примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова", яка вийшла друком 1874 р. "Исторические песни..." мали складатися з п'яти частин: 1. Пісні віку княжого й дружинного (або вояцько-боярського од IX до XV ст.); 2. Пісні віку козацького (од кінця XV до кінця XVIII ст.); 3. Пісні віку гайдамацького (XVIII ст. найбільш на правім боці Дніпра); 4. Пісні віку кріпацького й рекрутського (з кінця XVIII ст.); 5. Пісні про волю (в Австрії від 1848, у Росії від 1861 р.). Проте надруковано було лише першу частину, другу — тільки до половини, а на початку 1876 р. М. Драгоманов вимушений був виїхати з Росії. Того самого року вийшов Емський указ, що остаточно унеможливив видання всіх частин праці. "Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)" укладено за тим самим принципом, що й "Исторические песни...", аби й справді продовжити надруковані розділи першої розвідки. Тому до неї увійшли пісні про кінець козаччини (1709—1775) й пісні віку кріпацького та рекрутського про волю й грошове панство — тобто про громадські справи XVIII і XIX ст., окрім пісень гайдамацьких [14]. Друге видання, що побачило світ в Україні, відтворено за женецьким 1881 р.

Перше видання розвідки М. Драгоманова "Про українських козаків, татар та турків" вийшло друком у Києві 1876 р. [29]. Надалі працю неодноразово перевидавали (з усього дослідженого масиву вона має чи не найбільшу кількість перевидань — 9 окремих та 2 у збірках). Окремим виданням виходила 1903, 1906, 1909, 1913 (два видання), 1917, 1924, 1991 рр. А 1991 та 2006 рр. надруковано збірки вибраних праць М. Драгоманова, до яких увійшла й ця розвідка. У 1906 р. оприлюднено перше видання, доповнене "Додатком про життя М. Драгоманова" — біографічною розвідкою літературознавця та бібліографа Д. Дорошенка. У фонді зберігається четверте видання саме цього варіанта розвідки: "Про українських козаків, татар та турків: з додатком про життя Драгоманова", видрукуване 1917 р. у Києві видавничим товариством "Час" (попередні три видання — 1906, 1909 та 1913 рр.). На обкладинці зазначено відомості про товариство "Просвіта" в Києві, з чого можна зробити висновок, що видання надрукували за його сприяння. А 1991 р. київське видавництво художньої літератури "Дніпро" обрало книгу 1917 р. для перевидання, про що зазначено на звороті титульного аркуша. Також тут розміщено інформацію про те, що текст подано з якнайповнішим збереженням мови автора [16]. Щодо власне розвідки, то в ній М. Драгоманов досліджує історію України часів козацтва, приділяючи значну увагу боротьбі козаків із турками й татарами, а також нападам останніх і поневоленню, якого часто зазнавали українці. За джерело вчений узяв різножанрові фольклорні тексти, в яких можна знайти відбиток досліджуваної доби — історичні та чумацькі пісні, кобзарські думи "турецького" періоду.

Розвідку С. Шелухіна "Наша пісня" (1918) надруковано в частині 4—5 місячника "Шлях" за квітень—

травень 1918 р., яка згодом вийшла окремим виданням. Рік випуску у світ у брошурі не зазначено, тому спиратимемося на рік надходження до Книжкової палати України. С. Шелухін відомий як правник та громадський діяч, проте коло його зацікавлень було доволі широким: окрім права, політики та громадського життя, вченого цікавила література, медицина, історія, мова, краєзнавство та навіть фольклор. Утім, ці роботи сьогодні майже не досліджені. Відомості про наукову та громадську діяльність С. Шелухіна з'явилися лише в роки незалежної України [13]. У дослідженні "Наша пісня" науковець зосереджує увагу саме на музичному складникові українських народних пісень, обстоюючи думку, що народна музика перевершує авторську "високу", і що слід навіть запровадити її вивчення в школах та консерваторіях. Пісенність і тексти, на думку вченого, — один із найбільших скарбів українського народу, який слід зберігати та вивчати, зважаючи на різноманітність і всеохопність пісенних жанрів, на їхню високу поетичність та милозвучність [45]. Для підкріплення цих думок С. Шелухін звертається до праць М. Гоголя, О. Сєрова, М. Лисенка, В. Белінського, М. Максимовича.

Останні три дослідження присвячено фольклористичній діяльності вчених-етнографів і фольклористів, які зробили вагомий внесок в українську фольклористику. Це розвідки Я. Довбищенка "Михайло Петрович Драгоманів" (1918) та О. Грушевського "З етнографічних студій Ів. Франка" (1918), а також праця Г. Коваленка "Наші перші народолюбці і письменники-поети" (1918), надрукована під псевдонімом Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочний). Дослідження О. Грушевського найвужче, позаяк у ньому розглянуто суто етнографічний доробок І. Франка (враховуючи термінологію тих часів, йдеться й про фольклористику), біографія охоплює лише основні факти, тоді як у праці Я. Довбищенка спочатку подано повну біографію М. Драгоманова, і лише в другій частині досліджено його наукову діяльність. Праця А. Коваленка є найширшою, адже проаналізовано і біографії, і діяльність низки відомих постатей.

Розвідка О. Грушевського вийшла друком у київському видавництві "Шлях". Автор, як зазначалося, не зосереджує увагу на біографії І. Франка, натомість аналізує основні етнографічні праці письменника, розглядає його методологію, підходи та погляди. На жаль, доробок О. Грушевського є маловивченим. Серед сучасних розвідок, присвячених ученому та його діяльності, наявні лише загальні біографічні статті, аналіз окремих праць з історіографії та історії. Розвідок саме про етнографічну та фольклористичну спадщину авторці віднайти не вдалося. Брак ґрунтовних досліджень постаті О. Грушевського та його наукового доробку можна пояснити тим, що велика кількість авторів насамперед вдаються до порівнянь зі старшим братом — М. Грушевським. Таке зіставлення призвело до того, що роботи молодшого брата та його внесок в українську науку почали сприймати як "менш вагомий" [33]. Автори публікацій, присвячених О. Грушевському, повсякчас

зазначають, що він "...молодший брат видатного українського історика і державного діяча М. С. Грушевського" [35, с. 238]. Окрім того, у радянський період ім'я вченого та його наукова спадщина були викреслені з вітчизняної історії. Як стверджують окремі дослідники, перу О. Грушевського належить понад сотню наукових праць [33; 35]. Проте якщо переглянути список періодичних видань, в яких друкувався вчений, та врахувати численні установи, що запрошували його до співпраці (Товариство допомоги літературі, науці та штуці, Імператорське російське військово-історичне товариство, Історичне товариство "Таврія", Українське літературно-художнє товариство, Українське історично-філологічне товариство у Празі, Головне управління мистецтв і національної культури, Товариство шкільної освіти та багато інших [23]), можемо припустити, що публікацій було значно більше. До того ж спектр зацікавлень О. Грушевського був доволі широким: історія України, історіографія, етнографія, народознавство, фольклористика, історія української літератури. Науковець також є одним із розробників концептуальних засад розвитку української архівної та бібліотечної справи [35]. Тож праці О. Грушевського, розпорошені по архівах і різних періодичних виданнях, комплексно, у відриві від некоректних порівнянь, на жаль, не досліджувалися, і цей доробок насправді є маловивченим.

Знайти інформацію про Я. Довбищенка авторці майже не вдалося, за винятком невеликої статті в газеті "Дзеркало тижня" (вип. 42 від 2017 р.) [46] історика В. Шуйського та побіжних згадок у кількох історичних розвідках про революційні події 1917—1920 рр. Я. Довбищенко був активним громадським та політичним діячем Харківщини, журналістом, головним редактором газет "Робітник" та "Нова Громада" (очолював її разом із М. Плевако та М. Панченком). Його праця "Михайло Петрович Драгоманів" вийшла в Харкові виданням газети "Нова Громада". Автор докладно оповідає про життєвий шлях діяча, окреслює напрями його діяльності, а також наводить оцінки наукового доробку, надані іншими вченими. Праця складається з таких розділів: 1. Молоді літа Драгоманова; 2. Драгоманов у Київському університеті; 3. Діяльність Драгоманова до еміграції; 4. Діяльність Драгоманова за кордоном та ставлення до неї українського суспільства; 5. Кінець життя ("Хочеться жити і працювати"); 6. Оцінка сучасниками діяльності Драгоманова; 7) Сучасна оцінка Драгоманова; 8) Вплив Драгоманова на російську політичну думку; 9) Драгоманов і єврейська справа; 10) Драгоманов як етнограф. Саме через останній розділ книги включено в пропонуване дослідження, адже Я. Довбищенко аналізує основні праці М. Драгоманова, присвячені фольклору та етнографії. У 1919 р. вийшло друге видання книги — перероблене й доповнене — "Михайло Драгоманів, його життя, наукова, політична та громадська діяльність", також видрукуване в Харкові, але вже іншим видавництвом — Обласним союзом споживчих кооперативів Півдня Росії, оскільки 1919 р. газета "Нова Громада" вже не виходила — її ліквідували більшо-

вики, які наприкінці 1917-го захопили Харків. Ще пізніше, 1920 р., відредагована праця увійшла до збірки "Пам'яті Михайла Драгоманова", надрукованої в Харкові до 25-х роковин смерті М. Драгоманова Всеукраїнським державним видавництвом. Упорядником збірки та автором вступного слова був Я. Довбищенко, який тоді вже "відійшов від політики" та займався лише редакторською діяльністю [46].

Працю Г. Коваленка, більш відомого як Г. Коваленко-Коломацький, "Наші перші народолюбці і письменники-поети" надруковано в Києві видавничим товариством "Дзвін". Робота підписана зразу двома псевдонімами автора: Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочний). Твори Г. Коваленка активно видавали впродовж 1917—1918 рр., зокрема літературознавчі та публіцистичні праці. Проте, попри значну кількість розвідок, власне досліджень про вченого небагато, потребує ґрунтовнішого вивчення і його літературознавча спадщина. Праця "Наші перші народолюбці і письменники-поети" складається з двох розділів: 1. Перші дослідники народного життя; 2. Перші письменники-поети наші. Вчений аналізує діяльність (фольклористичну чи письменницьку) низки персоналій: 3. Доленги-Ходаковського, М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодяньського, А. Метлинського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, М. Петренко, В. Забіли, О. Афанасьєва. Г. Коваленко створює своєрідний нарис історії української фольклористики, адже розглядає діяльність збирачів і дослідників фольклору у хронологічній послідовності, починаючи від З. Доленги-Ходаковського і закінчуючи О. Афанасьєвим. Автор не зосереджується на докладній біографії та життєписах, подаючи лише основні факти, натомість у центрі розвідки перебуває саме збиральницька, дослідницька чи письменницька діяльність зазначених особистостей, їхній внесок у науку та літературу.

Висновки. У спецфонді 1917—1918 рр. зберігається невелика кількість видань фольклористичних праць. Майже половина з цих досліджень належить перу М. Сумцова. Хоча найбільша активність ученого припадає на кінець XIX ст., проте впродовж 1917—1918 рр. він продовжував друкувати свої праці — нові чи перевидання попередніх. Зберігаються у фонді також фольклористичні видання М. Драгоманова (перевидання), О. Грушевського, Г. Коваленка, Я. Довбищенка, Н. Григорієва. Праці присвячені як дослідженню фольклору та народної творчості, так і фольклористичній діяльності конкретних персоналій (одне з таких досліджень можна навіть назвати працею з історії української фольклористики). Цікаво, що можемо прослідкувати певні "крайнощі": окремі з аналізованих праць є доволі відомими, дослідженими й навіть зазнали кілька перевидань на сучасному етапі, а інші твори й донині залишаються маловивченими. Ця тенденція стосується також і постатей авторів.

Отже, протягом 1917—1918 рр. науковці продовжували цікавитися народною культурою та фольклором. Збірок фольклорних текстів виходило значно менше, ніж в другій половині XIX ст., проте видань,

пов'язаних із фольклором, загалом друкували багато. Змінилася лише площина — від збиральництва фольклору, видання фольклорних збірок, учені перейшли до наукових досліджень (базованих на матеріалах, зібраних попередниками). Активно розвивався методологічний апарат фольклористики, науковці розширювали й поглиблювали теорії та методи, які засто-

совували для вивчення фольклору й народної культури. Крім того, дослідники зосередили увагу й на іншому боці фольклористики — її історії: почали з'являтися праці та дослідження, в яких розглядався не лише фольклор, а й теорії та діяльність науковців-фольклористів, аналізувалися їхні погляди на певні явища фольклору чи традиційної культури.

Список використаної літератури

1. *Гаєнко П. М.* Неволя бусурманська в українській народній поезії [Текст] / П. Гай // Книгарь. — Київ : Час, 1917. — Ч. 4. — С. 191. — Рец. на кн.: Кашенко А. Ф. Неволя бусурманська в українській народній поезії / А. Кашенко. — Катеринослав : Друк. І. Вісмана та І. Мордхілевича, 1917. — 64 с.
2. *Гарасим Я.* Культурно-історична концепція фольклору в працях Михайла Драгоманова / Я. Гарасим // Молода нація. — 1996. — Вип. 2. — С. 79—109.
3. *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посіб. / Я. Гарасим. — Київ : Знання, 2009. — 301 с.
4. *Гарасим Я.* Ранні фольклористичні праці Михайла Драгоманова : (питання наук. методу) / Я. Гарасим // Михайло Драгоманов: доба та ідеї : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня смерті письменника / ред. І. Макаровський. — Івано-Франківськ, 1996. — С. 54—67.
5. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях / Григор'єв-Наш. — Київ : Центр навч. літ., 2019. — 272 с.
6. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях : для серед. та старш. шк. віку / Григор'єв-Наш ; [упоряд. та післямова О. Лисенко] ; худож. В. Лопата. — [Адапт. вид.]. — Київ : Веселка, 2011. — 285, [1] с. : іл.
7. *Григорій Н.* Історія України в народних думках та піснях : для серед. та старш. шк. віку / Григор'єв-Наш ; [ред. і упоряд. іл. А. Демиденко] ; худож. В. Лопата. — Київ : Веселка, 1993. — 271 с. : іл.
8. *Дмитренко М.* Видатний український народознавець Микола Сумцов / М. Дмитренко // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3. — С. 3—15.
9. *Дмитренко М.* Культурно-історична школа в українській фольклористичі: від романтизму до позитивізму / М. Дмитренко // Матеріали до української етнології. — 2004. — Вип. 4. — С. 202—221.
10. *Дмитренко М.* Михайло Драгоманов — дослідник фольклору / М. Дмитренко // Слово і час. — 2005. — № 6. — С. 12—24.
11. *Дмитренко М.* Українська фольклористика II пол. XIX ст.: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. — Київ : Сталь, 2004. — 384 с.
12. *Довбищенко Я.* Михайло Петрович Драгоманів : [біогр. та діяльн.] / Як. Довбищенко. — Харків : Газ. "Нова Громада", 1918. — 23 с.
13. *Домбровський О.* До питання про роль інтелігенції в становленні правової науки в Україні [Електронний ресурс] : (до 140-річчя С. П. Шелухіна) / О. І. Домбровський, Я. О. Домбровський // Інтелігенція і влада : Серія: історія. — 2004. — Вип. 3. — С. 147—156.
14. *Драгоманов М. П.* Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) / М. Драгоманов. — Вид. 2-ге. — Київ : Т-во "Криниця", 1918. — 154 с.
15. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків : історична розвідка : з дод. про життя Михайла Драгоманова / М. Драгоманов ; [авт. біогр. статті Д. Дорошенко]. — Київ : Час, 1917. — Вид. 4-ге. — 50 с.
16. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків : історична розвідка : з дод. про життя Михайла Драгоманова / М. Драгоманов ; [авт. біогр. статті Д. Дорошенко]. — Київ : Дніпро, 1991. — 45 с.
17. *Драгоманов-філософ* : бібліогр. покажчик / упоряд. Н. І. Тарасова. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. — 139 с.
18. *Історія України в народних думках та піснях* / уложив Григор'єв-Наш. — Київ : Т-во "Криниця", 1918. — 174, II с.
19. *Козар Л.* Розвиток української фольклористики в контексті національного відродження кінця XIX — початку XX ст. / Л. Козар // Матеріали до української етнології. — 2004. — Вип. 4. — С. 245—248.
20. *Корицька Г. Р.* Сторінками краєзнавчої спадщини А. Кашенка / Г. Корицька // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — 2013. — № 3. — С. 92—95.
21. *Корицька Г.* Фольклорні мотиви в історичній прозі А. Кашенка / Г. Корицька // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 2003. — Вип. 15. — С. 118—127.
22. *Корицька Г.* Трансформації фольклорних мотивів у творчості Адріана Кашенка / Г. Корицька // Слово і час. — 2012. — № 1. — С. 65—78.
23. *Костюк І.* Олександр Грушевський та становлення національної науки і вищої школи на початку XX ст. / І. Костюк // Український історик. — 2002. — № 1. — С. 152—155.
24. *Лобода А.* Українські співці і байкари / А. Лобода // Книгарь. — 1918. — Число 9. — С. 537. — Рец. на кн.: Сумцов М. Українські співці й байкари / проф. М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Січ, 1917. — 42 с.
25. *Мандебура О.* Проблеми української етнографії в науковій спадщині Миколи Сумцова : дис. ... канд. іст. наук / Мандебура Олена Святославівна. — Київ, 1997. — 198 арк.
26. *Мандебура-Нога О.* Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності / О. Мандебура-Нога. — Київ : ППіЕНД, 2011. — 276 с.
27. *Мандебура-Нога О.* Творчість Миколи Сумцова як об'єкт дослідження етнологічної науки [Електронний ресурс] : (до 145-річчя від дня народження) / О. Мандебура-Нога // Історія української етнографії : (електрон. зб. статей і матеріалів). — Івано-Франківськ, 2014. — Т. 2. — С. 188—193. — Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/915.pdf>. — Назва з екрана.

28. Микола Федорович Сумцов (1854—1922) : бібліогр. покажч. / уклад.: В. З. Фрадкін [та ін.]. — Київ : Рідний край, 1999. — 251 с.
29. Михайло Петрович Драгоманов : твори : бібліогр. покажч. / упоряд. Н. І. Тарасова. — Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — 168 с., портр.
30. Наумовська О. Духовна та моральна сутність українців з погляду на їх творчість : (в наук. оцінці М. Драгоманова) / О. Наумовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 2009. — Вип. 31. — С. 368—373.
31. Наумовська О. Національна свідомість та національні характери пісенності з погляду М. Драгоманова / О. Наумовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики. — 1998. — Вип. 5. — С. 85—90.
32. Наумовська О. Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова : дис. ... канд. філол. наук / Наумовська Олеся Владиславівна ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 1999. — 198 с.
33. Пиріг Р. Я. Олександр Сергійович Грушевський // Зневажена Кліо : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т історії України. — Київ, 2005. — С. 173—181.
34. Підгора В. П. Лопата Василь Іванович [Електронний ресурс] / В. П. Підгора, П. В. Нестеренко // Енциклопедія сучасної України. — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56411. — Назва з екрана.
35. Приходько Л. Олександр Грушевський — дослідник історії України / Л. Приходько // Студії з архівної справи та документознавства. — 2004. — Т. 11. — С. 238—247.
36. Сумцов М. Вага і краса української народної поезії / проф. М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Сіяч, 1917. — 64 с.
37. Сумцов М. Слобідсько-українські історичні пісні / М. Сумцов. — Вид. 2-ге. — Черкаси : Сіяч, 1918. — 21 с.
38. Сумцов М. Старі зразки української народної словесности / проф. М. Сумцов. — Черкаси : Сіяч, 1918. — 32 с.
39. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури слобідської України : вибрані праці / М. Ф. Сумцов ; упоряд., підготовка тексту, передм., післямова та прим. М. М. Красикова. — Харків : Атос, 2008. — 558 с. : іл.
40. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / М. Ф. Сумцов ; підгот. тексту, мовна ред., вступ. слово, прим. проф. Л. Ушкалова. — Харків : Рожко С. Г., 2017. — 255 с. : іл.
41. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / М. Ф. Сумцов ; підгот. тексту й мовна ред. Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. — Харків : Акта, 2002. — 282 с.
42. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка / проф. М. Ф. Сумцов. — [Харків] : Союз, 1918. — 238, [2] с. : іл.
43. Чабан М. Кашенко А. Ф. / М. Чабан // Діячі Січеславської "Просвіти" (1905—1921) : бібліогр. словник / Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка, Дніпропетр. від-ня. — Дніпропетровськ, 2002. — С. 232—241.
44. Чемерис В. Таємниця Анріана Кашенка / В. Чемерис // 3 любові і муки : розповіді про літ. і письменників / [голова редкол. і упоряд. В. Чемерис]. — Дніпропетровськ, 1994. — С. 39—48.
45. Шелухін С. Наша пісня / Сергій Шелухін. — Київ : Шлях, [1918?]. — 24 с.
46. Шуйський І. Революційний Харків Якова Довбищенка [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — № 42. — 2017. — Режим доступу: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbischenka-259820_.html. — Назва з екрана.

Alona Khailo

***The editions of folklore studies in 1917—1918 years
in special fund of the Book chamber of Ukraine:
bibliological research***

The author considers folklore studies or folkloristics editions of 1917—1918 years that are stored in the special fund of the Book Chamber of Ukraine — a part of the State Archive of Printing 1917—1976 years that wasn't separated and contains publications which were prohibited by censorship bodies. Editions of folklore studies are analyzed, as well as the writings in which folklore studies lies at the edge with other science, such as history, literary criticism or biographical studies. The statistical analysis of folklore studies editions is conducted: by the number of publications in general, by the place of publication, by the publishing house. Book analysis of folklore studies editions is carried out. Thus, the author examines not only the content of the book, but also appeals to the books reviews of 1917—1918 years: the journal "Knyhar. Litopys ukrainskoho pysmenstva", published by the Association "Chas" in Kyiv from September 1917 to March 1920, is chosen as the main source of reviews. The author considers names of compilers, in particular, the research work on the decryption of pen names and pseudonyms, information about unknown names is carried out. Furthermore, later and modern reissues of the researched writings are researched in the article. The author of the article also draws attention to illustrations and names of illustrators. The author also reviews the latest scientific publications devoted to the study of book publishing in 1917—1918, as well as folkloristic writings, which study the folklore activities of the authors of books, or directly books stored in the special fund of the Book Chamber of Ukraine. In addition to the well-known and studied figures (M. Sumtsov, M. Drahomanov, A. Kashchenko, N. Hryhoriiv) some little-researched names and writings are also identified among the article (Y. Dovbyshchenko, S. Shelukhin, G. Kovalenko). This study may be termed multidisciplinary because it lies at the edge with of bibliography, book studies and folkloristics.

Keywords: *folklore studies, folklore, special fund, The Book Chamber of Ukraine, Knyhar, bibliography, folklore studies editions, folkloristic writings*

References

1. Haienko P. M. (1917). Nevolia busurmanska v ukrainskii narodnii poezii. *Knyhar*, 4, 191.
2. Harasym Ya. (1996). Kulturno-istorychna kontsepsiia folkloru v pratsiakh Mykhaila Drahomanova. *Moloda natsiia*, 2, 79—109.
3. Harasym Ya. (2009). *Narysy do istorii ukrainskoi folklorystyky: navch. posib.* Kyiv: Znannia.

4. Harasym Ya. (1996). Ranni folklorstychni pratsi Mykhaila Drahomanova: (pytannia nauk. metodu). *Mykhailo Drahomanov: doba ta idei: materialy Vseukr. nauk. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia smerti pysmennyka*, 54—67.
5. Hryhoriiv N. (2019). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Tsentr navch. lit.
6. Hryhoriiv N. (2011). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Veselka.
7. Hryhoriiv N. (1993). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: Veselka.
8. Dmytrenko M. (2004). Vydatnyi ukrainskyi narodoznavets Mykola Sumtsov. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 3, 3—15.
9. Dmytrenko M. (2004). Kulturno-istorychna shkola v ukrainskii folklorstytsi: vid romantyzmu do pozytyvizmu. *Materialy do ukrainskoi etnologii*, 4, 202—221.
10. Dmytrenko M. (2005). Mykhailo Drahomanov — doslidnyk folkloru. *Slovo i chas*, 6, 12—24.
11. Dmytrenko M. (2004). *Ukrainska folklorstyka II pol. XIX st.: shkoly, postati, problemy*. Kyiv: Stal.
12. Dovbyshchenko Ya. (1918). *Mykhailo Petrovych Drahomaniv: [biohr. ta diialn.]*. Kharkiv: Haz. "Nova Hromada".
13. Dombrovskiy O. & Dombrovskiy Ya. (2004). Do pytannia pro rol intelihentsii v stanovlenni pravovoi nauky v Ukraini. *Intelihentsiia i vlada: Seriya: istoriia*, 3, 147—156.
14. Drahomanov M. P. (1918). *Novi ukrainski pisni pro hromadski spravy (1764—1880)*. (2nd ed.). Kyiv: T-vo "Krynytsia".
15. Drahomanov M. (1917). *Pro ukrainskykh kozakiv, tatar ta turkiv: istorychna rozvidka: z dod. pro zhyttia Mykhaila Drahomanova*. (4th ed.). Kyiv: Chas.
16. Drahomanov M. (1991). *Pro ukrainskykh kozakiv, tatar ta turkiv: istorychna rozvidka: z dod. pro zhyttia Mykhaila Drahomanova*. Kyiv: Dnipro.
17. Tarasova N. I. (2018). *Drahomanov-filosof: bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova.
18. Hryhoriev-Nash. *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh*. Kyiv: T-vo "Krynytsia".
19. Kozar L. (2004). Rozvytok ukrainskoi folklorstyky v konteksti natsionalnoho vidrozhennia kintsia XIX — pochatku XX st. *Materialy do ukrainskoi etnologii*, 4, 245—248.
20. Korytska H. R. (2013). Storinkamy kraieznavchoi spadshchyny A. Kashchenka. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 3, 92—95.
21. Korytska H. (2003). Folklorni motyvy v istorychnii prozi A. Kashchenka. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 15, 118—127.
22. Korytska H. (2012). Transformatsii folklornykh motyviv u tvorchosti Adriana Kashchenka. *Slovo i chas*, 1, 65—78.
23. Kostyuk I. (2002). Oleksander Hrushevskiy ta stanovlennia natsionalnoi nauky i vyshchoi shkoly na pochatku XX st. *Ukrainskyi istoryk*, 1, 152—155.
24. Loboda A. (1918). Ukrainski spivtsi i baikari. *Knyhar*, 9, 537.
25. Mandebura O. (1997). *Problemy ukrainskoi etnohrafii v naukovi spadshchyni Mykoly Sumtsova: dys. ... kand. ist. nauk*. Kyiv.
26. Mandebura-Noha O. (2011). *Mykola Sumtsov i problemy sotsiokulturnoi identychnosti*. Kyiv: IPIEND.
27. Mandebura-Noha O. (2014). Tvorchist Mykoly Sumtsova yak ob'ekt doslidzhennia etnologichnoi nauky: (do 145-richchia vid dnia narodzhennia). *Istoriia ukrainskoi etnohrafii: (elektron. zb. statei i materialiv)*, 2, 188—193.
28. Fradkin V. Z. (1999). *Mykola Fedorovych Sumtsov (1854—1922): bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: Ridnyi kraj.
29. Tarasova N. I. (2012). *Mykhailo Petrovych Drahomanov: tvory: bibliohr. pokazhchik*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova.
30. Naumovska O. (2009). Dukhovna ta moralna sutnist ukrainsiv z pohliadu na yikh tvorchist: (v nauk. otsintsi M. Drahomanova). *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 31, 368—373.
31. Naumovska O. (1998). Natsionalna svidomist ta natsionalni kharaktery pisennosti z pohliadu M. Drahomanova. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 5, 85—90.
32. Naumovska O. (1999). *Folklorstychna spadshchyna Mykhaila Drahomanova: dys. ... kand. filol. nauk*. Kyiv: Kyiv. un-t im. Tarasa Shevchenka.
33. Pyrih R. Ya. (2005). Oleksandr Serhiiiovych Hrushevskiy. *Znevazhena Klio: [zb. st.]* (pp. 173—181). Kyiv.
34. Pidhora V. P. Lopata Vasyi Ivanovych. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56411. Accessed 20 August 2019.
35. Prykhodko L. (2004). Oleksandr Hrushevskiy — doslidnyk istorii Ukrainy. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. T. 11*, 238—247.
36. Sumtsov M. (1917). *Vaha i krasa ukrainskoi narodnoi poezii*. (2nd ed.). Cherkasy: Siiach.
37. Sumtsov M. (1918). *Slobidsko-ukrainski istorychni pisni*. (2nd ed.). Cherkasy: Siiach.
38. Sumtsov M. (1918). *Stari zrazky ukrainskoi narodnoi slovesnosti*. Cherkasy: Siiach.
39. Sumtsov M. F. (2008). *Doslidzhennia z etnohrafii ta istorii kultury slobidskoi Ukrainy: vybrani pratsi*. Kharkiv: Atos.
40. Sumtsov M. F. (2017). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Rozhko S. H.
41. Sumtsov M. F. (2002). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Akta.
42. Sumtsov M. F. (1918). *Slobozhane: ist.-etnohr. rozvidka*. Kharkiv: Soiuz.
43. Chaban M. (2002). Kashchenko A. F. *Diachi Sicheslavskoi "Prosvity" (1905—1921): bibliohr. slovnyk*. Dnipropetrovsk, 2002.
44. Chemerys V. (1994). *Taiemnytsia Andriana Kashchenka*. In Chemerys V. (Eds.), *Z liubovi i muky: rozpovidi pro lit. i pysmennykiv*, 39—48.
45. Shelukhin S. (1918). *Nasha pisnia*. Kyiv: Shliakh.
46. Shuiskiy I. *Revoliutsiinyi Kharkiv Yakova Dovbyshchenka. Dzerkalo tyzhnia* (2017). https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbyschenka-259820_.html. Accessed 20 August 2019.

Надійшла до редакції 20 вересня 2019 року

УДК 780.616.432.02.071.5.(477)(092)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).35-38

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

Відроджуємо невідомі імена: М. Корсунський — фундатор української фортепіанної школи (за матеріалами Книжкової палати України)

У статті порушено питання розвитку фортепіанної музики в Україні на етапі переходу від нової до новітньої історії, коли здобутки нашого національно-культурного відродження поступово поширювалися та затверджувалися в приватному житті багатолюдного українського загалу, а у віках позбавленого прав народу нарешті з'явилася можливість розвивати найтонші почуття свого духовного єства. Пропоновану розвідку присвячено проблемі становлення методики фортепіанної гри в Україні. В надрах Державного архіву друку Книжкової палати України імені Івана Федорова авторка винайшла та опрацювала наратив, що дотепер не перебував у науковому обігу, — спогади викладача гри на фортепіано Р. Геніки, котрі містять надзвичайно актуальні в контексті дослідження історичні факти. У розвідці, зокрема, йдеться про фундатора методики фортепіанної гри в Україні Марка Ісааковича Корсунського, який стояв біля витоків Харківської школи музичного мистецтва. Хронологія дослідження збігається з початком столичного функціонування Харкова, коли, з ініціативи більшовиків, центральне місто Слобожанщини перетворилося на столицю радянської України. Авторка оприлюднює біографічні відомості та аналізує творчий (виконавський і викладацький) шлях невідомого в сучасній Україні піаніста, зосереджуючи увагу на його становленні як теоретика й методиста з фортепіанного навчання та організатора музичної інфраструктури України.

Ключові слова: меморат, методика початкового навчання музиці, українська школа гри на фортепіано, Харківська школа музичного мистецтва

Постановка проблеми. Музична культура України як наукова та суспільна проблема ніколи не втратить актуальності, адже поміж усіх видів мистецтва музика є найбільш емоційно насиченою і здатною вражати навіть стійкі до зовнішнього впливу нервові системи. Враховуючи цей чинник, людина завжди прагнула до музичної стимуляції психіки, як за допомогою прослуховування, так і особистого музикування. Інакше кажучи, тяжіння до музики існувало завжди, а отже, розвивалася і її методична галузь. Слід зазначити, що через селянську домінанту української нації фортепіано як музичний інструмент набуло поширення лише впродовж останнього століття, проте його методичний супровід розвивався доволі активно. Однак через наявність значних лакун у дослідженні методичні аспекти потребують ґрунтовних розвідок сучасних науковців.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історію розвитку української музичної культури докладно вивчали вітчизняні вчені О. Сердюк, О. Уманець і Т. Слюсаренко [6], які дійшли висновку, що руйнівний щодо Російської імперії характер революційного 1917 р. надзвичайно позитивно позначився на розвитку музичного мистецтва нашої країни.

Українську фортепіанну музику як феномен культури ХХ ст. проаналізувала Г. Ніколаї [3]. Фундаментальною працею з порушеної тематики донині залишається монографія радянських часів О. Алексеєва, що вийшла друком 1962 р. і відтоді зазнала кількох

доповнень і перевидань [1]. У контексті пропонованої розвідки праця містить усі потрібні для наукового аналізу компоненти, а саме: композиторську творчість, виконавське мистецтво, педагогічну діяльність піаністів. Методику опанування фортепіанної музики першої половини ХХ ст. на теренах СРСР проаналізував російський дослідник А. Шадрин [7]. Загалом, проблема методики музичної гри, зокрема й фортепіанної, є супутньою та має допоміжний характер. Дослідники цієї теми — це насамперед викладачі-практики, безпосередньо причетні до розроблення методичних питань, зокрема В. Кузенкова [2], Т. Павловська-Єжова [4] та інші. Слід зазначити, що поміж українських піаністів-викладачів першої чверті ХХ ст. фігурують такі гідні імена, як В. Пухальський, Ф. Блюменфельд, Г. Беклемішев, Б. Яворський, Г. Нейгауз, І. Слатін [2, с. 38—42]. Останнього дослідника В. Кузенкова називає видатним харківським піаністом-педагогом, засновником Харківського музичного училища та його першим директором [2, с. 39]. Водночас ім'я іншого харківського викладача фортепіано — Марка Ісааковича Корсунського — залишилося поза її увагою. Більше того, піаніста, композитора, професора Харківської музичної академії М. І. Корсунського, який позначився на вітчизняному мистецькому небосхилі першої половини ХХ ст. своїми неповторними та різножанровими музичними творами, оригінальною виконавською технікою, авторською методикою викладання, в сучасній Україні взагалі не знають. Це ім'я не зустрічається, ані в загальних (енциклопедичних,

довідникових тощо) працях, ані в спеціальних наукових розвідках (профільних монографіях, статтях тощо). Тож, спираючись на збережене в Книжковій палаті України раритетне першоджерело — нотний збірник з уміщеними в ньому спогадами Ростислава Геніки, — спробуємо ліквідувати прикру історичну прогалину. Варто зазначити, що текст означеного меморату супроводжує ілюстрація олівцевого портрету М. І. Корсунського.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сховищі періодики Державного архіву друку зберігається унікальне нотне видання "Початкова школа для фортепіано професора М. І. Корсунського", схвалене Художньою радою Харківської музичної академії та Центральної музичної школи Харкова 22 липня 1920 р. Членами фахової комісії, які рекомендували рукопис до друку, були тогочасні професори й викладачі з фортепіанної справи М. Козлова-Метельникова, Н. Ландесман, П. Луценко, Б. Тиц, А. Юрченко. Відгук комісії стосовно праці М. Корсунського позначений винятковою компліментарністю і дає підстави говорити про власну авторську методику М. Корсунського в навчанні гри на фортепіано. У відгуку, зокрема, йшлося: "Школа є цінним внеском у педагогічну літературу завдяки великій обміркованості й наступності викладення, стислості обсягу і художності написаного автором музичного матеріалу, внаслідок чого школа може бути рекомендована педагогам для навчання гри на фортепіано" [5, с. 1]. Зазначену працю М. Корсунський присвятив Д. Розенфельду, з яким товаришував із дитинства. Останній, власне, і забезпечив цей книгодрук. У супровідній записці повідомлялося, що через технічні ускладнення твір видано двома зошитами: до першого увійшли чотири розділи, матеріали яких написано в межах п'ятих клавіш (обсяг квінти), до другого — п'ятий і шостий розділи, де уміщено кілька вправ, етюдів і п'єс [5, с. 46]. На превеликий жаль, у розпорядженні авторки опинився лише перший із двох зазначених зошитів. Наголосимо, що його наукова цінність полягає не лише в констатації факту існування невідомої дотепер авторської школи фортепіанної гри в Україні та персоналізації професорсько-викладацького складу Харківської музичної академії, до якого відтепер буде вписано й ім'я професора Марка Ісааковича Корсунського, але передусім у тому, що нотний зошит доповнений спогадами тогочасного викладача Харківської музичної академії Р. Геніки [5, с. 3—6]. Цікаво, що цей меморат подано трьома мовами (російською, українською, французькою) та, як зазначалося, містить графічне фото з підписом М. Корсунського. Це нарративне джерело авторка визначила як біографічний нарис про фундатора методики фортепіанної гри в Україні, однак його зміст охоплює й питання загального аналізу.

Марк Ісаакович Корсунський народився 21 лютого 1886 р. у місті Єлисаветграді Херсонської губернії. Його батько Ісаак Ізраїлевич був вдівцем і виховував сина самостійно. Маючи ґрунтовну освіту і працюючи

викладачем математики та російської мови в Єлисаветградській державній (!) єврейській школі, Ісаак Ізраїлевич подбав про якісне навчання й виховання сина. Р. Геніка наголошує, що батько М. Корсунського мав неабиякий літературний хист, тож працював у місцевих періодичних виданнях і залишив після себе кілька цікавих друкованих праць: "Історію Рима" для дітей, психологічний нарис "Нотатки вмираючого", оповідання з єврейського життя тощо. Р. Геніка зазначає, що м'якою вдачею, серйозною, вдумливою натурою, винятковою порядністю та скромністю М. Корсунський мав завдячувати саме батькові.

Музичний хист Марка виявився з малих літ — дитина дивувала всіх винятковою музичною пам'яттю та абсолютним слухом. Перші уроки фортепіанної гри хлопчик отримав від своєї тітки Ф. Розенберг і вже тоді почав komponувати та видозмінювати почуті мелодії. У 4-літньому віці Маркові пощастило грати у присутності Д. Поппера, який здійснював концертне турне Росією. Фахівці радили батькові присвятити життя обдарованій дитини музиці, тож Марк певний час навчався в музичній школі Попова в Миколаєві, де брав участь у шкільних і благодійних концертах. Потім жив на хуторі своєї тітки в Бессарабії, згодом навчався грати на скрипці у Варшаві. Нарешті у 13-літньому віці вступив до Харківської музичної школи, де його викладачем був Р. Геніка, спогади якого увійшли до нотного збірника М. Корсунського. Педагог зауважував, що на вступних іспитах Марк із дивовижним спокоєм виконував свої дитячі твори. Впродовж року хлопець навчався на молодшому відділенні К. Кнеппера, а потім став учнем Р. Геніки. Наставник пригадує, що здібний юнак прагнув збагнути естетику фортепіанної гри з філософічного та наукового поглядів, він працював марудно, приділяючи значну увагу технічній, ремісницькій частині фортепіанного мистецтва. Марк із легкістю засвоював усі хитрощі поліфонічної в'язі, найвигодливіші ритмічні комбінації, швидко збагнув різноманітні квітчасті мелізми й заглибився в найскладніші музичні варіації. За спотереженням Р. Геніки, хлопець блискуче опанував різні школи й напрями фортепіанної гри, завдяки чому мав на диво точну, ясну й кришталево прозору манеру

виконання. В його музичній техніці домінувала дитяча пристрасть. До зрілості у виконавській культурі М. Корсунський ішов повільно — Р. Геніка порівнює його з Р. Вагнером і Г. Генделем, які дозрівали впритул до похилого віку. Манера виконання молодого піаніста здобула позитивні відгуки тогочасних музикантів (А. Аренський, В. Ребіков, О. Виноградський). Однак у прагненні дійти технічної досконалості студент, потайки від викладача, робив неприпустимі маніпуляції зі своїми пальцями — про кар'єру піаніста відтоді довелося забути...

У травні 1906 р. М. Корсунський закінчив Харківську музичну школу. Одночасно з іспитами у дворянському зібранні він виступив на концерті як піаніст і композитор, виконавши власні "Прелюдію" та "Етюд", а також п'єсу П. Юргенсона. Оцінюючи етюд М. Корсунського, Р. Геніка назвав його "салонним", зауваживши, що твору притаманні милозвучність і гарний мелодійний малюнок [5, с. 4]. Тогочасний критик В. Сокольський у "Музичних нотатках" щодо виступу М. Корсунського зазначав: "Прелюдія та етюд виявляють у нім вельми симпатичний хист, наділений мелодійною образністю й нахилом до ясної форми. Гра молодого піаніста своєю ніжною чистотою й виразністю цілком відповідала характерові його композицій" [5, с. 4].

За рекомендацією Р. Геніки М. Корсунський потрапив на навчання до Московської консерваторії як стипендіат. Викладач С. Танєєв був від хлопця в такому захваті, що давав йому безоплатні уроки безпосередньо в себе вдома. Музичне життя Москви, за висловом Р. Геніки, сприяло розвитку композиторського хисту юнака. Він навчався в таких видатних музикантів, як М. Іпполітов-Іванов, О. Ільїнський, С. Василенко, М. Ладухін, С. Танєєв. Упродовж студіювання в Московській консерваторії Марк Ісаакович підготував власні академічні праці: зшитки з контрапунктами, фугами, мотетами в тогочасних і давньоцерковних ладах, частиною симфонії для великого оркестру, увертюрою "Олексій, Божий чоловік", обробками творів Е. Гріга, Ф. Шопена, П. Чайковського [5, с. 5].

У Москві розпочалася громадсько-педагогічна діяльність композитора — від 1913 р. він викладав гру на фортепіано на музично-драматичних курсах О. Ільїнського.

У квітні 1915 р. М. Корсунський закінчив консерваторію, отримавши диплом вільного артиста [5, с. 5]. Маючи кілька пропозицій від Російського музичного товариства, він обрав Ростов, де розпочав викладати теорію музики та фортепіано на музичних курсах М. Пресман. У 1917 р. М. Корсунський дістав дозвіл на відкриття музичних курсів у Кременчуці, але його насамперед вабив Харків. Тож 1917 р., коли Харківську музичну школу було реорганізовано в консерваторію, Марк Ісаакович очолив кафедру теорії музики. Незабаром артистична рада запропонувала йому посаду професора й доручила розробляти молодший

курс фортепіано. Музикант занурився у справу й на останньому році життя відчайдушно працював над створенням власної фортепіанної школи.

Р. Геніка потрактує школу М. Корсунського "як першу оригінальну російську школу, позаяк до нинішнього часу в Росії були вживані лише чужоземні школи Гюнтена, Дамма, Бейєра та ін.". Найголовніша перевага цієї фортепіанної школи, на думку автора спогадів, полягала в тому, що її фундатор гармонізував початкові вправи у п'яти нотах. Марк Ісаакович прагнув розвивати в учнів вишуканий смак і музичне чуття, привчав їх до суголосів. Високої оцінки заслуговують його п'єси "Оповідання бабусі", "Сирітка", "Колискова пісенька" тощо. Р. Геніка також зауважує, що композитор опікувався друком власних творів, однак за життя побачив лише 8 сторінок свого першого зшитку, адже помер у 35-річному віці.

3 травня 1921 р. Марк Корсунський одружився з Софією Опітц. Його зажурене життя на певний час було зігріте родинним затишком. Однак хворобливий, із вадами серця й легенів, композитор був приречений. На початку липня 1921 р. він занедужав на висипний тиф і за кілька днів, 8 липня 1921 р., пішов із життя.

В архіві М. Корсунського знайдено 7 підготовлених до друку п'єс [5, с. 6]. Одну з них — "Полішинель" — було інструментовано й виконано 26 травня 1913 р. у Москві на Сокольничому колі під орудою Н. Малька. Тогочасна преса схвально писала про її пікантну гармонізацію та блискучий гумор [5, с. 6]. Останнім, передсмертним твором стала п'єса "Сутінки", просякнута фантазіями та меланхолією. На слова видатного російського поета І. Буніна М. Корсунський написав романс "Ніч і день", у якому занотовано поетичні картини з яскравими чуттєвими контрастами. На думку Р. Геніки, талановитий музикант належав до передостаннього покоління композиторів, званого іменами О. Глазунова, О. Гречанинова, В. Ребікова, С. Рахманінова. Творчість М. Корсунського вплинула на О. Скрябіна та окремих європейських модерністів. Окрім "Полішинеля", музикант залишив по собі оркестрові п'єси "Гімн весни", "Ескіз східних мотивів", а також 30-й псалом для хору, органу й кантору. Р. Геніка зауважував, що фатальна, несподівана смерть відібрала безліч чудових надій, пов'язаних із музичною діяльністю М. Корсунського. На думку свого наставника, він мав "талант, зрілу мистецьку техніку, фантазію та особливе композиторське чуття" [5, с. 6].

Оцінювальні судження Р. Геніки стосовно учня й колеги доповнює авторський текст М. Корсунського. У передмові зазначеного нотного збірника він зауважує про потребу вдосконалення популярних початкових шкіл фортепіанної гри, зокрема методик Бейєра і Леберта — Штарка [5, с. 7]. На думку композитора, учня-початківця слід привчати до виконання легато без повторення однакових нот [5, с. 8]. Природного положення рук під час гри на фортепіано педагог

досягав завдяки виконанню вправ, написаних для правої руки у другій октаві й для лівої — двома октавами нижче, себто в малій октаві [5, с. 8]. М. Корсунський зауважував про потребу враховувати такі аспекти навчання, як фізичне й психологічне виснаження учнів [5, с. 8]. Інакше кажучи, в колі його уваги перебували різноманітні аспекти методики фортепіанної гри.

Висновки. На підставі контент-аналізу знайденого в Держархіві Книжкової палати України нарративу можемо констатувати факт відродження імені нової персоналії в історії музичної культури України

загалом і Харківської школи музичного мистецтва зокрема. Контroversійним, із позицій сьогодення, є твердження стосовно того, що М. Корсунський був фундатором російської музичної школи. Не маючи ґрунтовних підстав для заперечень, авторка, однак, наполягає, що з огляду на походження, місце народження, навчання, проживання й викладацької роботи фігурант пропонованого дослідження безпосередньо причетний до музичної культури України, адже зробив вагомий внесок у становлення та розвиток вітчизняної фортепіанної гри та Харківської музичної академії.

Список використаних літератури та джерел

1. Алексеев А. Д. История фортепианного искусства. В 3-х ч. Ч. 1 и 2 / А. Д. Алексеев. — Москва : Музыка, 1988. — 415 с.
2. Методика навчальної гри на інструменті (фортепіано) / [укл. В. П. Кузенкова]. — Вінниця : Нова Книга, 2008. — 180 с.
3. Ніколаї Г. Українська фортепіанна музика як феномен культури ХХ ст. / Г. Ніколаї // *Arts inter Culturas*. — 2010. — № 1. — С. 121—132.
4. Павловська-Єжова Т. А. Дослідження педагогічної спадщини видатних українських піаністів як шлях до оптимізації фахової підготовки вчителів музики / Т. А. Павловська-Єжова // *Сучасна освіта і наука в Україні. Традиції та інновації*. — 2014. — С. 52—58.
5. Первоначальная школа для фортепиано профессора Харьковской музыкальной академии М. И. Корсунского в 2-х тетрадах. Т. 1 / М. И. Корсунский. — Харьков : Всеиздат, 2-я Советская Художественная литография Розенфельд, 1920. — 47 с.
6. Сердюк О. В. Українська музична культура: від джерел до сьогодення / О. В. Сердюк, О. В. Уманець, Т. О. Слюсаренко. — Харків : Основа, 2002. — 400 с.
7. Шадрин А. Н. Методические принципы аппликатурного освоения фортепианной музыки первой половины ХХ века : дис. ... канд. пед. наук / Шадрин Андрей Николаевич ; Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств. — Санкт-Петербург, 2005. — 254 с.

Larisa Doyar

Reviving unknown names: M. Korsunsky — founder of Ukrainian piano school (on materials of the Book Chamber of Ukraine)

This article raises the question of the development of piano music in Ukraine at the stage of transition from a new to modern history, when the achievements of our national-cultural revival gradually spread and affirmed in the private life of a crowded Ukrainian society, when for centuries deprived of the people finally had the opportunity to develop the most subtle feelings of their spiritual of nature. The presented study is devoted to the problem of the formation of the piano playing technique in Ukraine. In the bowels of the State Archive of the Press of the Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, the author discovered and processed a narrative source that until now had not been in scientific use — the recollections of piano teacher Rostyslav Genika, which in the context of this article contain extremely relevant historical facts. The study, in particular, talks about the founder of the piano playing technique in Ukraine, Mark Isaakovich Korsunsky, who was at the forefront of the Kharkov School of Musical Art. The chronology of this study coincides with the beginning of the capital's functioning of Kharkov, when, on the initiative of the Bolsheviks, the central city of Slobozhanshchina became the capital of Soviet Ukraine. The author publishes biographical information and analyzes the creative (performing and teaching) path of an unknown pianist in modern Ukraine, focusing on his formation as a theorist and methodologist in piano training, as the organizer of the musical infrastructure of Ukraine.

Keywords: memorial, methodology of elementary music education, Ukrainian school of piano playing, Kharkov school of musical art

References

1. Alekseev A. D. (1988). *Istoriya fortepiannogo iskusstva*. V 3-h ch. Ch. 1 i 2. Moskva: Muzyka.
2. Kuzenkova. V. P. (2008). *Metodika navchalnoyi gri na instrumenti (fortepiano)*. Vinnicya: Nova Kniga.
3. Nikolay G. (2010). *Ukrayinska fortepianna muzika yak fenomen kulturi XX st. Arts inter Culturas*, 1, pp. 121—132.
4. Pavlovska-Yezhova T. A. (2014). *Doslidzhennya pedagogichnoyi spadshini vidatnih ukrayinskih pianistiv yak shlyah do optimizaciyi fahovoyi pidgotovki vchiteliv muziki. Suchasna osvita i nauka v Ukrayini*. Tradyciyi ta innovaciyi, 1, pp. 52—58.
5. *Pervonachalnaya shkola dlya fortepiano professora Harkovskoj muzykalnoj akademii M. I. Korsunskogo v 2-h tetradyah*. T. 1, (1920). Harkov: Vseizdat, 2-ya Sovetskaya Hudozhestvennaya litografiya Rozenfeld.
6. Serdyuk O. V., Umanec O. V., Slyusarenko T. O. (2002). *Ukrayinska muzichna kultura: vid dzherel do sгодennya*. Harkiv: Osнова.
7. Shadrin A. N. (2005). *Metodicheskie principy aplikaturnogo osvoeniya fortepiannoy muzyki pervoj poloviny XX veka*. PhD. Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet kultury i iskusstv.

Надійшла до редакції 15 серпня 2019 року

УДК: 025.171"18":027.7(477.411)НААН]:008(477)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).39-44

Наталія Коломієць,

кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник ННСГБ НААН,
e-mail: natalia.kolomiets@ukr.net

Досвід формування та функціонування фонду видань XIX століття ДНСГБ УААН

У статті проаналізовано аспекти створення та функціонування "Фонду видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук" (нині — Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України) як об'єкта національного надбання (НН) України. З'ясовано, що від 1991 до 2019 р. статус національного надбання надано 133 об'єктам України, з них — 11 книгозбірням, в яких зберігаються рідкісні та цінні видання.

Висвітлено досвід ННСГБ НААН щодо застосування традиційних і новітніх методик збереження рідкісних пам'яток книжкової спадщини сільськогосподарської науки. До традиційних належать реставрація, палітурні роботи, дотримання оптимальних санітарно-гігієнічних, температурно-вологісних умов, протипожежної безпеки та охорони; до новітніх — мікрофільмування та оцифрування оригіналів для створення страхового фонду документації.

Окреслено головні напрями роботи, здобутки та перспективи на майбутнє. До комплексу інноваційних послуг входить створення електронного реєстру "Фонд видань XIX ст." на базі електронного каталогу ННСГБ НААН "УКРАГРОТЕКА" з одночасним штрих-кодуванням документів, реєстраційно-аналітичний розпис статей із періодичних видань XIX ст., репрезентація на сайті dns.gb.com.ua віртуальних тематичних виставок, надання користувачам новітніх послуг, як-от: віртуальна довідка, електронне онлайн-бронювання та електронне доставляння документів. Завдяки відкриттю 2016 р. у ННСГБ НААН власної лабораторії оцифрування формується електронна бібліотека повнотекстових документів "Фонд видань XIX ст."

Проаналізовано процес інтегрування ресурсів вітчизняних бібліотек до світового та європейського цифрового інформаційного простору. З'ясовано, що до Світової цифрової бібліотеки входить п'ять бібліотек України, а до Європейської цифрової колекції — одна. В реєстрі "Пам'ять світу" зареєстровано чотири документи України. Інтеграція ресурсів ННСГБ НААН до світового інформаційного простору є одним із першорядних завдань установи.

Ключові слова: "Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ УААН", об'єкт національного надбання, рідкісні та цінні документи, збереження, реставрація, мікрофільмування, електронний каталог "УКРАГРОТЕКА", віртуальні виставки, оцифрування, Світова цифрова бібліотека, проєкт *Europeana Collections*, "Пам'ять світу"

Постановка проблеми. Документний фонд Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) — це відображення еволюційного розвитку світової аграрної науки. Її головним завданням, як і академічних книгозбірень загалом, є збереження спеціалізованої документної інформації для наступних поколінь. Насамперед це стосується старовинних документів, котрі становлять цінне джерело знань для вітчизняних дослідників. Це питання набуває особливої актуальності в епоху інтеграції нашої країни до світового інформаційного простору.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблему збереження книжкових пам'яток порушували Г. Ковальчук [1], Л. Муха [2], Г. Штан [3], Ю. Горбань [4]. Проте об'єкт національного надбання України "Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ УААН" не було досліджено повною мірою.

Мета статті — висвітлити десятирічний досвід функціонування й впровадження традиційних та інноваційних заходів збереження об'єкта національного надбання ННСГБ НААН.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 12 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" особливо цінні, рідкісні,

унікальні документи та колекції наукових установ різних відомств можуть бути внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. Рішення про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання, ухвалює Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади [5].

Упродовж 2001—2019 рр. статус національного надбання надано 133 об'єктам України, з них: МОН — 43, НАН — 56, НААН (УААН) — 14, Академія педагогічних наук — 2, МОЗ — 5, Академія медичних наук — 1, Держстандарт — 1, Держкомтелерадіо — 1, Мінпромполітики — 5, Мінфін — 1, Мінпаливенерго — 2, МНС — 1, Міноборони — 2 та Державний концерн "Укроборонпром" — 1 [6]. Поміж них 11 книгозбірям надано статус об'єктів національного надбання (табл. 1).

У 2009 р. був створений "Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ УААН" (далі — "Фонд"), який згідно з розпорядженням КМУ № 1038-р від 3 вересня 2009 р. віднесено до об'єктів національного надбання (табл. 1) [7]. До його складу входять цінні та рідкісні книги історико-аграрної тематики. Заснування й функціонування "Фонду" пов'язано з іменами В. Вергунова, Л. Забудської, Н. Петренко, Н. Коломієць, О. Діденко, Т. Підгайної, Т. Бондур, Ю. Милостян.

**Об'єкти національного культурного надбання академічних книгозбірень України,
в яких зберігаються стародруки та рідкісні книги**

Відомство	Рік затвердження	Назва об'єкта НН	Рішення КМУ
НАН	2001	Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд України та депозитарій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (м. Київ)	Постанова КМУ від 19 грудня 2001 р. № 1709
НАН	2001	Україніка та колекція стародрукованих і рукописних видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника	Постанова КМУ від 19 грудня 2001 р. № 1709
Академія педагогічних наук	2001	Колекція стародруків Педагогічного музею України (м. Київ)	Постанова КМУ від 19 грудня 2001 р. № 1709
Академія педагогічних наук	2001	Документи педагогіко-психологічного та історико-культурного напрямку XIX—XX ст. (1850—1917 рр.) Державної науково-педагогічної бібліотеки України (м. Київ)	Постанова КМУ від 19 грудня 2001 р. № 1709
МОН	2002	Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань та фонд "Буковинензія" наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича	Розпорядження КМУ від 19 серпня 2002 р. № 472-р
МОН	2004	Фонд стародруків, рідкісних видань та рукописів наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова	Постанова КМУ від 22 вересня 2004 р. № 1241
НАН	2004	Архів рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (м. Київ)	Розпорядження КМУ від 11 лютого 2004 р. № 73-р
НАН	2004	Наукові фондові колекції й музейна експозиція Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства (м. Львів)	Розпорядження КМУ від 11 лютого 2004 р. № 73-р
МОН	2008	Фонд рукописних, стародрукованих та рідкісних книг наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка	Розпорядження КМУ від 22 жовтня 2008 р. № 1345-р
УААН	2009	Фонд видань, випущених у XIX столітті із сільськогосподарської тематики Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки (м. Київ)	Розпорядження КМУ від 3 вересня 2009 р. № 1038-р
МОН	2013	Фонд книжкових пам'яток Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна	Розпорядження КМУ від 28 серпня 2013 р. № 650-р

Поміж колекцій НН: стародруки; видання громадянського друку; прижиттєві видання відомих учених-аграріїв В. Докучаєва, А. Советова, П. Костичева, В. Вільямса, Д. Прянішнікова, А. Воейкова, Г. Висоцького, Л. Симиренко, С. Богданова та інших; книги з історії розвитку сільськогосподарської думки тощо. Значну цінність для науки має література сільськогосподарської тематики, праці агрономічних товариств, дослідних установ, звіти земських управ Росії й України, щорічники Департаменту сільського господарства США, Інституту цукрових буряків (Німеччина), доповіді Французької академії сільськогосподарських наук, енциклопедії з садівництва (США) тощо. Окрасою фонду є книги нестандартних форматів; з автографами науковців (М. Вознесенського, М. Сибірцева, В. Дейча, Е. Брандта, Ростовцева); українських і російських книговидавців (А. Деврієна, В. Демакова, І. Кушнерьова, С. Кульженко).

Робота з "Фондом" відбувається відповідно до законодавчих, розпорядчих документів державного рівня [5; 7—9], інструктивно-нормативної та методичної документації з питань виявлення, формування, збереження, обліку й використання фонду рідкісних видань ННСГБ НААН [10—12] і охоплює традиційні та інноваційно-інформаційні напрями. Традиційні спрямовані на забезпечення оптимального світлового, температурно-вологісного та мікробіологічного режиму зберігання документів, встановлення систем кондиціонування, протипожежної безпеки та охоронної сигналізації, а також проведення реставраційних і палітурних робіт пошкоджених документів.

Для збереження й належного функціонування об'єкта НН виділено окремі приміщення для книгозбирання та читальної зали. Відповідно до Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" [8] для документів, внесених до Державного реєстру націо-

нального культурного надбання, встановлено особливий режим охорони, зберігання та використання. З цієї метою періодично відбуваються реставраційні й палітурні роботи у співпраці з відділом реставрації НБУВ.

Фахівці "Фонду" постійно працюють над розкриттям колекцій об'єкта НН. У 2011 р. видано покажчик "Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ УААН, включених до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802—1900)" [13]. Оглядові статті, присвячені цій літературі, оприлюднено в електронному журналі ННСГБ НААН "Історія науки і біографістика", "Бюлетені ННСГБ НААН" та матеріалах щорічної Міжнародної конференції молодих учених і спеціалістів "Історія освіти, науки і техніки в Україні".

Документи "Фонду" — цінне джерело для істориків аграрної науки, адже за 10 років видруковано 25 книг, 27 бібліографічних покажчиків, 312 статей і тез конференцій, 4 методичні рекомендації, відкрито для вітчизняної науки імена 82 учених у галузі сільськогосподарства, а їхні біографії доповнено новими фактами [14]. Упродовж десятиліття на основі документів "Фонду" написано й захищено 39 дисертацій, із них: на звання доктора історичних наук — 2, кандидата історичних наук — 31, кандидата сільськогосподарських наук — 6.

Окрім того, ННСГБ НААН активно співпрацює з бібліотеками системи НААН України, МОН України, НАМН та НАПН України. Фахівці установи беруть участь у проведенні щорічних курсів підвищення кваліфікації бібліотекарів мережі НДУ та ВНЗ аграрного профілю, міжнародних наукових конференціях, науково-практичних семінарах тощо.

Результатом співпраці ННСГБ НААН із бібліотеками мережі стало створення спільної бази даних "SET19V-Документи 19 ст. з бібліотек мережі", розміщеної в електронному каталозі "УКРАПРОТЕКА". Загалом, у 87 із 211 установ НААН зберігається 148 525 примірників раритетних видань, з урахуванням того, що 2015 р. внаслідок анексії Криму та Донбасу фонд цінних і рідкісних видань бібліотек мережі НААН зменшився на 59 832 од. порівняно з 2014 р. [15, с. 123].

Завдяки корпоративній роботі ННСГБ НААН із бібліотеками мережі НААН та за сприяння посольств і відомств різних країн матеріали "Фонду" відображено в покажчиках іноземної літератури із серії "Іноземна сільськогосподарська книга у фондах ДНСГБ УААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю", зокрема польські, французькі, англійські, німецькі, чеські видання [16—20]. Наразі триває співпраця з Білоруською сільськогосподарською бібліотекою ім. І. С. Лупіновича НАНБ.

Працівники "Фонду" постійно проводять екскурсії для відвідувачів, які мають змогу поділитися своїми враженнями в "Книзі почесних гостей".

До інноваційно-інформаційних напрямів роботи належать: формування електронних ресурсів — каталогу, баз даних, віртуальних тематичних виставок; надання консультацій і онлайн-довідок, онлайн-замовлення та онлайн-доставляння літератури, формування

тематичних добірок, штрих-кодування документів; для створення страхового фонду книжкових пам'яток проводять мікрофільмування, сканування та оцифрування.

Матеріали "Фонду" ННСГБ НААН доступні для користувачів завдяки електронному каталогу "УКРАПРОТЕКА", укладеному за допомогою системи автоматизації бібліотек АБІС "ІРБІС". Інноваційним цифровим продуктом є реєстраційно-аналітичний каталог вітчизняних періодичних видань XIX ст., також створений у системі АБІС "ІРБІС" (від 2013 р.). У фонді налічується 5751 примірник вітчизняних періодичних видань (майже 85 тисяч статей).

У 2013 р. на сайті ННСГБ НААН (<http://dns.gb.com.ua>) започатковано щомісячні віртуальні тематичні виставки, присвячені значущим подіям з історії розвитку аграрної науки України та знаменним датам відомих учених.

З метою збереження колекції видань "Фонду" від 2010 р. проводиться оцифрування та мікрофільмування рідкісних видань XIX ст. сільськогосподарської тематики. Цифрові копії документів зберігаються в електронному каталозі ННСГБ НААН (dns.gb.com.ua) і на дисках у книгосховищі "Фонду". Поміж оцифрованих документів доступні електронні копії 12-томного енциклопедичного видання "Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук", "Труды Императорского вольного экономического общества", праць В. Докучаєва, С. Богданова, П. Костичева, А. Советова, А. Зайкевича, К. Вебера, М. Міцуля, А. Фортунатова, А. Ходнева, Н. Анненкова, І. Белецького, І. Палімпсестова, І. Кабештова, Р. Шредера та інших. У колекції іноземної літератури репрезентовано видання J. Thünen, R. Castel, M. Oczapowski, G. Ehret, I. Сент-Ілера, Брема, J. Rissema Bos, J. Zubieński, K. Koch, С. De Gasparin.

Завдяки гранту міжнародного фонду "Монсанта" в травні 2016 р. у ННСГБ НААН організовано лабораторію оцифрування для створення електронних копій рідкісних і цінних документів. Наразі тривають роботи з перенесення на цифрові носії книг і вітчизняних періодичних видань XIX ст.

Оцифрування рідкісних видань сприятиме забезпеченню інтелектуального надбання нації, зменшенню зношеності та старіння книг, заощадженню площі, підвищенню доступності видань тощо. Процес збереження документів "Фонду", що поєднує класичні реставраційні операції та новітні технології, має бути безперервним, інакше зростає ризик втрати унікальних колекцій.

У 1992 р. ЮНЕСКО започаткувала програму Memory of the World ("Пам'ять світу"). Поштовхом до її створення стали результати аналізу стану збереження та доступу до документної спадщини в різних частинах світу. Війни та соціальні потрясіння, мародерство й розселення, незаконна торгівля, руйнування, нестача приміщень і фінансування призвели до втрати багатьох цінних світових колекцій, чимало зібрань і нині перебуває на межі зникнення. "Пам'ять світу" — це духовна скарбниця, що відображає історію людства від 1700 р. до н. е. й до наших днів. Україна також долучилася до цієї програми, й наразі в

реєстрі "Пам'ять світу" репрезентовано чотири документи: НБУВ — "Колекція єврейського музичного фольклору" (1912—1947), Держархіву України — "Документальна спадщина, пов'язана з аварією в Чорнобилі" та два спільні документи Польщі, Литви, України, Білорусі та Латвії — "Архів Радзвільлів та Несвізьська бібліотека" й "Акт Люблінського союзу" [21].

Нині відбувається інтенсивне формування відкритого наукового інформаційного простору без кордонів, а отже вітчизняні бібліотеки інтегрують свої документні фонди до Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library, WDL) та проєкту ЄС Europeana Collections. У 2005 р. директор Бібліотеки Конгресу США Джеймс Х. Біллінгтон ініціював створення WDL, і 2007 р., у співпраці з ЮНЕСКО та п'ятьма установами-партнерами, було репрезентовано прототип майбутньої Світової цифрової бібліотеки на Генеральній конференції ЮНЕСКО. За два роки ресурс став доступним для міжнародної громадськості на сайті <https://www.wdl.org> [22]. Розробники Світової цифрової бібліотеки зосереджують увагу на першоджерелах, зокрема рукописах, картах, рідкісних книгах, фотографіях, архітектурних кресленнях тощо. Одним із напрямів розширення її колекцій є тісна співпраця з програмою ЮНЕСКО "Пам'ять світу", що дає змогу зробити загальнодоступними цифрові версії зібрань. Усього в базі даних налічується 19 147 оцифрованих документів. У проєкті беруть участь 193 країни, зокрема Україну репрезентують 5 бібліотек: НБ Національного університету "Киево-Могилянська академія" (6 документів), НТБ Національного університету "Львівська політехніка" (1), Національна бібліотека України ім. Я. Мудрого (76), НБУВ (9), ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна (9) [23].

У 2008 р. за ініціативи й фінансової підтримки Європейського Союзу започатковано проєкт Europeana

Collections (<https://www.europeana.eu>) [24], який співпрацює з тисячами європейських архівів, бібліотек і музеїв для обміну культурною спадщиною й забезпечення потреб освітян та науковців. Колекції Europeana надають доступ до понад 50 млн оцифрованих матеріалів культурного спадку Європи. Поміж документів України зберігається рукопис "Справжній Універсал його царської пресвітлої величності війська Запорізького гетьмана Іоанна Мазепи (1704)" ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна [25]. ННСГБ НААН також планує брати участь у зазначених ініціативах.

Висновки. Фонди унікальних раритетних видань установ, які перебувають під охороною держави, потребують спеціальних заходів із поліпшення умов зберігання документів. Для таких зібрань у ННСГБ НААН виділено окреме приміщення, дотримуються санітарно-гігієнічні, температурно-вологісні, протипожежні та охоронні заходи, а об'єкту надано статус національного надбання. Періодично виконуються реставраційні й палітурні роботи. Вивчено зарубіжний досвід щодо використання інноваційних методів консервації документів та перенесення інформації на інші носії. Створено електронний каталог видань XIX ст. із сільськогосподарської тематики ННСГБ НААН, який увійде до Державного реєстру національного культурного надбання України і в майбутньому може стати частиною міжнародного реєстру "Пам'ять світу". Завдяки придбання сканера значно спростилося процес переведення матеріалів фонду в цифровий формат і створення електронної бібліотеки повнотекстових документів на базі ЕК "УКРАПРОТЕКА". Інтегрування ресурсів ННСГБ НААН до світового інформаційного простору сприятиме розширенню можливостей бібліотеки, репрезентації її фондів на міжнародному рівні та вдосконаленню методики забезпечення потреб дослідників вітчизняної та світової аграрної науки.

Список використаної літератури

1. Ковальчук Г. І. Методичні засади щодо зберігання книжкових пам'яток (стародруків та рідкісних видань) / Г. І. Ковальчук // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. і матеріалів / уклад.: В. П. Здановська, Н. І. Смаглова. — Київ, 2008. — Вип. 5. — С. 54—81.
2. Муха Л. Інноваційні технології збереження бібліотечних фондів / Л. Муха, Л. Затока // Бібліотечний вісник. — 2010. — № 6. — С. 67—69.
3. Штан Г. В. Шляхи збереження книжкових пам'яток XIX — початку XX ст. у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали 6-ї Міжнарод. наук.-практ. конф., 10—11 вересня 2015 р., Львів. — С. 157—160.
4. Горбань Ю. І. Науково-теоретичні підходи до проблеми зберігання книжкових пам'яток в Україні / Ю. І. Горбань. — Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/apitphk_2015_35_4.pdf. — Назва з екрана.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність : закон України. — Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>. — Назва з екрана.
6. Міністерство освіти і науки України. Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання. — Режим доступу: <http://tmo.mon.gov.ua/public/index.php>. — Назва з екрана.
7. Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання : розпорядження Кабінету Міністрів України № 1038-р від 3 вересня 2009 р. — Режим доступу: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1038-2009-%D1%80>. — Назва з екрана.
8. Про внесення змін до Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" : закон України № 1561-III від 16.03.2000 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-14>. — Назва з екрана.
9. Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання : наказ Міністерства культури і мистецтв України від 20 листопада 2001 р. № 708 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 2318.
10. Інструкція про виявлення, облік та збереження особливо цінних документів ДНСГБ УААН // Бюлетень ДНСГБ УААН. — 2001. — Вип. 1. — С. 88—91.

11. *Положення про Фонд рідкісних друкованих видань*. — Режим доступу: <http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/buletensal/flip/2011-1/files/assets/basic-html/page166.html> — Назва з екрана.
12. *Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні видання) в бібліотечних фондах: книгознавче анотування і систематизація" (методичні рекомендації на допомогу складанню)*. — Режим доступу: <http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/buletensal/flip/2011-1/files/assets/basic-html/page137.html>. — Назва з екрана.
13. *Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ НААН України, включених до Державного Реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802—1900): наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, Л. Ф. Забудська, Н. Д. Коломієць, О. М. Діденко; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ, 2011. — 524 с.*
14. *Коломієць Н. Д. Фонд видань XIX ст. з сільськогосподарської тематики ННСГБ НААН — джерело безцінної інформації для дослідників історії аграрної науки України // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спец., Київ, 17 трав. 2019 р. / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН, уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Х. М. Дмитрієва; редкол. В. А. Вергунов (голова) [та ін.]. — Київ: КОМПРИНТ, 2019. — С. 621—624.*
15. *Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН в інформаційному суспільстві: інформаційно-бібліотечне забезпечення аграрної галузі / В. А. Вергунов, І. С. Бородай, Л. М. Татарчук, Н. Д. Коломієць, Т. В. Каштанова. — Київ, 2019. — 160 с. — Режим доступу: <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/monografiya-tematyka-1.pdf>. — Назва з екрана.*
16. *Німецькі сільськогосподарські видання у фондах ДНСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю (1822—2010): наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, Я. В. Каніболоцька; наук. ред.: В. А. Вергунов. — Київ, 2011. — 540 с.*
17. *Колекція французьких сільськогосподарських видань у фондах ДНСГБ УААН (1802—2008): наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, Л. Ф. Забудська, Т. В. Дмитрик, Н. І. Петренко; наук. ред.: В. А. Вергунов. — Київ, 2009. — 66 с.*
18. *Чеські сільськогосподарські видання у фондах ДНСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю (1894—2012): наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк, Х. М. Піпан, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко; наук. ред.: В. А. Вергунов. — Київ, 2012. — 130 с.*
19. *Англomовні сільськогосподарські видання у фондах ННСГБ НААН (1823—1928): наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ННСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко, Т. О. Бондур, Н. С. Киракосян-Панасюк, В. Г. Костенко, О. Ю. Красікова-Грігозіс, В. В. Мамрай, Н. С. Мигашко, Ю. Г. Милостяян, С. М. Никитюк; наук. ред.: В. А. Вергунов. — Ч. 1. — Київ, 2017. — 386 с.*
20. *Польська сільськогосподарська книга у фондах ДНСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю (1771—2008): наук.-доп. бібліогр. покажч. / УААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, В. І. Головенко, Н. Ф. Басун, М. М. Щербань, О. О. Бойченко; наук. ред.: В. А. Вергунов. — Вінниця, 2009. — 283 с.*
21. *Memory of the World. Register. Access by region and country. Ukraine. — Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/access-by-region-and-country/ua/>. — Title from the screen.*
22. *World Digital Library. — Mode of access: <https://www.wdl.org>. — Title from the screen.*
23. *World Digital Library. Browse by Institution. — Mode of access: <https://www.wdl.org/ru/institution>. — Title from the screen.*
24. *Europeana Collections. — Mode of access: <https://www.europeana.eu>. — Title from the screen.*
25. *Подлинный Универсал его царского пресветлого величества войска Запорожского гетмана Иоанна Мазепы [1704 г.]. — Режим доступу: https://www.europeana.eu/portal/ru/record/2023862/handle_1237075002_1252.html?l%5Bp%5D%5Bf%5D%5BCOUNTRY%5D%5B%5D=Ukraine&l%5Bp%5D%5Bq%5D=Manuscript&l%5Br%5D=3&l%5Bt%5D=4&q=Manuscript#dcId=1561982851407&p=1. — Загл с екрана.*

Natalia Kolomiets

Formation and operation experience of the 19th century publications fund of the SSAL UAAS

Article is devoted to creation and ten-year-old activity "Fund of the editions published in the 19th century on agricultural subject of the State scientific agricultural library of the Ukrainian academy of agrarian sciences (nowadays National scientific agricultural library of National academy of agrarian sciences of Ukraine)" as an object of national property of Ukraine. It is established what from 1991 to 2019 the status of national property was provided to 133 objects of Ukraine, from them — to 11 libraries in which rare and valuable editions are stored.

Experience of NSAL NAAS concerning application of traditional and latest approaches in preservation of rare monuments of book heritage of agricultural science is shown. Restoration, binding works, observance of optimal sanitary and hygienic, temperature and moist conditions, fire safety and protection belong to habitual actions. Microfilming and digitization of originals for creation of insurance fund of documentation belong to the newest actions of saving ancient documents.

The main areas of work, achievements and prospects on the future are defined. Creation of the electronic register of editions of "Fund of editions of the 19th century" on the basis of the electronic catalog of NSAL NAAS of "UKRAGROTEKA" with simultaneous a stroke coding of documents, registration and analytical painting of articles from periodicals of the 19th century, representation on the website dnsgb.com.ua of virtual thematic exhibitions, providing the latest services for users as belongs to innovative services: virtual reference, electronic online booking and electronic delivery of documents. Thanks to opening in 2016 in NSAL NAAS of own laboratory of digitization the electronic library of full text documents of "Fund of editions of the 19th century" is created.

Integration of resources of domestic libraries in world and European digital information spaces is analysed. It is established that the World digital library includes five libraries of Ukraine, and the European digital collection — one. In the register "Memory of the World" 4 documents of Ukraine are registered. Entry of resources of NSAL NAAS into world information space became one of primary prospects on the future.

Keywords: "Fund of Publications, Issued in the 19th Century on Agricultural Subjects of the SSAL UAAS", objects of national heritage, rare and valuable documents, preservation, restoration, microfilming, online catalog "UKRAGROTEKA", virtual exhibitions, digitization, World Digital Library, Europeana Collections project, "Memory of the World"

References

1. Kovalchuk G. I. (2008). Metodichni zasady shodo zberigannya knizhkovih pam'yatok (starodrukiv ta ridkisnih vidan). *Organizaciya roboti biblioteki naukovo-doslidnoyi ustanovi Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukraini*. Vip. 5, pp. 54—81.
2. Muha L. (2010). Innovacijni tehnologiyi zberezheniya biblioteknih fondiv. *Biblioteknij visnik*, 6, pp. 67—69.
3. Shtan G. V. (2015). Shlyahi zberezheniya knizhkovih pam'yatok XIX — pochatku XX st. u Centralnij naukovij biblioteci Harkivskogo nacionalnogo universitetu im. V. N. Karazina. In *Suchasni problemi diyalnosti biblioteki v umovah informacijnogo suspilstva*. Lviv, pp. 157—160.
4. Gorban Y. I. (2019). Naukovo-teoretichni pidhodi do problemi zberigannya knizhkovih pam'yatok v Ukraini. Available at: nbuv.gov.ua/j-pdf/apitphk_2015_35_4.pdf.
5. Pro naukovu i naukovo-tehnicnu diyalnist: zakon Ukraini, (1992). Available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
6. Ministerstvo osviti i nauki Ukraini. Derzhavnij reyestr naukovih ob'yektiv, sho stanovlyat nacionalne nadbannya, (2019). Available at: <http://rno.mon.gov.ua/public/index.php>.
7. Pro vidnesennya naukovih ob'yektiv do takih, sho stanovlyat nacionalne nadbannya: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini № 1038-r vid 3 veresnya 2009 r. (2009). Available at: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1038-2009-%D1%80>.
8. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukraini "Pro biblioteki i biblioteknu spravu": zakon Ukraini № 1561-III vid 16.03.2000 r., (2000). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-14>.
9. Instrukciya pro poryadok vidboru rukopisnih knig, ridkisnih i cinnih vidan z biblioteknih fondiv do Derzhavnogo reyestru nacionalnogo kulturnogo nadbannya: zatverdzheno nakazom Ministerstva kulturi i mistectv Ukraini vid 20 listopada 2001 r. № 708, (2001). *Oficijnij visnik Ukraini*, 51, p. 2318.
10. Instrukciya pro viyavleniya, oblik ta zberezheniya osoblivo cinnih dokumentiv DNSGB UAAN, (2001). *Byuleten DNSGB UAAN*. Vip. 1, pp. 88—91.
11. Polozhennya pro Fond ridkisnih drukovanih vidan, (2011). Available at: <http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/buleten-nsal/flip/2011-1/files/assets/basic-html/page166.html>.
12. Knizhkovi pam'yatki (ridkisini ta cinni vidannya) v biblioteknih fondah: knigoznavche anotuvannya i sistema-tizaciya"(metodichni rekomendaciyi na dopomogu skladannyu), (2011). Available at: <http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/buleten-nsal/flip/2011-1/files/assets/basic-html/page137.html>.
13. Fond vidan, vipushenih u XIX stolitti z silskogospodarskoyi tematiki DNSGB NAAN Ukraini, vklyucheni do Derzhavnogo Reyestru naukovih ob'yektiv, sho stanovlyat nacionalne nadbannya (1802—1900), (2011). Uklad. V. A. Vergunov, L. F. Zabudska, N. D. Kolomyiec, O. M. Didenko ; nauk. red. V. A. Vergunov. Kiyiv.
14. Kolomyiec N. D. (2019). Fond vidan XIX st. z silskogospodarskoyi tematiki NNSGB NAAN — dzherelo bezcinnoyi informaciyi dlya doslidnikiv istoriyi agrarnoyi nauki Ukraini. In *Istoriya osviti, nauki i tehniki v Ukraini : materialy XIV Vseukr. konf. molodih uchenih ta spec.* Uklad. V. A. Vergunov, A. S. Bilocerktivska, H. M. Dmitriyeva; redkol. V. A. Vergunov (golova) [ta in.]. Kiyiv: KOMPRINT, pp. 621—624.
15. Nacionalna naukova silskogospodarska biblioteka NAAN v informacijnomu suspilstvi: informacijno-bibliotekne zabezpechennya agrarnoyi galuzi, (2019). V. A. Vergunov, I. S. Borodaj, L. M. Tatarchuk, N. D. Kolomyiec, T. V. Kashtanova. Kiyiv. Available at: <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/monografiya-tematyka-1.pdf>.
16. Nimecki silskogospodarski vidannya u fondah DNSGB NAAN ta NDU i VNZ agrarnogo profilyu (1822—2010), (2011). Uklad.: V. A. Vergunov, N. F. Gricenko, Ya. V. Kanibolocka; nauk. red.: V. A. Vergunov. Kiyiv.
17. Kolekciya francuzkih silskogospodarskih vidan u fondah DNSGB UAAN (1802—2008), (2009) Uklad.: V. A. Vergunov, L. F. Zabudska, T. V. Dmitrik, N. I. Petrenko; nauk. red.: V. A. Vergunov. Kiyiv.
18. Cheski silskogospodarski vidannya u fondah DNSGB NAAN ta NDU i VNZ agrarnogo profilyu (1894—2012), (2012). Uklad.: V. A. Vergunov, N. B. Shebetyuk, H. M. Pipan, O. P. Anikina, L. A. Kirilenko; nauk. red.: V. A. Vergunov. Kiyiv.
19. Anglomovni silskogospodarski vidannya u fondah NNSGB NAAN (1823—1928), (2017). Uklad.: V. A. Vergunov, S. D. Kovalenko, T. O. Bondur, N. S. Kirakosyan-Panasyuk, V. G. Kostenko, O. Yu. Krasikova-Grigozis, V. V. Mamraj, N. S. Migashko, Yu. G. Milostyan, S. M. Nikityuk; nauk. red.: V. A. Vergunov. Ch. 1. Kiyiv.
20. Polska silskogospodarska kniga u fondah DNSGB NAAN ta NDU i VNZ agrarnogo profilyu (1771—2008), (2009). Uklad.: V. A. Vergunov, V. I. Golovenko, N. F. Basun, M. M. Sherban, O. O. Bojchenko; nauk. red.: V. A. Vergunov. Vinnicya.
21. Memory of the World. Register. Access by region and country. Ukraine, (2019). Available at: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/access-by-region-and-country/ua/>.
22. World digital library, (2019). Available at: <https://www.wdl.org>.
23. World digital library, (2019). Browse by Institution. Available at: <https://www.wdl.org/ru/institution>.
24. Europeana collections, (2019). Available at: <https://www.europeana.eu>.
25. Podlinnyj Universal ego carskogo presvetlogo velichestva vojska Zaporozhskogo getmana Ioanna Mazepy [1704 g.], (2019). Available at: https://www.europeana.eu/portal/ru/record/2023862/handle_1237075002_1252.html?1%5Bp%5D%5Bf%5D%5BCOUNTRY%5D%5B%5D=Ukraine&1%5Bp%5D%5Bq%5D=Manuscript&1%5Br%5D=3&1%5Bt%5D=4&q=Manuscript#dcId=1561982851407&p=1.

Надійшла до редакції 7 серпня 2019 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 027.54(477.74-25)ОННБ(091)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).45-48

*Ірина Бірюкова,**генеральний директор**Одеської національної наукової бібліотеки,**e-mail: ognb@ukr.net***Одеська національна наукова бібліотека в гуманітарному просторі країни: до 190-річчя найстарішої публічної книгозбірні держави**

25 вересня 2019 р. виповнилося 190 років першій на теренах України публічній книгозбірні — Одеській національній науковій бібліотеці. Сьогодні це одна з провідних бібліотечних установ країни, культурний і науково-інформаційний центр, що здобув світове визнання. Щороку понад 250 тис. користувачів — науковців, фахівців народного господарства, студентів ЗВО Одеси, які дістають доступ до інформації та знань завдяки ОННБ, прилучаються до надбань національної та світової культури, науки та освіти.

Понад п'ятимільйонний фонд книгозбірні, що містить майже 200 тис. рідкісних і цінних видань, стародруків, гравюр, рукописів, є національним духовним надбанням, невід'ємною частиною культурної спадщини українського народу. Як потужний соціокультурний центр бібліотека щороку реалізує понад 200 культурно-просвітницьких, науково-дослідних, видавничих проєктів, спрямованих на підтримання державної гуманітарної політики, популяризацію книги й читання в суспільстві, гідну репрезентацію України у світовому інформаційно-культурному просторі. Активне впровадження високотехнологічних бібліотечних послуг і сервісів, оцифрування документів, втілення сучасних проєктів, зокрема за участі закордонних партнерів, сприяли тому, що ОННБ стала лідером інновацій у бібліотечній галузі України та дієвою ланкою процесів державотворення.

Ювілейну дату бібліотека відзначила низкою подій, поміж яких: урочисте засідання вченої ради книгозбірні, міжнародна науково-практична конференція "Бібліотека як складова культурного, наукового та національного розвитку держави: до 190-річчя Одеської національної наукової бібліотеки", книжково-ілюстративна виставка "Формула успіху: до 190-річчя Одеської національної наукової бібліотеки" та фотовиставка "Скарбниця культури, освіти, науки — Одеська національна наукова бібліотека (1829—2019)", проєкт "Скарби України: цифрова колекція книжкових пам'яток

у фондів Одеської національної наукової бібліотеки", оновлена екскурсійна програма, День відкритих дверей "Всеукраїнський день бібліотек — свято читацької спільноти" та інші.

Знаменною подією програми стали урочистості 25 вересня 2019 р., під час яких працівникам бібліотеки були вручені відзнаки Кабінету Міністрів України, Міністерства культури України, Одеської обласної державної адміністрації, Одеської обласної ради, Одеської міської ради та міського голови Одеси, Одеської єпархії. Лунали слова подяки за внесок книгозбірні в розвиток гуманітарного простору країни від очільників владних структур, духовенства, ЗМІ, громадських організацій, творчих спілок, колег із вітчизняних і закордонних бібліотек, науковців, громадських діячів, меценатів, представництва Міністерства закордонних справ України в Одесі та акредитованих в Одесі консульських місій, друзів і партнерів ОННБ.

Як зауважив у вітальному адресі Голова Верховної Ради України Дмитро Разумков, багаторічний шлях, що пройшла бібліотека, свідчить про плідну та невтомну діяльність у справі збереження культурного надбання, а як фундаментальний соціокультурний центр загальнодержавного значення установа робить неоціненний внесок у популяризацію книгочитання в нашій державі.

Справді, багаторічний шлях, пройдений книгозбірнею, сповнений яскравими подіями та здобутками.

Створена 1829 р. як Одеська міська публічна бібліотека, від перших років діяльності установа виконувала функції наукового книгозховища, джерельної бази науки, освіти та культури. Розташована в будівлі, що є пам'яткою архітектури державного значення (1907, автор проєкту — видатний український архітектор Федір Нестурх), бібліотека приваблює численних туристів з України та зарубіжжя не лише як скарбниця унікальних книжкових раритетів, а і як архітектурна перлина, окраса історичного центру міста.

Завдяки благодійникам фонди поповнювалися унікальними книгами, цінними колекціями, зокрема мініатюрних і бібліофільських видань. У 1874 р. у бібліотеці було введено інститут попечительства. Попечителями від міської думи були барон Олександр Стюарт, Всеволод Тимонов, Олександр Кирпичников, почесний громадянин Одеси граф Михайло Толстой. Значний внесок у поповнення унікальної колекції рідкісних і цінних видань внесли міський голова і меценат Григорій Маразлі, Олексій Льовшин, історик-археолог Іван Степовський та інші. Славну традицію доброчинності нині продовжують громадський діяч Сергій Гриневецький, голова наглядової ради бібліотеки, почесний громадянин Одеси Валентин Симоненко, президент ПАТ "Пласке" Олег Платонов, директор ТОВ "Стікон" Леонід Крючков, голова правління ПАТ "Енні Фудз" Сергій Терзів, заслужений працівник промисловості України Валентин Стремьдін, Одеська єпархія УПЦ, "Український клуб Одеси" та інші.

У 1922 р. Одеська публічна бібліотека набула статусу державної та розпочала отримувати безплатний (до 1940 р.), а згодом платний обов'язковий примірник усіх видань, що виходили друком у СРСР. Безплатний обов'язковий примірник усіх видань, що побачили світ в Україні, бібліотека одержує згідно з рішенням Кабінету Міністрів України (№ 608 від 10.05.2002). Централізоване планомірне комплектування, що відбувається завдяки систематичному та якісному поповненню фондів вітчизняною літературою з усіх галузей знань, дало змогу бібліотеці належно виконувати покладені на неї функції національної установи. Наразі в ОННБ акумульовано понад п'ятимільйонний фонд вітчизняних і зарубіжних наукових документів. Найцінніша його частина — це майже 200 тис. пр. рідкісних видань і рукописів, поміж яких 52 інкунабули, понад 100 палеотипів. У зібранні бібліотеки зберігаються Хіландарські та Охридські листки з Євангелія XI ст., понад 2 тис. рукописів XII—XIX ст. латиною, грецькою, італійською, слов'янськими та іншими мовами.

Гордістю ОННБ є книжкова колекція "Україніка", до складу якої входять перші видання кирилицького шрифту, зокрема й вітчизняного першодрукаря І. Федорова; архів і бібліотека видатного українського бібліографа та книгознавця М. Комарова; видання XIX ст.; література українських письменників, істориків і літературознавців діаспори. У бібліотеці зберігаються рідкісні видання з історії матеріальної культури, декоративно-прикладного мистецтва, живопису, графіки, музики, театру, кіно, фотографії, перші одеські альманахи. Особливе місце у фонді посідає колекція мініатюрних книг (понад 1,5 тис. пр.). Значну частину зібрання охоплюють періодичні видання (газети, журнали) XVIII—XX ст., що виходили на території України й становлять вагомий частину документальної пам'яті нашої держави.

Зважаючи на багаторічний досвід роботи з рідкісними виданнями, бібліотека виконує функції методичного центру й проводить семінари для працівників бібліотек Півдня України "Пам'ятки писемності та культури у фондах бібліотек: проблеми розкриття та доступу".

Згідно з рішенням колегії Міністерства культури УРСР від 07.02.1964 ОННБ є зональним організаційно-методичним, науково-бібліографічним та інформаційним центром для бібліотек Півдня України (Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська й Херсонська області), координаційним, науково-методичним та інформаційним центром із питань пропаганди природничо-наукових та екологічних знань, а також із питань релігії та атеїзму.

Інтенсивному поповненню й дослідженню наукових фондів установи сприяла Постанова Ради Міністрів України № 380 від 29.10.1975 про надання їй функцій регіонального депозитарію Півдня України. На виконання цієї постанови бібліотека стала центром науково-методичної та дослідної роботи з питань вивчення й перерозподілу наукових фондів провідних бібліотек України.

З метою інформаційного забезпечення науково-технічних, економічних і гуманітарних програм розвитку Південного регіону країни, провідних науково-дослідних центрів міста спільно з Південним науковим центром Національної академії наук України, Інститутом проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова розроблено довгострокову програму "Формування фонду Одеської державної наукової бібліотеки на основі пріоритетних напрямів науково-технічної діяльності в регіоні" та "Перспективний план комплектування документних ресурсів Одеської національної наукової бібліотеки на 2012—2020 рр.". Крім зазначених установ, бібліотека плідно співпрацює з Одеським державним екологічним університетом, радою ректорів вищих навчальних закладів Одеського регіону та багатьма іншими провідними науково-дослідними центрами й закладами вищої освіти України та світу.

У стінах бібліотеки працювали Дмитро Менделєєв, Микола Пирогов, Ілля Мечников, Іван Сеченов, Данило Заболотний, Володимир Філатов, Микола Гамалія, Іван Карпенко-Карий, Володимир Сосюра, Корній Чуковський, Архип Куїнджі та багато інших. І нині установа бере активну участь у розбудові української науки, освіти й культури, про що свідчать численні заходи міжнародного й всеукраїнського значення, проведені в ОННБ, зокрема науково-практичні конференції "Наукова бібліотека: стратегія інноваційного розвитку" (2009), "Екологічна освіта і виховання як складова формування громадянського суспільства" (2011), "Бібліотека у соціокультурному просторі: інноваційні проекти" (2012), "Бібліотека XXI століття у новому соціокультурному вимірі" (2014), "Міжнародна діяльність бібліотек як складова європейського вибору держави" (2016), семінари "Особливості опису українських стародруків" (2009), "Формування документних ресурсів бібліотек мовами національних меншин" (2010), "Бібліографічна діяльність бібліотек у новому інформаційному середовищі" (2011), "Біографічні та біобібліографічні дослідження" (2013), форум бібліотекарів Півдня України "Бібліотека XXI століття: освітній та практичний вектори" (2015), круглий стіл "Соціальне партнерство та інновації у бібліотечній галузі: практика і виклики сьогодення" (2018),

всукраїнський круглий стіл за міжнародної участі "Інноваційна діяльність бібліотек України: стратегії розвитку в інформаційному суспільстві" (2019) та інші.

Від 2009 р. ОННБ проводить Регіональний конкурс на краще методичне та бібліографічне видання публічних бібліотек Півдня України.

Книгозбірня здійснює функції науково-дослідного центру. На виконання державної програми відтворення документальної пам'яті України підготовлено книгознавчі наукові дослідження: каталог "Українська періодична преса у фондах ОДНБ ім. М. Горького", каталог "Українська книга у фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (1798—1923)" (вип. 1—7). Розроблено та реалізовано довгострокову наукову програму "Рідкісні видання та рукописи як національне надбання України: збереження та організація інформаційного доступу", підтриману Міжнародним фондом "Відродження", й довгострокову програму збереження бібліотечного та архівного фонду ОННБ як складника документних фондів України.

Плідна бібліографічна та видавнича діяльність книгозбірні сприяла тому, що вона посіла чільне місце поміж провідних бібліотечно-інформаційних центрів країни. Зокрема, за роки існування ОННБ видала понад 1500 наукових праць.

Широкий спектр науково-дослідної, науково-методичної та науково-бібліографічної діяльності бібліотеки відображають нариси про її історію (1911, 1941, 1955, 1999, 2004, 2014); бібліографічний покажчик літератури "Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького. 1829—1999" (2004).

Засновано постійні серії: "Одещина на сторінках центральної і республіканської преси 1973—1994 рр." (227 вип., понад 60 тис. джерел), "Літературна Одеса" (15 вип.), "Письменники Одеси" (42 вип.), "Вчені Одеси" (51 вип.), "Проблеми. Гіпотези. Відкриття" (53 вип.), "Природа і природні ресурси Північного Причорномор'я" (виходить від 1936 р., 45 вип.).

Високу оцінку фахівців здобули дослідницькі наукові видання ОННБ:

— фундаментальні наукові покажчики "Биология Черного и Азовского морей" (13 вип., 52 661 назва), "Памятники истории и культуры Одесской области" (2116 джерел), "Голодомор в Україні 1932—1933 рр." у трьох випусках (2001, 2004, 2014), підготовлений спільно з Інститутом історії України НАН України та Фондацією українознавчих студій Австралії (18 944 назви); 4 томи із серії "Невичерпні джерела пам'яті" ("Намогильні хрести запорізьких козаків", "Задунайська Січ", "Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415—1797)", "Козацтво на Півдні України"), дослідження колекцій бібліотеки "Старопечатные издания кирилловского шрифта XV — первая половина XVI ст.", "Бібліотека М. Ф. Комарова: каталог колекції Одеської національної наукової бібліотеки імені М. Горького" (2014), "Книжные знаки одесских библиофилов" (2014) та інші;

— збірники матеріалів "Черный квадрат над Черным морем" (2001), "Старая Одесса: Забытые страницы. Исторические очерки и воспоминания" (2004), "Кириак Костанди и художники-греки в Одессе"

(2002), "Шляхами пам'яті. Антологія" (2011), "Александра Николаевна Тюнеева" (2012), "С искренней благодарностью...": автографы мастеров культуры в коллекции отдела искусств Одесской национальной научной библиотеки им. М. Горького" (2014), "Династия де-Рибасів в Одеській публічній (державній науковій) бібліотеці" (2014); збірники матеріалів у серії "Одеса в іменах і документах": "Закоханий в українське слово. До 170-річчя від дня народження Михайла Комарова" (2016), "Евгений Владимирович Васильковский: правовед, литератор, критик. К 150-летию со дня рождения" (2017), "Соломон Кишиневский. Мои воспоминания" (2019);

— науково-бібліографічні покажчики "Екологічні проблеми Причорномор'я" (2002), "Книги і долі: митці Розстріляного Відродження" (2002), "І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий) в Одесі" (2004), "М. Л. Кропивницький в Одесі" (2006), "М. П. Старицький в Одесі" (2010), "Корифеї українського театру в одеській пресі" (2011), "У терновім колі. Одеська письменницька організація в 1920—1950 рр." (2011), "М. В. Гоголь в Одесі. Матеріали до біографії" (2014), "Общество независимых художников в Одессе" (2012—2016), "Экологические проблемы Северо-Западного Причерноморья. Библиогр. указ. лит. 2003—2011 гг." (2013), "Товарищество южнорусских художников" (2014), "Книги і долі. Нікого час не переkreслив..." (2018) та інші.

В ОННБ як дорадчий орган діє вчена рада, до якої разом із провідними фахівцями бібліотеки входять науковці закладів вищої освіти та наукових установ міста.

190-річна історія бібліотеки — приклад багатогранного міжнародного партнерства на ниві бібліотечної справи. Міжнародні зв'язки установи мають багатоаспектний характер: міжнародний абонемент і міжнародний книгообмін, діяльність у рамках офіційних угод про співпрацю з бібліотеками й іншими просвітницькими організаціями, участь у наукових конференціях, стажуваннях, підготовка спільних бібліографічних праць, обмін виставками тощо. ОННБ налагодила постійні зв'язки з бібліотеками Австралії, Білорусі, Болгарії, Греції, Грузії, США, Канади, Молдови, Польщі, Румунії, Франції, Німеччини, Фінляндії; з просвітницькими, громадськими організаціями та науковими установами, заснованими представниками української діаспори. Як результат, в ОННБ було започатковано центри міжнародної співпраці: Німецький читальний зал за співпраці з Гете-інститутом і Баварським домом (Одеса), інформаційно-ресурсний центр "Вікно в Америку", інтернет-центр "Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP)-III".

Технічна база ОННБ постійно вдосконалюється, в основних технологічних процесах активно використовуються новітні інформаційно-комп'ютерні технології, оновлюються автоматизовані робочі місця.

Інформаційні технології застосовують і для збереження книжкових фондів. Завдяки перенесенню документів на цифрові носії формується страховий фонд для вилучення з процесів обслуговування оригіналів особливого історико-культурного значення, за-

хисту пам'яток друку й писемності, літератури підвищеного попиту, а також груп документів, фізичний стан яких є незадовільним.

Від 2012 р. ОННБ бере участь у корпоративному створенні інтегрованого ресурсу "Електронна бібліотека "Культура України", до якого надходять цифрові версії видань з історії, теорії та сучасного стану культури України, що зберігаються у фондах бібліотеки. Впродовж 2018—2019 рр. реалізовано інноваційний проєкт "Старовинна гравюра — культурна спадщина України", в межах якого було вперше репрезентовано результати багаторічної копійної праці бібліотечних фахівців із наукового опрацювання колекції унікальних гравюр майстрів XVI—XIX ст. з Англії, Італії, Нідерландів, Німеччини, України, Франції, які зберігаються у фонді ОННБ, а на її сайті (odnb.odessa.ua/gravures) до них надано віддалений доступ шанувальникам мистецтва, дослідникам української та світової культури, мистецтвознавцям, історикам, працівникам музеїв, реставраторам, бібліотекарям.

Від 2019 р. реалізується проєкт "Скарби України: цифрова колекція книжкових пам'яток у фонді Одеської національної наукової бібліотеки", завдяки якому на сайті (odnb.odessa.ua/rarities) репрезентовано найцінніші рідкісні книжкові пам'ятки з фондів ОННБ, які підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання.

Актуальним завданням є впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в основні технологічні процеси бібліотечної роботи. Вдосконалення організаційної структури управління, розвитку матеріально-технічної бази та ІТ-інфраструктури, актуалізація науково-дослідної, науково-методичної та науково-організаційної діяльності, впровадження заходів із професіоналізації кадрового складу, фандрайзингової та проєктної роботи дали змогу впродовж 2013—2019 рр. суттєво поліпшити інформаційно-технічну базу бібліотеки. Нині віддалені абоненти мають можливість використовувати інформацію про склад фондів через довідково-пошуковий апарат електронного каталогу, що доступний у режимі 24/7; отримувати консультаційну допомогу щодо пошуку та вибору джерел інформації, у тому числі й через звернення до Віртуальної довідкової служби; користуватися документами з ресурсів відкритого доступу в електронній бібліотеці тощо. Всі послуги безоплатні. Системне впровадження заходів із розвитку вебсайта установи як основної точки доступу до інтегрованих електронних ресурсів та інформаційних послуг, котрий щороку відвідують у середньому 95,4 тис. осіб (2,5 млн звернень), дало змогу зробити його потужним засобом обслуговування користувачів, а ресурс здобув перемогу у всеукраїнському конкурсі бібліотечних сайтів, котрий 2014 р. проводили Мінкультури та Українська бібліотечна асоціація.

Високотехнологічними бібліотечними сервісами є інтернет-центр, що надає користувачам доступ до всесвітньої мережі та соціально значущої інформації органів влади, е-урядування тощо, а також передплачених мережових науково-інформаційних ресурсів;

інформаційно-ресурсний центр "Вікно в Америку", який пропонує доступ до інформаційних ресурсів США, різноманітних баз даних, аудіоматеріалів, тематичний добір інформації, перегляд документальних і художніх англійських фільмів, вивчення англійської мови тощо. У 2015 р. відкрито електронну читальню залу, в якій бібліотекарі надають кваліфіковану допомогу щодо використання повнотекстових баз даних "Електронна бібліотека США" (eLibrary USA) та проводять тренінги для науковців, викладачів, студентів.

У бібліотеці облаштовано зони вільного WiFi-доступу, де за допомогою власної портативної комп'ютерної техніки відвідувачі мають можливість використовувати віддалені науково-інформаційні мережові ресурси.

Бібліотека є важливим соціокультурним центром, осередком науки й просвітництва, організатором комплексної виставкової програми, метою якої є збереження високої місії книги й читання в інформаційному суспільстві.

Двадцять років поспіль за підтримки Міністерства культури України, Одеської обласної державної адміністрації та Одеського міськвиконкому, Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, Книжкової палати України імені Івана Федорова ОННБ проводить Всеукраїнську виставку-форум "Українська книга на Одещині", яка сприяє популяризації вітчизняної книги в Південному регіоні України, відродженню духовності й національної культури, поповненню фондів бібліотек. Під егідою форуму в районних центрах Одещини щороку проводяться виїзні свята української книги. У 2019 р. проєкт отримав нове прочитання в межах "Інтелект-форуму", який поєднав виставку-форум "Українська книга на Одещині" та програму професійного спілкування для фахівців національних, державних, обласних бібліотек України та зарубіжжя "ОдесаБібліоСаміт". Форум відвідало понад 5 тис. осіб, що свідчить про ефективність заходу, спрямованого на зміцнення культурного, освітнього, інформаційного потенціалу держави й суспільства.

Професійним викликом для колективу ОННБ є подальше впровадження інноваційних форм популяризації книги та читання (воркшопи, промоакції, дискусії, літературно-поетичні студії, літературні діалоги, ярмарки тощо). З ентузіазмом читацька громада поставилася до проєкту відкриття літньої читальної зали "Літера", збір коштів на облаштування якої розпочато 2019 р. за допомогою краудфандингової платформи "Мой Город"; ініціатив бібліоніч "Поетика кохання", котра відбулася 14 лютого 2019 р., та "Моя бібліотека: розробка айдентики ОННБ" за підтримки школи дизайну і маркетингу "Projector.Odessa".

Невпинно впроваджуючи інновації і дбаючи водночас про збереження професійних традицій, за потужної підтримки суспільства й держави, разом ми виявили спроможність сповнити життя найстарішої публічної книгозбірні країни неймовірним виром подій, зустрічей, натхнення, і нині рухаємося вперед, єднаючи минуле та майбутнє, будуючи сьогодні, крокуючи назустріч 200-літньому ювілею славетної книгозбірні!

Надійшла до редакції 26 вересня 2019 року

УДК 027.7:044](511)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.9(278).49-52

Янь Пен,

аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи ХДАК,
e-mail: yanpeng@ukr.net

Цифрові ресурси провідних академічних бібліотек північного Китаю

Важливим напрямом розвитку комунікативного простору суспільства є цифрова модернізація бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО). Сучасний вектор їхньої діяльності спрямовано на формування системи електронних ресурсів як бази інформаційного обслуговування користувачів. Статтю присвячено дослідженню роботи академічних бібліотек північного Китаю: бібліотеки Університету Цінхуа, Пекінського, Нанькайського та Тяньцзинського університетів — у напрямі створення системи друкованих і цифрових ресурсів. Окреслено завдання цих установ із забезпечення ефективного функціонування ЗВО та розширення вільного доступу до інформації.

Значну увагу приділено питанням формування в бібліотеках закладів вищої освіти відкритого освітньо-інформаційного простору. Наголошено, що ця діяльність є концептуальною стратегією розвитку університетських бібліотек Китаю в умовах інформаційного суспільства. Проаналізовано темпи консолідації документних колекцій у провідних академічних бібліотеках Китаю та їх сучасний стан; визначено галузеву спрямованість фондів. Наголошено на важливій ролі бібліотечного консорціуму CASHL, діяльність якого спрямована на створення єдиного освітнього інформаційного простору університетських бібліотек Китаю.

На основі аналізу вебсайтів провідних академічних бібліотек північного Китаю висвітлено роботу з генерування власного цифрового контенту та продемонстровано динаміку розвитку колекцій електронних ресурсів. Основні результати дослідження можуть бути використані в діяльності бібліотек ЗВО з оцифрування документних ресурсів, що є важливою умовою розширення інформаційного простору держави.

Ключові слова: бібліотеки закладів вищої освіти, інформаційні ресурси, бази даних, цифровий інформаційний простір, цифрові ресурси бібліотек, бібліотечний консорціум CASHL, бібліотечні колекції, Китайська народна республіка

Постановка проблеми. Процеси цифровізації, що активно розгортаються в усіх напрямках соціального життя Китаю, повною мірою охопили й бібліотеки. За рівнем активності у створенні цифрового інформаційного простору лідирують бібліотеки закладів вищої освіти, що нині перебирають на себе функції центрів надання інформаційних послуг на основі електронних баз даних. Усвідомлений вибір напрямів роботи провідних академічних бібліотек північного Китаю, зокрема Університету Цінхуа, Пекінського, Нанькайського та Тяньцзинського університетів, зумовлений значним обсягом їхніх фондів. За підсумками рейтингу 2019 р., Пекінський університет посів друге місце поміж 35 провідних ЗВО материкового Китаю; ці показники було зафіксовано й 2018 р. Університет Цінхуа — на третьому місці в рейтингу 2019 р. і на першому — 2018 р. [6]. Досвід формування цифрових колекцій цих установ може бути корисним для бібліотек ЗВО України.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Електронні ресурси бібліотек України, тенденції їхнього розвитку в інформаційному забезпеченні науки розглянула Г. Шемаєва [4]. Авторка дослідила закономірності еволюції електронних академічних журналів і феномен відкритого доступу до наукових знань. У дослідженні Л. Дубровіної та О. Онищенко з'ясовано місце електронних ресурсів бібліотек у піднесенні інтелектуального й духовного потенціалу українського суспільства [3]. Види й типи інформаційних об'єктів, а також проблеми створення та збереження цифрового контенту визначила О. Мар'їна [1]. Сучасний стан вебресурсів мережі наукових освітніх бібліотек України проаналізувала Н. Міщанин, зосередивши увагу на особливостях тематичної та

видо-типової структури повнотекстових ресурсів освітніх бібліотек України [2]. Діяльність бібліотек ЗВО Китаю в напрямі інтеграції в цифровий інформаційний простір висвітлено в працях L. Yao, P. Zhao, J. Tang, W. Bo Wu, H. Song, J. Gao, B. Zhu [5; 11; 12]. У цьому контексті важливими є налагодження наукової комунікації між країнами для обміну досвідом формування та використання цифрових ресурсів, вивчення й запровадження інновацій.

Мета статті — проаналізувати діяльність академічних бібліотек північного Китаю зі створення системи друкованих і цифрових ресурсів як бази інформаційного обслуговування користувачів.

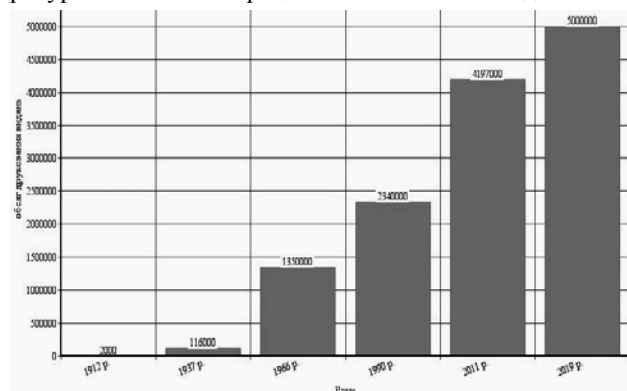
Виклад основного матеріалу дослідження. Система бібліотек закладів вищої освіти Китаю станом на травень 2017 р. налічувала 2914 коледжів та ЗВО, у тому числі 35 провідних університетів материкового Китаю. Ці заклади згруповано в межах "Проєкту 985" за географічними регіонами, поміж яких виокремлено 9 університетів північного Китаю, зокрема Університет Цінхуа, Пекінський, Нанькайський, Тяньцзинський університети та інші. Діяльність академічних бібліотек цих закладів насамперед охоплює формування сучасного освітнього простору й системи цифрових ресурсів, налагодження розгалуженого інформаційного сервісу для ефективного та своєчасного забезпечення запитів студентів, викладачів і співробітників вишів.

Вагомі кроки в зазначеному напрямі здійснює академічна бібліотека Університету Цінхуа, що посіла перше місце за рейтингом академічних бібліотек 2018 р. [10]. Концептуальною стратегією її розвитку в умовах інформаційного суспільства є створення потужного інформаційно-освітнього простору та його сталий розвиток. Нині відкрита бібліотечна система закладу об'єднує універси-

тетьську бібліотеку, 7 галузевих бібліотек і понад 10 читальних зал. У 2019 р. книгозбірні виповнюється 100 років, і наразі можемо відзначити високі темпи її розвитку. Для порівняння: 1919 р. на момент завершення будівництва бібліотека мала загальну площу 2114 м², 1931 р. — 7700 м², а 2019 р. — 27 820 м².

Як свідчать результати аналізу вебсайта, діяльність університетської бібліотеки Цінхуа модернізується шляхом формування цифрових колекцій, зміни стратегії розвитку від традиційної книгозбірні, основна функція якої полягає в нагромадженні, збереженні та використанні друківаних видань, до сучасного інформаційного центру зі значними цифровими ресурсами, розвиненим мережевим сервісом на основі інтегративних мультисервісних послуг. Нині це одна з найпотужніших академічних бібліотечних установ Китаю, що має універсальний за тематикою фонд. Формування фундаментальних бібліотечних ресурсів упродовж історичного розвитку закладу відбувалося доволі інтенсивно (діагр. 1): документна колекція бібліотеки на момент започаткування 1912 р. налічувала 2 тис. одиниць зберігання, 1937 р. — 116 тис., 1966 р. — 1,35 млн. У 1990 р. обсяг фонду бібліотеки становив 2,34 млн, 2011 р. він досяг позначки 4,197 млн видань, а 2019 р. — понад 5 млн книг і друківаних матеріалів (статистичні показники наведено згідно з інформацією сайту бібліотеки Університету Цінхуа: <http://eng.lib.tsinghua.edu.cn/>).

Інтенсивна цифровізація бібліотек Китаю сприяла зростанню обсягів колекцій електронних ресурсів, обсяг яких уперше перевищив кількість друківаних документів 2007 р. У той час документний фонд наукової бібліотеки Університету Цінхуа налічував 500 різноманітних цифрових БД, 65 тис. електронних журналів, 2,461 млн електронних книг і 1,902 млн матеріалів конференцій [10]. Нині цифрова частина документної колекції поділяється на дві значні групи: ресурси власної генерації та запозичені бази даних.

Діагр. 1. Динаміка формування інформаційних ресурсів бібліотеки Університету Цінхуа

Документний масив розосереджено в галузевих бібліотеках: гуманітарних і соціальних наук; мистецтв; фінансової літератури; юридичної літератури; економіки та управління; видань у галузі архітектури. Отже, за галузевою спрямованістю фонди охоплюють національні книжково-документні колекції з різних галузей знань — від природничо-наукових і технічних до соціальних та гуманітарних наук.

Вагомий внесок у формування інформаційного освітнього простору північного Китаю роблять фахівці бібліотеки Пекінського університету. Загальна площа закладу сягає 51 тис. м², а обсяг колекцій — 6,5 млн од. [8]. Вагоме місце в книжкових фондах посідають стародавні документні пам'ятки, зокрема 170 тис. стародруків, поміж яких — понад 1 тис. унікальних примірників. Бібліотека активно генерує потужні колекції цифрових ресурсів і зовнішніх баз даних, що дають змогу обслуговувати понад 20 тис. викладачів і співробітників і більш як 40 тис. студентів денної форми навчання; щодня вебсторінку закладу відвідує майже 5 тис. користувачів.

Цифрові ресурси академічних бібліотек Китаю суттєво поповнюються завдяки державним проектам, що реалізуються під егідою бібліотечного консорціуму CASHL, який працює над формуванням єдиного освітнього інформаційного простору університетських книгозбірень. Кількість електронних книг, придбаних, зокрема, 2016 р., становила понад 20,17 млн одиниць загальною вартістю 2,77 млн юаней [11], а кількість авантажень досягла 21,54 млн.

Участь у різноманітних проектах бере й наукова бібліотека Тяньцзинського університету, чия діяльність відповідає високим світовим стандартам [9]. Стратегія її розвитку спрямована на постійне вдосконалення високотехнологічного обслуговування як у межах закладу (загальна площа становить майже 69 тис. м²), так і через мобільні сервіси. Лише за 2019 р. у режимі тестування відкрито доступ до 16 баз даних, поміж яких: JSTOR, журнали з гуманітарних і соціальних наук, БД інформаційної системи Wanfang Global Think Tank, Vip Test Service, БД рідкісних книг Китаю з реінжинірингу, БД біографій видатних китайців, БД сучасних газет, БД "Академічна платформа найбільш запитуваних електронних книг", БД "Бібліотека ресурсів Designer House".

Контент-аналіз цифрових ресурсів бібліотеки виявив, що її найвагомимим здобутком є сформований потужний повнотекстовий банк даних західних академічних журналів за попередні роки (найстаріші видання датовано 1665 р.) з історії, політології, економіки, соціології, мистецтва, архітектури тощо, зокрема понад 2600 часописів із 75 галузевих напрямів. Робота триває в межах проекту Journal Storage (JSTOR), учасниками якого є більш як 1 тис. видавництв. Предметна сфера охоплює 15 повнотекстових баз даних із науки й мистецтв, що містять різну за обсягом кількість журналів (наприклад, 109 — з економіки, освіти, права, психології, державної політики й управління, 166 — із гуманітарних, соціальних і природознавчих наук, зокрема математики, статистики, історії, економіки, кіномистецтва, музикознавства та релігієзнавства). БД JSTOR охоплює міжнародні публікації понад 15 країн: Великої Британії, Німеччини, Бельгії, Угорщини, Італії, Нідерландів, Сполучених Штатів Америки та інших.

Згідно з даними вебсайта, бібліотека Тяньцзинського університету пропонує користувачам також 16 тематичних БД, що акумулюють інформацію з питань біології та екології, ботаніки, медичних наук, бізнесу й економіки, сталого розвитку довкілля. Зауважимо, що лише тематична БД "Науки про життя"

нині містить понад 8 млн сторінок, зокрема матеріали з понад 160 журналів, та охоплює хронологічний період у 340 років. У повнотекстовій БД з екології й ботаніки репрезентовано статті, надруковані в майже 100 тематичних журналах. Тематичний зміст варіюється від питань збереження екології, таксономії рослин, кліткової біології та зоології до складних проблем змін клімату на планеті. Крім того, важливе наукове значення має цифровий ресурс, який містить статті з найавторитетніших світових журналів у галузі наук про здоров'я, починаючи від 1665 р.

Окрему тематичну БД присвячено питанням довкілля та його сталого розвитку (<https://www.jstor.org/librarians/products/thematic-collections/sustainability/>). Ресурс надає викладачам і студентам доступ до 145 провідних журналів світу у сфері міждисциплінарних досліджень і до 5 тис. дослідницьких звітів із провідних аналітичних центрів світового рівня з питань енергетичної політики, природних ресурсів, екологічної інженерії, екології людини, метеорології, сільськогосподарства, управління водними ресурсами тощо.

Частина цифрових фондів наукової бібліотеки Університету Тяньцзиня містить унікальні інформаційні зібрання JSTOR Plant Science з ботаніки, біологічних наук, біогеографії, антропології, історії, історії мистецтв. БД охоплює наукову літературу з проблем функціонування сучасних екосистем, географічного розповсюдження біоорганізмів і їхніх комплексів, біогеографічного розподілу територій, таксономічної структури. У JSTOR Plant Science акумульовано інформацію з 5 континентів і 50 країн, репрезентовано понад 150 гербаріїв та 990 тис. цифрових об'єктів, що дає змогу цій БД претендувати на статус найбільшої світової галузевої колекції.

Вебсайт бібліотеки містить посилання на повнотекстові цифрові ресурси, присвячені головним питанням макро- та мікроекономіки: фінансам, управлінню й бізнесу, маркетингу, менеджменту, трудовим відносинам. БД охоплює інформацію з понад 200 провідних комерційних журналів 20 країн світу у хронологічному зрізі 150 років. Цей ресурс надає доступ до основних журналів, інформацію з яких використовують викладачі, дослідники та студенти.

Систему цифрових тематичних баз даних наукової бібліотеки Університету Тяньцзиня доповнюють БД унікальних інформаційних ресурсів: 57 наукових журналів із мовознавства та літературознавства загальним обсягом понад 2 млн сторінок, які репрезентують літературну культуру багатьох країн світу різними мовами, зокрема італійською, німецькою, арабською тощо. Колекцію лінгвістичних і літературознавчих журналів співробітниками бібліотеки збирали понад 30 років за сприяння MLA (Modern Language Association). Окрема БД музикознавчих ресурсів містить статті з більш як 70 найменувань європейських журналів, виданих у Нідерландах, Німеччині, Франції. Частина цієї БД входить до Arts & Sciences III.

Отже, тематико-типологічне охоплення повнотекстових БД бібліотеки Тяньцзинського університету свідчить про широкий спектр цифрових ресурсів, їхнє вагоме місце в системі інформаційного забезпечення освітньої діяльності та формування регіонального інформаційно-освітнього середовища північного Китаю.

Варто виокремити й цифрові колекції бібліотеки Нанькайського університету, яка організаційно охоплює бібліотеки гуманітарних і природничих наук, економічну галузеву бібліотеку і бібліотеку-філіал — загальною площею 30 тис. м², розрахованих на 2700 читальних місць [7]. У 2019 р. виповнюється 100 років від дня заснування цієї книгозбірні й підсумки її діяльності відображено в таких показниках: загальна колекція документних фондів становить 3,1 млн томів різної тематичної спрямованості (хімія, математика, економіка, історія та література), з яких понад 2 млн — китайською мовою, а майже 200 тис. — видання 20-ма іноземними мовами. Бібліотека має колекцію стародруків, що налічує 300 тис. рідкісних і цінних документних пам'яток світового значення.

Академічна бібліотека Нанькайського університету є не лише осередком наукового обміну інформацією, місцем збереження книжкової спадщини, а й потужним генератором електронних ресурсів. Цифровий простір установи утворюють 149 баз даних, що забезпечують інтегровані інформаційні послуги з усіх напрямів освітньої й дослідницької діяльності. Цифровий масив китайських періодичних видань хронологічно сягає 1857 р. і репрезентований у базі даних національних газет і журналів. На особливу увагу заслуговують БД власної генерації, зокрема "Дослідження транснаціональних корпорацій", студенти активно використовують БД довідників, повнотекстових освітніх матеріалів, авторефератів дисертацій докторів наук і магістерських робіт Нанькайського університету (від 2004 р.).

Висновки. Аналіз діяльності академічних бібліотек північного Китаю свідчить про активну роботу в напрямі створення системи друкованих і цифрових ресурсів, кількість і видовий склад яких стрімко зростають відповідно до змістового наповнення. Здобуті результати дають змогу порівняти внесок зазначених книгозбірень у формування соціокультурного та освітнього простору північного Китаю. Найбільшою за площею є бібліотека Тяньцзинського університету (69 тис. м²), друге місце посідає бібліотека Пекінського університету (51 тис. м²), яка пропонує користувачам найповніший фонд інформаційних ресурсів (6,5 млн пр.). Формуванню потужної системи повнотекстових БД сприяє стратегія оцифрування фондів, котра активно запроваджується в академічних бібліотеках, а також залучення інформаційних баз даних інших країн. Стратегічним напрямом розвитку академічних книгозбірень є діяльність, спрямована на створення цифрового інформаційного простору, комфортного для викладачів та студентів освітніх закладів Китаю.

Список використаної літератури

1. Мар'їна О. Ю. Бібліотека в цифровому просторі : монографія / О. Ю. Мар'їна // Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2017. — 326 с.
2. Міщанин Н. М. Консолідовані веб-ресурси наукових бібліотек освітянської галузі України / Н. М. Міщанин // Вісн. Харк. держ. акад. культури. Серія: Соціальні комунікації : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2018. — Вип. 53. — С. 59—73.

3. *Онищенко О. С.* Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна [та ін.]. — Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2011. — 221 с.
4. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва. — Харків : Харк. держ. акад. культури, 2008. — 289 с.
5. *Jinhong T.* The new face of academic libraries in main land China as they enter the twenty first century / Tang Jinhong // *Library Management*. — 2001. — Vol. 22. — Issue: 4/5. — Pp. 181—186. — Mode of access: <https://doi.org/10.1108/014351201103887>. — Title from the screen.
6. *List of universities of China*. — Mode of access: <https://www.4icu.org/cn/chinese-universities.htm>. — Title from the screen.
7. *Nanjing University Library*. — Mode of access: <https://www.nju.edu.cn/en/7d/89/c4898a163209/page.pspu>. — Title from the screen.
8. *Peking University Library*. — Mode of access: <https://www.lib.pku.edu.cn/portal/en>. — Title from the screen.
9. *Tianjin University Library*. — Mode of access: <https://www.nju.edu.cn/EN/4898/list.htm>. — Title from the screen.
10. *Tsinghua University Library*. — Mode of access: <http://eng.lib.tsinghua.edu.cn/>. — Title from the screen.
11. *Wang Bo Wu.* High School Library Exhibition Overview / Wang Bo Wu, Hanhua Song, Jifang Gao, Bingjie Zhu, Benjun Zhu Qiang. — Mode of access: <http://www.scal.edu.cn/sites/default/files/attachment/tjpg/20180100.pdf>. — Title from the screen.
12. *Yao L.* Electronic Libraries in China: Progress and Prospects / L. Yao, P. Zhao // *Electronic Library*, 2009. — Vol. 27. — № 2. — Pp. 308—318.

Yan Peng

Digital resources of the leading academic libraries of northern China

Digital modernization of libraries in higher education institutions is an important area of focus in the development of the communication system of society. University libraries expand its focus on forming a system of e-resources as a ground for user information services. The present article deals with the research of the academic libraries' work of Northern China such as libraries of Peking University, Tsinghua University, Nankai University and Tianjin University in the direction of forming a system of print and digital resources. The defined areas of focus of these educational institutions are directed at ensuring their effective functioning and enhancing of open access to information.

The research concentrates on setting up of open learning and information space in libraries of higher education institutions. It has been emphasized that this activity is a conceptual strategy of the development of university libraries in China in the age of information society. The pace of formation of document collections in the leading academic libraries in China and their current state has been analyzed. Industry-specific orientation of library funds has been identified. An important role of Library Consortium CASHL which is focused on forming of universal learning and information space in university libraries in China has been stated.

Based on the analysis of the websites of the leading academic libraries of Northern China the work in the field of creating digital content has been described and the dynamics of the development of collections of e-resources has been shown. The main results of the research could be used in the process of enhancing the activity of libraries of higher education institutions in digitization of documentary resources which is an important condition of forming of information space of the country.

Keywords: *libraries of higher education institutions, information resources, databases, digital information space, library e-resources, library consortium CASHL, library collections, the People's Republic of China*

References

1. Mar'yina O. Y. (2017). Biblioteka v cifrovomu prostori. Harkiv: HDAK.
2. Mishanin N. M. (2018). Konsolidovani veb-resursi naukovih bibliotek osvityanskoyi galuzi Ukrayini. *Visn. Hark. derzh. akad. kulturi. Seriya: Socialni komunikaciyi*, 53, pp. 59—73.
3. Onishenko O. S., Dubrovina L. A. [ta in.], (2011). Elektronni informacijni resursi bibliotek u pidnesenni intelektualnogo i duhovnogo potencialu ukrayinskogo suspilstva. Kiyiv: Nacionalna biblioteka Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo.
4. Shemayeva G. V. (2008). Elektronni resursi bibliotek Ukrayini v sistemi naukovih komunikacij. Harkiv: Hark. derzh. akad. kulturi.
5. Jinhong T. (2001). The new face of academic libraries in main land China as they enter the twenty first century. *Library Management*, vol. 22, 4/5, pp. 181—186. Available at: <https://doi.org/10.1108/014351201103887>.
6. List of universities of China, (2019). Available at: <https://www.4icu.org/cn/chinese-universities.htm>.
7. Nanjing University Library, (2019). Available at: <https://www.nju.edu.cn/en/7d/89/c4898a163209/page.pspu>.
8. Peking University Library, (2019). Available at: <https://www.lib.pku.edu.cn/portal/en>.
9. Tianjin University Library, (2019). Available at: <https://www.nju.edu.cn/EN/4898/list.htm>.
10. Tsinghua University Library, (2019). Available at: <http://eng.lib.tsinghua.edu.cn/>.
11. Wang Bo Wu, Hanhua Song, Jifang Gao, Bingjie Zhu, Benjun Zhu Qiang, (2019). High School Library Exhibition Overview. Available at: <http://www.scal.edu.cn/sites/default/files/attachment/tjpg/20180100.pdf>.
12. Yao L., Zhao P. (2009). Electronic Libraries in China: Progress and Prospects. *Electronic Library*, vol. 27, 2, pp. 308—318.

Надійшла до редакції 24 липня 2019 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 237 пр. Зам. 58.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html